BBC

A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN

History

Teleki Pál tragédiája

Az országgyarapítás ára

795 Ft
2014. augusztus
IV. évf.
8. szám

www.historymagazin.hu

GLADIÁTOROK

A halálra ítélt játékszerek

Várva várt **világháború**?

Egy **náci nő** Londonban

Meghamisított **Árpád-kor**

9 772062 520000 14008

A címlapon

2014. AUGUSZTUS

Teleki Pál mozgástere

A tragikus sorsú miniszterelnök, Teleki Pál külpolitikai törekvéseit – állítja *Ablonczy Balázs* – a „fegyveres semlegesség” kifejezéssel lehet a leghívebben kifejezni

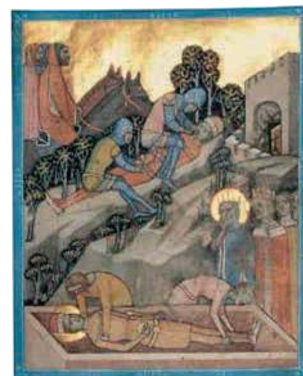
48. OLDAL

Az aréna harcosainak élete és halála

A hollywoodi filmek szabadsághősökként ábrázolják őket, de valójában milyen sors jutott a gladiátoroknak? *Tony Wilmott* ennek eredt a nyomába

26. OLDAL

A hazaáruló és a köpönyegforgató

A múlt kiigazítására irányuló törekvés nem csupán a modern kor terméke: már a magyar középkor is számtalan példát kínál rá. *Zsoldos Attila* Szent István királytól Károly Róbert koráig idéz fel néhány jellemző esetet

36. OLDAL

Hitler nőideálja Angliában

A náci párt női szárnyának vezetőjét 1939-ben gyanakvással fogadták Londonban. Az út részleteiről *Julie Gottlieb* és *Matthew Stibbe* számol be

44. OLDAL

Várva várt világháború?

Az átlagpolgár tényleg megváltásként várta az első világháborút, avagy a politikusok és a tábornokok terelték a vágóhíd felé az embereket? *Bihari Péter* a két véglet között keresi a választ

74. OLDAL

Tartalom

2014. AUGUSZTUS

TOVÁBBI CIKKEK

BBC History – A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN

KOSSUTH VEVŐSZOLGÁLAT (36-1) 225-8400, 225-8401
kossuthvevoszolg@t-online.hu

SZERKESZTŐSÉG (36-1) 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55

Kiadja a Kossuth Kiadó zRt.
Felelős kiadó: Kocsis András Sándor elnök-vezérigazgató
Főszerkesztő: Papp Gábor
Szerkesztők: Győrffy Iván, Litván Dániel
Művészeti vezető: Kiss Áron
Tördelőszerkesztő: Schmidt Péter

ELŐFIZETÉS
belföldre és régebbi számok
Toldy Ferenc Könyvesbolt (36-1) 225-8400
Örkény István Könyvesbolt (36-1) 782-1712
Fejtő Ferenc Könyvesbolt (36-1) 888-9120
külföldre
Color Interpress Kft.
(36-1) 243-9232
email: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS

Adaptive Media / Y-Sales Media Kft.
1066 Bp., Nyugati tér 1.
sales@ysales.hu
www.adaptivemedia.hu
(36 1) 577 4050

Készült az Ipress Center Hungary Kft-ben
Felelős vezető: Lakatos Imre vezérigazgató
(36-27) 518-990

ISSN 2062-5200

A brit kiadás főszerkesztője: Rob Attar;
művészeti vezető: Susanne Frank; képszerkesztő: Sam Nott;
kiadói igazgató: Andrew Davies; ügyvezető igazgató: Andy Marshall

A magazint a Magyar Terjesztés-ellenőrző Szövetség auditálja

ROVATOK

Levelek

2014. AUGUSZTUS

…az évfordulók hozamáról

Régóta szerkesztek lapot, s az idők folyamán gyökeresen megváltozott a hozzáállásom az évfordulókhoz. Kezdetben inkább nyűgnek éreztem őket, olyan penzum teljesítésének kényszerét láttam bennük, amelyet a szerkesztő és az olvasó is a háta közepére kíván. Viszonylag rövid idő alatt rájöttem, hogy nem lehet kétszer ugyanabba a történelembe belelépni, hogy minden eseményre való visszatekintés – ha az nem puszta kötelességteljesítés – magában legalább két korszellemet hordoz: az adott korét és a mindenkori jelenét. Márpedig az ezekbe történő mélyfúrás élvezetes és hasznos is lehet.

Már most biztonsággal kijelenthető: az első világháború centenáriuma valóban világszerte megmozgatta a történésztársadalmat. A történészek ugyan nem írták újra a háborút, de főképp a kirobbanásának körülményeit, motívumainak és fogadtatásának szempontjait tekintve igen lényeges hangsúlyváltásokat hoztak felszínre, és olyan dilemmákat vetettek föl, amelyek egyértelművé teszik: jeles, egyaránt elismert szakemberek között alapvető nézetkülönbség van kulcskérdések megítélésében is. Tehát a jelenkor múltképe sokban gazdagodott, de abban az értelemben nem tisztult, hogy egyetlen összkép dominánssá legyen. Mindez kitűnik nemcsak e számunk két első világháborús cikkéből, hanem az év folyamán rendszeresen közölt többi írásból is. Reméljük, olvasóinkra ezekkel a cikkekkel nem a túlkínálat terhét rakjuk, hanem megerősítjük Önökben az angol magazin és témaorientációjában is honosított folyóiratunk azon küldetését, hogy felfogásunk szerint a történelemben általában ritkák a lezárt kérdések, a mindenki számára elfogadottnak ajánlott axiómák. Történeti intézetek adhatják maguknak az Igazság nevet, de attól még verdiktjük a múltról – kivált, ha az ezer szállal kötődik a jelenünkhöz – nem változtathatja meg a történelem egyik lényegi sajátosságát: emberekről szól és emberek ítélik meg. Természetszerűleg különbözően.

Olvasóink messze túlnyomó többsége pallérozott a históriában. Ezzel együtt kaptunk már néhány fölháborodott levelet, szemünkre vetve, hogy meghamisítjuk a történelmet, holott az általunk közölt cikk kicsengése csupán eltért attól a képtől, amely az olvasóban ilyen-olyan folyamat eredményeképpen az adott kérdésről kialakult. Azt ajánlom, akik a „történelemhamisítás” egyébként is gyakran alkalmazott kifejezését használják, gondoljanak bele a szó jelentésébe: azzal vádolnak történészeket, hogy valamilyen célból tudatosan, a megtévesztés szándékával hallgatnak el vagy másítanak meg általuk is ismert tényeket. Persze, a politika – kiváltképpen az autoriter rendszerekben – történészeket is csatarendbe tudott állítani, de (szerencsére kevés számú) háborgóink haragját többnyire nem ők váltják ki, hanem az egyetlen, mégpedig mindenki számára nyilvánvaló történeti igazság létezésében való hitük, amely nem tűri meg a más véleményt.

Papp Gábor

Horthy és a repülők

A júliusi szám borítóját Horthy Miklós portréja ékíti, belül pedig avatott szerző részletes, gazdagon illusztrált cikke világítja meg Horthy igen változatos megítélését. Ám úgy érzem, ki kell egészítenem az anyagot egy-két tragikus ténnyel. Az első, hogy a helyettesévé választott fia, István 1940. augusztus 20-án, az ilovszkojei repülőtéren, egy kierőszakolt utolsó, 25. harctéri bevetésére indulva, a V-424 jelű Héja vadászgépén kis magasságból lezuhant, és azonnal meghalt. A Reggiane-2000 típusú olasz vadászgép közismert volt szűk, lassú fordulóban oldalvást lepördülési hajlamáról, dugóhúzóba eséséről, amiből alacsonyan már nem volt felemelhető. Utolsó bevetésén Horthy István egy közel-felderítőt kísért volna, s amikor ahhoz akart felzárkózni, alacsonyan és lassan kezdett a halálos, szűk fordulóba.

A tragédia után a család úgy döntött, pótlására Horthy Paula férjét, ifjú gróf Károlyi Gyulát kiképzik pilótává, hogy családtag vehesse át a HMNRA sportrepülő szervezet vezetését. Az érdi sportreptéren az akkor leghíresebb sportrepülő, az 1916-ban született Tasnádi László oktatta a grófot. 1942. szeptember 24-én Károlyi egy „meredek” figura közben anynyira magához húzta a botkormányt, hogy annak rúdja beszorult a deréköve alá. Ezzel azonban blokkolta a Tasnádiéval összekapcsolt kormányát is, aki ezt látva végül kiugrott a gépből, zuhantában, a gép megelőzése után nyitotta az ejtőernyőjét. Az ki is nyílott, ám a gép utolérte, s magával sodorta a Dunába. Mindkettejüket ott találták meg a nádasba fulladva. E második tragédia után, a család kímélésére megtiltották a gödöllői Horthy-kastély körzetében a repülést.

Szűcs József repülési szakíró

Olvasói naptárlap

Az auschwitzi táborkomplexum III. számú főtábora mellé, a birkenaui megsemmisítő tábortól kb. 5 kilométerre települt I. G. Farben ipartelepét 70 évvel ezelőtt, 1944. augusztus 20-án támadták meg először a szövetséges repülők.

A 70 évvel ezelőtti légitámadás során készült fotón kivehetőek a KZ Auschwitz I. és II. körvonalai, a háttérben a füstoszlop mutatja a támadás eredményességét

Az I. G. Farben Monowitzba településének egyik fő oka az volt, hogy 1944 elejéig a szövetséges légierők hatósugarán kívül esett. 1944 május–júniusától indult meg az összehangolt és átfogó támadássorozat a náci olajipari célok ellen, amely nyár végére kezdte komolyan éreztetni a hatását. A monowitzi üzemről először április 4-én készítettek felderítő fotókat, ezt követően még legalább 17 felderítő repülésre került sor a háború végéig Auschwitz fölött. Az első nagy erejű légitámadás után 3 légicsapás érte az ipartelepet, amelyek ugyan nagy veszteségeket okoztak, azonban a termelés egészen 1945 januárjáig nem állt le. Az ipartelep később hírhedt lett a róla készített szövetséges légifelderítő-fotók miatt is: több alkalommal lefényképezték a tömegpusztító létesítményeket, így az éppen működésben lévő birkenaui gázkamrákat is. A háború után több évtizeddel ezek a fotók egy a mai napig lezáratlan vitasorozatot indítottak el abban a kérdésben, hogy ha a szövetséges légierők tudhattak a tömegpusztító létesítmények létezéséről, vajon miért nem pusztították el azokat?

Oláh András Pál történész, Szeged

Írjon nekünk!

e-mail:
bbchistory@kossuth.hu

postacím:
Levelek, *BBC History*
1327 Budapest, Pf. 55

Pillanatkép

Egy generáció születése

1969. augusztus 16.

Az 1970-es évek nyugati ellenkultúrájának és a „hippikorszak" jelképének számító Woodstocki Fesztivál 45 éve, 1969. augusztus 15-én kezdődött. Szervezői eredetileg nem egy korszakos, a zenén kívül a szexről, kábítószerről és sárról is elhíresült rendezvényben gondolkoztak, csak egy olyan fesztiválban, amelynek bevételéből felépíthetnek a zenészek körében kedvelt, New York állambeli Woodstock városkában egy hangstúdiót.

A fesztivál tulajdonképpen katasztrofális balsikert hozott. Már a helyszínt sem sikerült biztosítani, így valójában Betheli Fesztivál néven kéne emlegetnünk, a hatalmas érdeklődés miatt (50 ezer helyett közel félmillió ember jelent meg) ingyen engedték be a tömeget a koncertekre.

A tömegnyomor, a sár és a legalapvetőbb feltételek hiányának ellenére – vagy éppen emiatt – a Woodstocki Fesztivál korszakos élménye lett mind a nézőknek, mind a fellépőknek, közülük talán Jimi Hendrix koncertje vált a leginkább legendássá: az alig egy évvel később meghalt énekes-gitáros eredetileg estére tervezett fellépése másnap reggel 9-ig csúszott, de a közönség kitartó tagjai élőben hallhatták, ahogy Hendrix eksztázisban eljátssza az amerikai himnusz talán leghíresebb feldolgozását.

A képeket látva és a tudósításokat olvasva szinte hihetetlen, de mindössze ketten (egyikük heroin-túladagolásban, a másikon pedig álmában egy traktor hajtott keresztül) vesztették életüket minden idők talán legnagyobb buliján, amely az anyagi csőd ellenére örök dicsőséget hozott szervezőinek.

CULTIRIS / INTERFOTO

Naptárlapok

Augusztusban történt

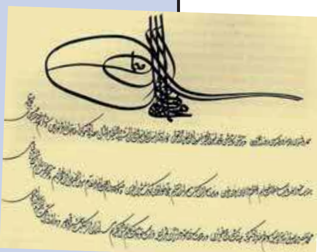
Egy vesztes béke

1664. augusztus 10.

Az 1664. augusztus 1-jén a császári csapatok győzelmével lezajlott szentgotthárdi csata a megelőző évek kudarcai után azzal a reménnyel kecsegtette a sokat szenvedett magyar rendeket, hogy küszöbön áll a törökök kiűzése az országból.

Nagyobbat nem is csalódhattak volna. A keresztény hadak fővezére, Montecuccoli részben megfelelő eszközök, részben akarat hiányában nem üldözte és nem próbálta teljesen szétverni Köprülü Ahmed nagyvezír seregét, a háttérben pedig már előrehaladott tárgyalások folytak a császári udvar és a Porta között a békekötésről.

A 350 éve, 1664. augusztus 10-én megkötött vasvári béke győzelemmel ért fel a csatatéren vesztes török fél számára. Török kézen maradtak az előző években elfoglalt partiumi erősségek, illetve többek között Várad és Érsekújvár is. I. Lipót császár és király ráadásul elismerte Apafi Mihály erdélyi fejedelemségét, sőt a későbbi szabad erdélyi uralkodóválasztást is, ezzel az ország újraegyesítésének reménye is szertefoszlott. Cserébe szinte csak Szabolcs és Szatmár vármegyék visszatérését lehetett volna ünnepelni.

A váradi békeokmány egy részlete török nyelven

Nem csoda, hogy magyar részről nem egyszerűen hibának, inkább árulásnak tekintették az egyezmény megkötését. Már a kortársak között is elterjedt, és azóta is tartja magát az összeesküvés-elmélet, hogy az udvar direkt az állandóan lázadozó, elégedetlenkedő magyarok kivéreztetésére játszva nem is tűzte ki célul az ország felszabadítását.

A helyzet azonban nem ennyire egyszerű. A bécsi udvarból nézve Magyarország ekkoriban mellékhadszíntérnek számított, ugyanis Európát ezekben az években XIV. Lajos és az újjáéledő Bourbon Francia Királyság hatalmi törekvései foglalkoztatták elsősorban. Az osztrák vezetésben is volt egy szárny, amely a török kérdés erővel történő, gyors rendezése mellett állt ki, a többség azonban a diplomáciai, gazdasági helyzetet, illetve a francia hadszíntér eseményeit figyelembe véve a szinte bármilyen, de lehetőleg tartós béke megkötése mellett döntött.

Végül azonban I. Lipót sem érte el a békével azt, amit remélt. A megalázó feltételekkel megkötött egyezmény európai szövetségesei felé is a Habsburgok gyengeségét mutatta, a császár egészen szeptember végéig nem is hozta tudomásukra, hogy megállapodott a törökökkel. Sok magyar főúr számára pedig ez volt az utolsó csepp a pohárban; feltehetően már ekkor megkezdődött a Wesselényi-összeesküvés szervezése.

Az „első polgár" halála

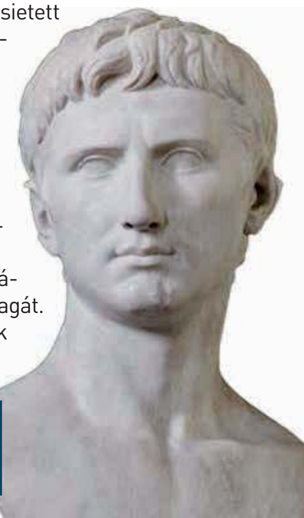
I. sz. 14. augusztus 19.

A köztársasági Róma koporsójába az első szögeket Julius Caesar verte be, de az ő végzetét is túlzott erőszakossága okozta: az i. e. 44. március idusán végrehajtott hírhedt merénylet még azelőtt végzett vele, hogy uralmát igazán megszilárdíthatta volna. A hátrahagyott űr betöltésére többen is jelentkeztek, így a Római Birodalomban hamarosan ismét polgárháború pusztított.

A hatalomért harcolók között feltűnt Caius Octavianus Caesar is, aki Caesar unokahúgának gyermeke volt, apja halála után pedig a hadvezér kíséretében próbált kapcsolatokat és érvényesülési lehetőségeket találni. Már 14 évesen több hadjáratra elkísérte Caesart, aki később helyettesének jelölte, végrendeletében pedig fiának is fogadta.

A merénylet hírére Octavianus Rómába sietett, és gyorsan megszerezte a meggyilkolt *dictator* egykori katonái közül sokak támogatását. Az már a római politika zűrzavarát, illetve az ifjú Octavianus opportunizmusát jelzi, hogy a hatalmi harcban hamarosan Caesar gyilkosaival került egy oldalra, i. e. 43-ban egyenesen ő sietett a bekerített Brutus segítségére a mutinai háborúban.

Caesar példáját követve Octavianus is egy triumvirátus tagjaként folytatta a harcot: Antonius és Lepidus szövetségeseként i. e. 42-re már a birodalom egyik irányítójának mondhatta magát. Ahogy elődeik, a második

Augustus császár 1. századi, restaurált mellszobra

Érkezik a segítség

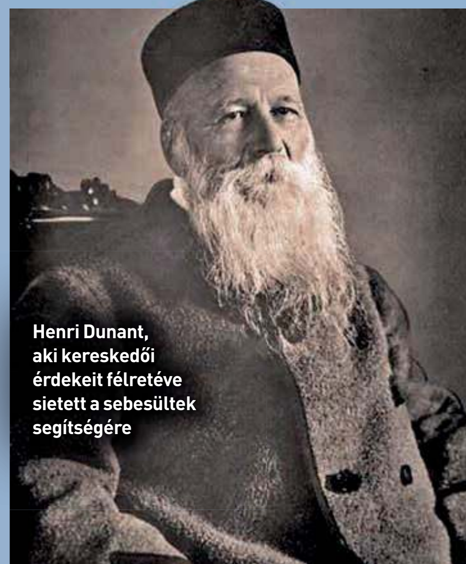
1864. augusztus 22.

A történelem nagy csatáit taglaló történeti munkák közül kevés emlékezik meg arról, hogy egészen a 19. század második feléig a hadseregek elvonulása után a sorsdöntő összecsapások helyszíne valódi földi pokol volt. Az elesettek eltemetésével általában nem foglalkoztak, a menthetetlennek ítélt sebesülteket pedig sorsukra hagyták ott, ahol összerogytak. Ez nemcsak humanitárius szempontból volt problémás gyakorlat, számos rettenetes járványt is okoztak a sokszor tízezer számra bomló hősi halottak.

Ilyen apokaliptikus körülményekkel szembesült Henri Dunant svájci kereskedő is az 1859. június 24-én lezajlott solferinói csata helyszínén. A francia, szárd–piemonti és a velük szembenálló osztrák erők összesen közel 40 ezer halottat és sebesültet vesztettek, akiknek a nagy részét egyszerűen hátrahagyták. Dunant eredetileg a francia uralom alatt álló Algériával kapcsolatos üzleti ügyben akart III. Napóleon francia császárral tárgyalni, de annyira megrendítették tapasztalatai, hogy ápolókat toborozva megpróbált segíteni, akin tudott.

Hazatérése után könyvet írt élményeiről, majd ezt elküldette az európai uralkodói udvarokba, hogy támogatást gyűjtsön tervéhez, amely egy a harcterek áldozatait segítő szervezet létrehozása volt. Dunant végül 1863-ban négy másik genfi vállalkozóval tanácskozva lefektette az alapszabályokat, és elfogadta jelképül a svájci zászló inverz változatát.

Egy évvel később, immár 16 ország küldötteinek részvételével zajlott le az a konferencia, ahol 150 éve, 1864. augusztus 22-én aláírták a sebesülteket és az ápolókat semlegesnek nyilvánító genfi egyezményt, és a szervezet felvette a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága nevet. Napjainkban a Vöröskereszt és társszervezetei mintegy 100 millió önkéntest foglalkoztatnak világszerte, Dunant tevékenységét pedig 1901-ben Nobel-békedíjjal ismerték el.

Henri Dunant, aki kereskedői érdekeit félretéve sietett a sebesültek segítségére

WIKIMEDIA

Litván Dániel
összeállítása

triumvirátus tagjai is egymás torkának estek a győzelem után, az újabb polgárháború után Octavianus i. e. 31-ben immár egyedül volt Róma ura.

Ugyan Octavianus talán nem volt annyira kiemelkedő hadvezér, mint Caesar, sokkal ügyesebb diplomatának bizonyult: látványos gesztusokkal biztosította a lehető legszélesebb néprétegek támogatását, miközben „papíron" mindig igyekezett a háttérben maradni, egyetlen állandó címe a *princeps*, azaz az „első polgár" volt, egyéb tisztségeket csak addig birtokolt, amíg szüksége volt rá.

A valójában császárként kormányzó, az Augustus (Fenséges) nevet i. e. 27-ben a szenátustól megkapó Octavianus a propagandához is jól értett: meghirdette a *Pax Romana* jelszavát, amelyre természetesen az állandó háborúkba belefáradt polgárok rá is haraptak. Jóllehet hosszú uralkodása alatt szinte minden évben folytak harcok a Birodalom valamelyik szegletében, uralmát életében és évszázadokkal halála után is a béke koraként emlegették.

Augustus tehetségét az bizonyítja leginkább, hogy természetes halállal, 76 éves korában hunyt el kétezer évvel ezelőtt, i. sz. 14. augusztus 19-én. Az általa létrehozott principátus rendszere pedig stabilizálta a Római Birodalmat.

A gleiwitzi incidens

1939. augusztus 31.

Hitler – legalábbis egy ideig – nagyon ügyelt a látszatra. Annak ellenére, hogy Lengyelország lerohanása régóta eldöntött tény volt, a náci vezér a külvilág számára is elfogadható indokot akart kreálni a hadműveletek megindítására, remélve, hogy így esetleg elkerülhető a brit és francia hadüzenet. A terv az volt, hogy lengyeleknek álcázott fegyveresek hajtsanak végre támadásokat különböző, határ közeli német létesítmények ellen.

A hadművelet ötlete egyenesen Heydrichtől származott, a végrehajtás pedig az SS, illetve a Gestapo feladata lett. Ahhoz képest, hogy egyébként milyen olajozottan működött a náci propaganda- és elnyomógépezet, a terv végrehajtásánál igen amatőr hibákat követtek el. Először is a „lengyel" szabadcsapatok már majdnem lecsaptak augusztus 25-én (az invázió első kitűzött időpontja másnap lett volna, de Hitler ekkor még kivárt) – motoros futárok bolyongtak az éjszakában, hogy leállítsák őket. A fő célpontnak kiszemelt gleiwitzi rádióadóról pedig a helyszínen kiderült, hogy csak egy átjátszóállomás, így az augusztus 31-ének estéjén, lengyel nyelven beolvasott fenyegető üzenetet németek tízezrei helyett csak azok hallották, akik aznap este valamiért a vészhelyzetekre fenntartott frekvenciára hangolták rádiójukat.

A koncentrációs táborokból összeszedett néhány szerencsétlen lengyel foglyot, akiket egyenruhába öltöztetve agyonlőttek a helyszínen, közvetlen közelről lőtték tarkón, így semmilyen független szakértőnek nem lehetett volna beadni a mesét, hogy támadás közben, tűzharcban estek el. Ráadásul az incidensről valamilyen csoda folytán már a másnap reggeli, előző este nyomdába adott német lapok is tudósítottak.

Persze – ahogy Hitler augusztus 22-én parancsnokainak megjegyezte – „a győztesen úgysem kérik számon, hogy vajon igazat mondott-e vagy sem". Szeptember 1-jén megindultak a német csapatok, és akárki akármit is gondolt arról, hogy mi is történt Gleiwitznél, a háború megkezdődött...

Rocky Marciano halála

1969. augusztus 31.

Kevés világbajnok bokszoló, és közülük is csak egyetlen nehézsúlyú mondhatja el magáról, hogy vereség nélkül vonult vissza. Az 1923-ban, Rocco Francis Marchegiano néven a massachussetsi Brocktonban született öklöző 16 évesen otthagyta az iskolát, és alkalmi munkákból élt, amíg 1943-ban be nem hívták a hadseregbe. Az Atlanti-óceánon hajózó konvojokon szolgált, itt lépett először szorítóba, és képzetlensége ellenére is sokaknak feltűnt páratlan ütőereje.

Leszerelése után baseballjátékos szeretett volna lenni, de miután ez nem jött össze, profi bokszolóként folytatta pályafutását. Igaz, amatőrként elszenvedett néhány vereséget, a profik között megállíthatatlan volt: első 16 mérkőzését kiütéssel nyerte, ebből kilenc még az első menetben történt. Még első mérkőzései alatt változtatta nevét Marcianóra, mivel sok műsorközlő képtelen volt helyesen kiejteni eredeti vezetéknevét.

Miután 1951-ben kiütötte példaképét, Joe Louist, egy évvel később Jersey Joe Walcott legyőzésével már nehézsúlyú világbajnoknak mondhatta magát. A következő években hat címmeccsen diadalmaskodott, bár az utolsón, Archie Moore ellen egyszer padlóra is került, de végül kiütötte ellenfelét. Talán ezért is döntött a visszavonulás mellett – saját bevallása szerint nem akart bukott bajnokként távozni a ringből.

„Civil" élete viszont tragikusan rövidre sikerült: egy nappal 46. születésnapja előtt az őt és egy hírhedt olasz maffiózó fiát szállító Cessna kisrepülőgép a földbe csapódott. A balesetben a tapasztalatlan, az időjárási körülményektől megzavarodott pilóta és két utasa is meghalt.

Marcianót páratlan mérlege ellenére kevesen tartják igazán nagy bokszolónak, technikailag képzetlen volt, a meccseit inkább hatalmas, de pontatlan ütéseivel és azzal nyerte, hogy hihetetlenül kitartónak bizonyult. Állóképessége azt is lehetővé tette, hogy a sokadik menetekben is állandóan támadjon. A közhiedelemmel ellentétben a híres *Rocky*-filmek főhősét nem róla mintázták, bár a nevet és a Stallone alakította sportoló stílusának egyes elemeit Marcianótól vették kölcsön az alkotók.

Marciano Jersey Joe Walcott elleni meccse, 1952. szeptember 23-án

Röviden 2014 AUGUSZTUS

FÓKUSZBAN

Drónok: a régészet legújabb fegyverei

A 21. századi hadviselés jelképei, a drónok a távoli múltunkkal kapcsolatban is rengeteg információt szolgáltathatnak – **David Keys** beszámolója

HIPERMODERN REPÜLŐ szerkezetek egész raja végzett felderítőrepüléseket a világ számos országában az elmúlt 12 hónap során.

De ezek a pilóta nélküli repülőgépek (azaz *unmanned aerial vehicles* – UAV-k, vagy közismertebb nevükön drónok) nem katonai célpontokra vadásztak. Ehelyett arra használják őket, hogy gyorsan, költséghatékonyan kutassanak eddig fel nem fedezett régészeti emlékek után.

A távirányítású, infravörös kamerákkal felszerelt aprócska

Történelmi magaslatról
Az észak-amerikai őslakosok Chaco-kanyonban feltárt településének feltárásában is fontos szerepet kapnak az olcsó és mozgékony drónok

SUPERSTOCK / ADAM WIEWEL

repülők kifejlesztése az Arkansasi Jesse Casana Egyetem régészprofesszora által vezetett csapat érdeme. Az elmúlt év során Casana és munkatársai több ezer digitális felvételt készítettek régészeti szempontból érdekesnek tartott területekről, köztük egy az Egyesült Államok Illinois államában található 12. századi településről, az iraki Kurdisztánban zajló, ősi mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenység nyomairól, illetve egy i. sz. 1000 és 1300 közé datált új-mexikói romvárosról.

A technológia a felszín hőmérsékletében adódó különbségek precíz – akár 0,01-0,05 Celsius fokos pontosságú – mérésén alapszik. Az egyébként egységesnek látszó felszín hőmérsékleti különbségeiért az alatta található dolgok felelősek: például a betemetett gödrök, falak vagy csatornák másként adják le az összegyűjtött hőt, mint a körülöttük lévő talajréteg, ezáltal apró hőmérsékleti különbségek jönnek létre a felszínen is.

A dróonok érzékelői 60 méteres magasságból akár 6 centiméter átmérőjű, „rendellenes" hőmérsékletű földdarabokat is képesek észrevenni, 10 méteren repülve pedig akár 1-2 centiméteres pontosság is elérhető. Ez azt jelenti, hogy a drónok számos, korábban felfedezetlen régészeti leletre bukkanhatnak rá ősi településektől, temetkezési helyektől kezdve rég eltűnt épületek maradványain, betemetett várárkokon át egészen a földek határait jelző falakig, vagy az őskori házak tartógerendáinak emlékeit őrző mélyedésekig. Az új rendszerrel kísérletező régészek szerint a módszer a leglátványosabb eredményeket akkor fogja szállítani, ha elárasztott földek, füves pusztaságok, prérik és mocsaras területek feltérképezésére fogják használni.

Casana szerint: „Ez az új, drónokra szerelt infravörös képalkotási rendszer meghatványozhatja a múltról rendelkezésünkre álló információ mennyiségét. Nagy számban fogja lehetővé tenni korábban feltáratlan régészeti lelőhelyek, illetve eddig ismeretlen kultúrák, településszerkezetek felfedezését."

A régészeti emlékek megtalálásához eddig gyakran igencsak drága technológiák bevetésére volt szükség, mint például a repülőgépes feltérképezés, vagy geofizikai mérőműszerek. Egy a hagyományos régészet egyik kulcsfontosságú eszközei közé számító, a mágneses tér mérésére szolgáló magnetométer nagyjából 8 millió forintba kerül, ez bő kétszerese annak, amennyiből egy infravörös kamerákkal felszerelt drónt meg lehet építeni.

A technológia a felszín hőmérsékletében adódó különbségek nagyon – akár 0,01-0,05 Celsius fokos – pontosságú mérésén alapszik

Az idő szintén fontos tényező: jelenleg a távirányítású repülők egy négyzetkilométert négy óra alatt vizsgálnak át, de a szakértők abban reménykednek, hogy nagyobb kapacitású akkumulátorokkal ez akár egy órára is leszorítható lesz a jövőben. Összehasonlításképpen: magnetométerrel egy hasonló terület átfésülése nagyjából hat hétig tart. Mindez azt jelenti, hogy a régészek olyan területek feltérképezését is olcsón megvalósíthatják, amelyeket eddig nem tartottak érdemesnek átkutatni, így valószínűleg olyan új tárgyak és települések kerülhetnek elő, amelyeknek létezéséről eddig nem tudhattunk. De az új technológia az eddig is sokat kutatott területeken is számos új felfedezést hozhat.

A Brit Régészeti Tanács igazgatója, Mike Heyworth így nyilatkozott lapunknak: „Ez az izgalmas új technológia megadja a lehetőséget az alacsonyabb költségű, nagyobb léptékű vizsgálódásra, amely rengeteg új lelőhely felfedezéséhez vezet majd világszerte." **H**

Távirányított hadviselés

A harci drónok hosszú és ellentmondásos története

A távirányítású „Méhkirálynő" felszállás előtt

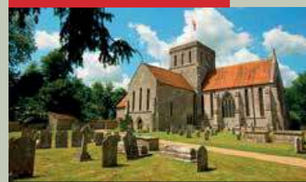
A hadseregek azóta kísérleteznek pilóta nélküli repülő szerkezetekkel, amióta Ausztria 1849-ben emberi személyzet nélkül repülő léggömbökkel igyekezett bombákat szórni Velencére. Az Egyesült Államokban az első világháború idején folyt ilyen irányú munka, a Kettering „Bogár" például egy „repülő bomba" volt, amely a célig irányítva repült volna, hogy aztán becsapódáskor robbanjon fel. Az első repülésére 1918-ban került sor, de nem készült belőle bevethető példány, mielőtt véget ért volna a háború.

A második világháború idejére a technológia fejlődése több lehetőséget adott a hadviselő feleknek, hogy távolról, saját embereik kockáztatása nélkül mérjenek csapást ellenségeikre. A Királyi Haditengerészet „Méhkirálynő"-je célpontként szolgált a pilóták kiképzéséhez, az amerikai légierőnél is használtak hasonló eszközt.

A további fejlődés aztán az 1980-as, 1990-es években lehetővé tette, hogy az egyre önállóbb drónokat rakétákkal szereljék fel, 2002-ben pedig a CIA először hajtott végre „célzott likvidálást" egy Predator harci drón felhasználásával. Az ilyen bevetések a jogi problémák mellett azért is állnak viták kereszttüzében, mert gyakran követelik ártatlan, civil áldozatok életét is.

ALAMY

A HÓNAP HÍREI

Az amesburyi apátság is része annak a körzetnek, ahol rekordhosszúságú ideje élnek a britek és elődeik

Az Egyesült Királyság legrégibb települése

Tudósok szerint a Wiltshire megyei Amesbury és környéke a legrégebb óta folyamatosan lakott település a szigetországban. A Stonehenge-et is magában foglaló körzetben nagyjából i. e. 8820 óta állandóan élnek emberek. Ezt a bejelentést ugyanaz a régészeti feltárás alapozta meg, amely kimutatta, hogy a britek már 8 ezer éve is fogyasztottak békacombot – korábban, mint amire Franciaországban eddig bizonyítékot találtak.

Már a vaskori nőknek is volt műfoguk

Nyugat-Európában még sehol nem találtak olyan ősi fogászati implantátumot, mint amely nemrégiben Észak-Franciaországban került elő. A fogpótlék egy vas pecek által tartott csontból vagy fából készülhetett, és egy felső metszőfogat helyettesített a halála idején 20 és 30 év közötti, vaskori nő fogsorában.

III. Richárd maradványai Leicesterben maradnak

Az angol király távoli leszármazottai elvesztették azt a pert, amely tárgya III. Richárd maradványainak elhelyezése volt. A magát Plantagenet Szövetségnek nevező szervezet amellett kampányolt, hogy a 2012-ben egy leceisteri parkoló alatt talált csontvázat Yorkban helyezzék örök nyugalomra, azzal érvelve, hogy a széles nyilvánosság bevonásával kellett volna megvitatni a döntést, mely szerint a maradványokat a leicesteri katedrálisban temetik újra. Az angol legfelsőbb bíróság azonban úgy határozott, az illetékeseknek e kérdésben „nem volt konzultációs kötelezettségük".

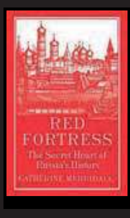
ISMERETTERJESZTÉS

Díjnyertes történelmi könyvek

A KREML TÖRTÉNETÉRŐL szóló monográfia, valamint a mediterrán világ több évezredes múltjának feltérképezése – ez a két könyv nyerte el idén a legkiemelkedőbb brit történelmi ismeretterjesztő munkákat honoráló, rangos Wolfson History Prize zsűrijének tetszését. Az 1972-ben alapított elismerésben évente 2–3, a szélesebb közönség számára is ajánlható szakmunkát részesít a Wolfson Alapítvány, esetenként egy-egy életművet külön díjazva. Mások mellett olyan kiemelkedő történészek nyerték el eddig a Wolfson-díjat, mint Ian Kershaw a Hitler-életrajzért, a reformáció históriájáért Diarmaid McCulloch, a 19. századi kolerajárványok analíziséért Richard Evans, vagy a *BBC History* magazinban is rendszeresen publikáló Antony Beevor, William Darymple és Amanda Vickery. Az életműdíjasok között pedig egyebek mellett Eric Hobsbawm és Steven Runciman nevét is megtalálhatjuk. Az idei díjról döntő bizottságban egyébként korábbi díjazottak is helyet foglaltak, köztük Keith Thomas, David Cannadine, Julia Smith és Richard Evans.

A 2013 folyamán Nagy-Britanniában megjelent ismeretterjesztő történelmi munkák közül az egyik kiemelt Catherine Merridale *Red Fortress: The Secret Heart of Russia's History (Vörös erőd: Oroszország történetének titokzatos központja)* című kötete lett. A könyv a moszkvai Kreml épületegyüttesének sorsát kíséri végig a középkortól egészen napjainkig. Ugyanakkor ennél többet is kínál: az orosz hatalom mibenlétét, szimbólumait és metamorfózisát elemzi a szóban forgó évszázadok folyamán. Ahogy a szerző a *BBC History*nak nyilatkozta, e témával kapcsolatban gyakoriak a félreértések: „A közelmúlt orosz történelme esetében oly sokszor elhangzik az a kijelentés, hogy »Oroszország mindig is így viselkedett«. Igyekeztem mélyre ásni, hogy megtudjam, menynyi ennek az állításnak a valóságtartalma." Oroszország kulturális és hatalmi központját – a „kreml" szó eredetileg „fellegvárat", „citadellát" jelentett – a 14. század első harmadának végén említik először a krónikák a Moszkvai Fejedelemség székhelyeként, amelyhez hasonló, fallal körülvett erődítés több orosz városban is, például Nyizsnyij Novgorodban, Pszkovban, Szuzdalban mind a mai napig fennmaradt. Az immár ötödik orosz tárgyú, eddig összesen 15 nyelvre lefordított történelmi munkák több nemzetközi könyvdíjat elnyert szerzője két fő csomópont köré szervezi mondanivalóját: a III. Iván által elindított, a 16–17. században látványos eredményeket elérő moszkvai építkezésekre, valamint a szovjet periódusban végrehajtott változtatásokra. A könyv kritikusai szerint a Mátyás király palotaépítésén is foglalkoztatott itáliai mester, Aristotele Fioravanti által tervezett Uszpenszkij-székesegyház tégláinak pontos méretét és előállítását legalább olyan súllyal tárgyalja Merridale, mint a diplomáciai fordulatokat vagy a trónviszályokat. Amely kérdésről pedig nem állnak rendelkezésre részletes korabeli források, a Londoni Egyetem jelenkor történeti professzora az érzékeket is segítségül hívja: megmártózhatunk az épületegyüttest dicsősége csúcsán belengő tömjén- és gyertyaillatban, majd annak hanyatlása idején a mindent átható egérürülékszagban. Tanúi lehetünk annak a zavarba ejtő pillanatnak is, amikor a nagyszabású szovjet átépítések előtt régi kolostorokat, palotákat elimináltak, s például a 16. század elején emelt híres Csudov-kolostorba 1929-ben két szakértői bizottságot is küldtek: az egyiket, hogy tanulmányozza, a másikat, hogy mihamarabb lebontsa a kolostort.

Catherine Merridale: *A közelmúlt orosz történelme esetében oly sokszor elhangzik az a kijelentés, hogy „Oroszország mindig is így viselkedett"*

A Wolfson-díj másik nyertese Cyprian Broodbank lett, aki jelenleg a University College London mediterrán régészettel foglalkozó professzora, idén októbertől azonban már a Cambridge-i Egyetem régészprofesszoraként folytatja szakmai pályafutását. Legújabb könyve, a *The Making of the Middle Sea: A History of the Mediterranean from the Beginning to the Emergence of the Classical World (A „középső tenger": a Mediterráneum története a kezdetektől az ókori civilizációk felemelkedéséig),* mint a címéből is kiderül, ambiciózus vállalkozás, mely a térség első régészeti leleteitől egészen az ókori nagy civilizációk kibontakozásáig vezeti végig olvasóit. Hatalmas, több évezredes időtávról van szó, amelynek feltérképezésére Broodbank Fernand Braudel francia historiográfustól kapott ihletet, aki 65 évvel korábban publikálta a Földközi-tengerről és a mediterrán világról szóló, többkötetes, az Annales-iskola szellemében készített, magyarul is megjelent munkáját. „Úgyszólván Braudel tanulmányán nőttem fel, aki véleményem szerint a 20. század legkiválóbb történésze volt – nyilatkozta Broodbank a *BBC History*nak. – Elültette bennem a gondolatot, hogy vajon hogyan keletkezhetett e világ, hiszen nem a semmiből tűnt elő. Ahogy egyre mélyebbre ástam, rájöttem, hogy logikus lenne onnan kezdeni a történetet, amikor néhány ősi faj – részben az elődeink – megjelentek a Földközi-tenger partvidékén."

Cyprian Broodbank: *Ahogy egyre mélyebbre ástam, rájöttem, hogy logikus lenne onnan kezdeni a történetet, amikor néhány ősi faj megjelent a Földközi-tenger partvidékén*

Paul Ramsbottom, a nonprofit Wolfson Alapítvány vezérigazgatója kifejtette, hogy a különböző területeken elért kiemelkedő teljesítmények elismerésére létrehozott díjakat „a nagyközönségnek írt, ám a legszigorúbb tudományos kritériumoknak is megfelelő munkákért" osztják. Az idei díjazottak „jól megírt, hosszú periódust felölelő, nem szakemberek számára is könnyen értelmezhető és élvezhető" tanulmányokkal örvendeztették meg az angol nyelvű publikumot, s ez elősegítheti, hogy írásaikat mind több nyelvre lefordítsák a következő években.

Rob Attar H

JOCHEN BRAUN

MÚZEUM

Megvetés és önbecsülés: a vándoriparosok élete

A HAGYOMÁNYOS VÁNDORIPAROSOK munkájával és életmódjával ismerkedhetünk meg a Néprajzi Múzeum új kiállításán. A zsolnai Považské Múzeummal közös anyag használati tárgyakon, munkaeszközökön, fényképeken, filmfelvételeken keresztül enged betekintést a paraszti társadalom peremére szorult réteg hétköznapjaiba. A kiállítás célja a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek életének bemutatása mellett a különböző társadalmi csoportok közeledésének segítése, az előítéletek csökkentése és a legszegényebb csoportok önbecsülésének növelése.

A vándoriparosok olyan kismesterségeket űző emberek voltak, akik falvakban és városokban házról házra járva javító, kiegészítő munkát végeztek, és eladásra kínálták saját maguk által készített portékáikat. A vándorló iparos életmód a 18. századtól főként azokon a területeken alakult ki, ahol a kevés és terméketlen termőföld még a szerény megélhetéshez sem nyújtott elegendő élelmet. Így a férfiak szükségből, az év nagy részében családjuktól, lakóhelyüktől távol dolgoztak, és kiabálva, házalódalt énekelve, kántálva hívták fel magukra a figyelmet. Nagy területeket bejárva a különböző tájegységek eseményeit, sajátos szokásait, hiedelmeit megismerve az információcserében is tevékenyen részt vettek. Társadalmi felemelkedésre kevés lehetőségük adódott, ezért munkájuk általában apáról fiúra öröklődött. A vándorló foglalkozásokat az első világháború után a fejlődő ipar, a kisiparosok számának növekedése és az olcsó gyári termékek mind nagyobb körű elterjedése szorította vissza. Megszűnésük az 1940–1950-es évekre tehető.

Számos, a kiállításon bemutatott vándoripar – például az ablakosoké, (a középső képen) kosarasoké, köszörűsöké, rézműveseké, madzagszövőké és meszelőkötőké – közül a kiállítás három foglalkozást emel ki: az üstfoltozók, a drótosok–bádogosok és a teknővájók munkáját. Az üstfoltozók legfőbb feladata lyukas üstök, fémedények foltozása volt, jobbára cigány-mesterségként volt ismert. Több írót, köztük Shakespeare-t is megihlette, aki *A makrancos hölgy* Ravaszdi (vagy: Huncfut) Kristófjának alakját erről mintázta. Jellegzetes szlovák foglalkozás volt a drótos (innen a drótostót megnevezés) és a bádogos mesterség. A drótosok (a felső képen) a lyukas cserépedények drótozásával, drótból készült állatcsapdák, kosarak, kontytartók, gyertyatartók készítésével, a bádogosok a változatos felhasználású fémedények foltozásával, javításával, később előállításukkal is foglalkoztak. Szokásos öltözetük, a széles karimájú kalap és a bocskor már messziről felismerhetővé tette őket. Hátukon nagy fadobozban munkaeszközeiket szállították. A „járja az országot, mint a drótostót” szólás is megörökíti vándorló életmódjukat.

A teknővájók (az alsó képen) egy-egy darab fából vájták, faragták ki áruikat, főként teknőket, tálakat, kenyérlapátokat, kanalakat, csónakokat és fonáshoz használt orsókat. Korábban szlovák és román háziiparosok, majd a 19–20. század fordulójától a beás cigányok mesterségének számított e foglalkozás.

NAGYAR NÉPRAJZI MÚZEUM

A Néprajzi Múzeumban egészen 2015. január 4-ig látogatható kiállítás kurátora Szuhay Péter, a múzeum etnográfusa, társkurátora Katarina Hollanova, a Považské Múzeum, illetve Kerék Eszter, a Néprajzi Múzeum munkatársa. Közreműködésükkel a tárlat a mesterségek hagyományos bemutatásán túl a gazdaságtörténeti, szociológiai háttér megjelenítésére, értelmezésére is nagy hangsúlyt fektet. A 20. században az etnikus mesterségek megbecsültsége különböző irányt vett. A drótostótok egész Európára kiterjedő – sőt Észak-Amerikában is jelen lévő – sikeres vállalkozások sorát hozták létre. Manufaktúráikban újabb típusú, a kor igényeinek megfelelő termékeket készítettek, amit házaló hálózatok útján széles körben értékesítettek. A drótos–bádogos mesterség így a szlovákság nemzeti öntudatának részévé vált, tematikus múzeuma, a szlovákiai Považské Múzeum 6 ezer tárggyal rendelkezik. A cigány vándoriparosság azonban más utat járt be, csupán a 20. század végi cigány értelmiségi mozgalmak tették identitásuk fontos részévé.
Erdei T. Lilla ■

ÉVFORDULÓ

A Panama-csatorna megnyitása

STEFAN ZWEIG a történelem egyik nagy pillanatának tartotta, amikor Vasco Núñez de Balboa 1513-ban – nem csekély vérontás után és ritka szerencse folytán – a kontinens legkeskenyebb szakaszának nyugati oldalán, első európaiként megpillantotta a Csendes-óceánt. A térséget kötelességszerűen azon nyomban a Spanyol Királyság tulajdonának minősítette.

A környék becserkészését körülményessé tette, hogy hajóját az atlanti oldalon szét kellett szedni, majd az elemeket sok rabszolgává tett őslakos élete árán, az őserdőn keresztül áthurcolták a túloldalra, ahol ismét vízi alkalmatossággá ácsolták össze őket. Éppen ezért a kb. 80 kilométer széles földszoros átvágásának gondolata már V. Károly fejében felmerült, azt remélve a vízi út lerövidítésétől, hogy azon keresztül gyorsabban hozzájut a mexikói aranyhoz. A kibontakozó vallásháború és a Franciaországgal állandósult konfliktus azonban háttérbe szorította a nagyigényű tervet, amely azután a hanyatló Spanyol Birodalomban komolyan már nem is került elő. Ugyan a 17. század végén a skótok tettek egy halovány kísérletet a földszoros megszerzésére, hogy azon csatornát vágjanak, de a kaland hamvába halt.

Balboa felfedezése után négy évszázad kellett a térséghez kötődő újabb történelmi pillanat, a Panama-csatorna 1914. augusztus 15-i hivatalos megnyitásáig. Miután 1819-ben felszabadult a spanyol gyarmati uralom alól, a térség Kolumbia része lett, s néhány évtized elteltével valóban komolyan kezdtek foglalkozni a kontinens átvágásával. A Szuezi-csatorna világszenzációja után szinte természetes lett, hogy az építkezéssel a franciákat bízzák meg, és az 1876-ban megalapított Óceánközi Csatornatársaság élére – és így az építés vezetőjének – Ferdinand Lessepset hívják meg.

A kivitelezés igen jelentős műszaki feladat elé állította az építőt, ugyanis meg kellett birkózni a két óceánpart közötti nagy szintkülönbséggel. Lesseps a vízi utat a tengerszint magasságában képzelte el, ezenkívül az egyiptomitól jóval különböző talajviszonyokkal sem számolt kellően, így a költségeket jócskán alulbecsülte.

Lesseps a szintkülönbség mellett az egyiptomitól jóval különböző talajviszonyokkal sem számolt

A történetet ebben a szakaszában érdekes magyar epizód színezte – színre lépett a magyar szabadságharc, majd Garibaldi felszabadító háborújának hős tábornoka, Türr István. A hihetetlen energiával, ellenállhatatlan kapcsolatteremtő képességgel megáldott és a kalandokat felettébb kedvelő férfiú üzleti és tudományos körökben ugyanolyan otthonos mozgott, mint az európai udvarokban. Miután magas rangú brit rendfokozattal a dunai térségben tevékenykedett, és a Habsburg Birodalom területén az osztrákok elfogták, majd Bécsbe hurcolták és halálra ítélték, maga Viktória királynő járt közbe felmentéséért, és szabadon bocsátásáért. Pedig akkor még nem is vette feleségül Wyse-Bonaparte Adélt, III. Napóleon unokahúgát. Az 1861-ben megkötött frigy és a brit, valamint olasz zászlók alatt szerzett nagy hírneve szélesre tárta előtte a legelőkelőbb szalonok és miniszteri dolgozószobák ajtaját. II. Viktor Emánuel olasz király szárnysegédjeként és magas rangú diplomatájaként fontos missziókat látott el az új olasz állam kapcsolatépítéseiben is.

A kiegyezést követő általános amnesztia nyomán hazatérő Türr a rá jellemző energiával vetette bele magát az üzleti, politikai és társadalmi életbe: szabadkőműves-páholyt alapított, nagy szerepet vállalt egy soha létre nem jött francia–osztrák-magyar szövetség létrehozásában, és megszerezte magának a délvidéki Duna–Tisza–Duna-csatorna, a Ferenc-csatorna üzemeltetési jogát. Ennek során került kapcsolatba a zseniális csatornaépítő mérnökkel, Gerster Bélával, aki a csatorna zsiliprendszerét építette ki. A Panama-csatorna tervének hírére mindketten Panamában siettek, ahová Türrt elsősorban a nagy üzlet vonzotta, Gerstert pedig a feladat: a csatorna-útvonal kijelölése. Ugyan kalandjuk sem hosszúnak, sem sikeresnek nem volt mondható, a végleges műszaki alkotás végül is azon a zsilipes rendszeren keresztül készült el, amelyet Gerster Béla javasolt. (Kettőjük együttműködése végül a Korinthoszi-csatorna megalkotásában tökéletesedett ki.)

Az *SS Ancon* amerikai gőzhajó a megnyitás napján, 1914. augusztus 15-én áthalad az csatorna egyik zsilipjén

Visszatérve Lesseps működésére: kudarc kudarcot követett. Váratlan akadályok sora, a dzsungelben tenyésző járványok, malária és a sárgaláz – ezek a becslések szerint több mint húszezer dolgozó életét követelték –, majd a hihetetlen méretű korrupció, a „panamázás” nyomán 1889-ben bekövetkezett a Társaság összeomlása.

A franciák újabb részvénytársaságot hívtak életre, ekkor azonban a térség meghatározó hatalma, az Egyesült Államok volt: ellentervet készített a földszoros átvágására, s megszerezte a koncessziót a csatornaépítésre. Kolumbia okkal féltette függetlenségét, s inkább lemondott a földszakaszról, az északi óriás pedig a független Panamai Köztársaság létrehozásában volt érdekelt. A kis államot 1903-ban kiáltották ki, s 10 millió dollár, valamint évi 250 ezer dollár bérleti díj fejében 99 évre koncessziós jogot adott az Egyesült Államoknak.

A munkálatok a Lesseps-féle zsilipes koncepció alapján 1908-ban kezdődtek meg, s a 77 kilométeres csatorna – újabb 5000 ember életének árán – hat év alatt készült el.

1977-ben az országot irányító Omar Torrijos tábornok elérte az 1904-es szerződés módosítását, 1999-ben pedig a közép-amerikai ország megszerezte a csatorna fölötti maradéktalan szuverenitást. ■

WIKIMEDIA

TALLÓZÓ

Politikai levelezés a Monarchiában

A *TÖRTÉNELMI SZEMLE* 2014/1. számában *Cieger András* a 19. századi magyar politikai levelezés néhány aspektusát elemzi, *Somogyi Éva* pedig az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumának tisztségviselői által jegyzett üzenetváltásokat vizsgálja.

„Igen csalatkozik az, ki levelekből az írónak jelleméről ítél. Csaknem mindenki, midőn ír, nem saját, hanem annak képét adja, ami lenni akarna. Még inkább áll ez oly embereknél, kik kitűnő helyet foglalnak el; azon meggyőződéssel írnak, hogy családi vagy bizodalmas leveleik – korunk *gyalázatos szokása* szerint – valamely *biográf* által a *közönség* elébe hozathatnak. Azon öntudat, hogy közönség előtt állunk, mely mozdulatainkat figyelemmel követi, nagyobb vagy kisebb mértékben mindenkit *színészszé* tesz” – idézi Cieger András, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének munkatársa Eötvös József szavait arról, hogy a politikai tevékenység sok esetben a szerepjátszásra épül, s ez a nagyközönség vagy az utókor számára is hozzáférhető magánlevelezést sem hagyja érintetlenül. A politikus egyszerre dokumentál és titkolózik, őszinte vallomásokkal és hangzatos szólamokkal árasztja el levelének olvasóit. Ami a hitelességet illeti: a leveleket a naplók és visszaemlékezések közé szokás helyezni, ám ez nem minden esetben igaz, hiszen ismerünk példákat gondosan konstruált naplókra is, és a levelek – például Kossuth Ferenc testvéréhez vagy Eötvös József fiához írott levelei – lehetnek őszintébbek, intimebbek még akkor is, ha közéleti kérdéseket érintenek. A levél- és naplóírás között politikusok esetében ritkán jelentős a distinkció.

Báró Eötvös József portréja Barabás Miklós 1845-ös vásznán. Eötvös szerint a politikusi és a színészi mesterség gyakran összeér

WIKIMEDIA

A 19. századi politikusok, köztük Deák vagy Kossuth naponta több tucat levelet olvastak, illetve írtak, s e műfaj nagyon fontos forrás a korszak historikusai számára. A közélet és a magánélet közötti határok gyakran elmosódnak e levelekben – állapítja meg a tanulmány szerzője –, erre példa a reformkorban magánlevelek formájában terjesztett *Országgyűlési Tudósítások* Kossuth tollából. A nyílt levelek kifejezetten a nyilvánosságot szólítják meg, ugyanakkor személyeskedő vonásoktól sem mentesek. Akad azonban olyan eset is, amikor a nyilvánosságot tudatosan felhasználó politi kus a saját csapdájába esik, és leveleinek sorsa kicsúszik a kezéből: Horváth Mihály például közzétette a kiegyezésről és a nemzet függetlenségéről Kossuthtal folytatott vitáját, amely ellen utóbbi élesen tiltakozott. Felháborodását fejezte ki akkor is, amikor Helfy Ignác publikálta Deák Ferenc halála kapcsán írt megrendítő sorait Deák személyéről és politikusi teljesítményéről. Ezzel szemben maga Deák kevés magánéleti közlést engedett a nyilvánosság elé, a hozzá írt levelek nagy részét elégette, s az általa írtakban is igyekezett elválasztani a közéleti és magánéleti kérdéseket. Tisza Kálmán pedig szinte semmilyen magániratot nem tett közzé, az államügyeket is igyekezett szóban, személyesen intézni.

A politikus egyszerre dokumentál és titkolózik, őszinte vallomásokkal és hangzatos szólamokkal árasztja el levelének olvasóit

Az utóbbi évtizedekben a történetírók egyre gyakrabban használják fel forrásként a privát leveleket, köztük a Monarchia hivatalnokainak személyes kitételeket is tartalmazó hivatali levelezését – az utóbbiból von le érdekes következtetéseket *Somogyi Éva* kutató professor emeritus, az MTA doktora *A levél történeti forrásértéke* című közleményében. A Monarchia közös külügyminisztériumában egy magyar osztályfőnök feladata volt, hogy a külügyminisztert reprezentálja a magyar delegációban, és fenntartsa a közös kormány kapcsolatát a magyar minisztériumokkal, pozíciójától függően pedig a személyzeti ügyekért is felelősséggel tartozhatott. Gyakorta előfordult, hogy egy nagykövet (beosztottjától akarván megszabadulni) „privát levélben” fordult a személyzeti főnökhöz, vagy a magukat külföldön adósságba verő arisztokrata ifjoncok hitelezőinek zaklatása miatt fordult feletteseihez. Ez a példa is érzékelteti azonban, hogy a hivatali hierarchiában a Monarchia felbomlásáig együtt élt az arisztokrata tradíció a polgárosodás lassú folyamatával, ami az egyes hivatalnokok egymással való viszonyában is jelentkezett. Müller László, aki egy gyógyszerész fiából lett 1909-től első osztályfőnök a külügyminisztériumban, még a külügyminiszter szemében is túlságosan aggályoskodó bürokrata volt, a nála alacsonyabb rangban szolgáló Esterházy, Pálffy vagy Széchenyi grófokkal nemigen találta meg a hangot.

Az elemzett külügyminisztériumi levelek a hivatali pletykákról, a levélíró kitüntetéséről, elismeréséről, házasságáról és akár az azon kívül született gyermekek sorsáról, de legfőképpen az anyagi körülményekről szólnak, hiszen az egy-egy magas rangú diplomáciai poszt által elvárt reprezentáció a hivatalnok magánvagyonának felhasználását is megkívánta, Párizsban, Londonban, de még Kairóban is. Ugyanakkor – mutat rá a kutató – a társadalmi, illetve nemzeti identitás formálódását is felfedik e levelek. A tisztviselők ugyanis gyakran ambivalens társadalmi identitással, fokozatosan formálódó magyarságtudattal rendelkeztek, és az egységes – a hivatali előírás szerint személyes identitástól mentes – sors- és eszmeközösség teremtette meg számukra a személyes hangú levelezések közös nevezőjét. ■

Istenhit és politika

A brit miniszterelnök, David Cameron viták kereszttüzébe került, amiért közéleti kérdéssé emelte vallásos hitét. **Chris Bowlby** azonban bebizonyítja, hogy messze nem ő volt az első kormányfő a szigetországban, aki ugyanebbe a darázsfészekbe nyúlt

Idén tavasszal a brit közélet szereplői egyik pillanatról a másikra minden figyelmüket a vallási kérdésekre kezdték összpontosítani. David Cameron konzervatív miniszterelnök a *Church Times* hasábjain a következőket írta: „Hazánknak sokkal eltökéltebben kellene ragaszkodnia keresztény identitásához." Másutt pedig kedvenc témájára, a szociális reformra utalva így nyilatkozott: „Jézus már 2 ezer éve feltalálta a »Nagy Társadalmat«". (A Konzervatív Párt liberális demokratákkal közös kormányprogramjába is beemelt Big Society eszméje szerint a helyi közösségekre kell helyezni a hangsúlyt a nagy politikai intézményrendszerek és azok képviselői helyett.)

Az ellenzék vezére, Ed Miliband ezzel szemben izraeli útján kijelentette, hogy minden vágya „az első zsidó kormányfő lenni" hazájában – igaz, a történelemben járatosabbak rögvest rámutattak, hogy a 19. század végén a konzervatív Disraeli már learatta ezt a babért. A liberális demokrata miniszterelnök-helyettes, Nick Clegg – hogy ki ne maradjon a licitálásból – pedig felmelegítette azt a régi liberális elvet, hogy az anglikán anyaegyház, a Church of England („Anglia egyháza") államegyházi státusát felül kellene vizsgálni, az államnak és az egyháznak végre „saját, külön lábukra kellene állniuk".

Mindez persze nem azt jelenti, hogy egyes brit politikusok hirtelen hitbuzgó vallásgyakorlókká váltak volna. David Cameron véleménye szerint ő maga „tipikus anglikán": „nem túl gyakori templomjáró", és a „bonyolult teológiai kérdésekben kissé határozatlan". Ed Miliband ellenben „ateista zsidónak" vallja magát, aki ugyan nem istenhívő, de kulturális értelemben fontosak számára családjának zsidó gyökerei. Nick Clegg szintén ateistának nyilvánította magát, ugyanakkor nem győzte hangsúlyozni, hogy a felesége elkötelezett katolikus.

Mindebből kitűnik, a brit politikusok továbbra is megfogadják Tony Blair tanácsadója, Alastair Campbell nevezetes szavait: „Nem játszunk Istent." Ez persze nem zárja ki a jótékonykodást – a brit vezetők mindig is szerették, ha a nép érdekeinek képviseletét és szociális érzékenységet tulajdonítottak nekik, s ez természetesen az egyházi karitatív szervezetekkel való kapcsolatépítést is maga után vonta.

Az anglikán püspökök olyan egyházi állásfoglalásokhoz adták a nevüket, amelyek a thatcheri gazdaságpolitikát hibáztatták a növekvő szegénységért

A konzervatívok számára Anglia egyháza – jegyzi meg A. J. P. Taylor történész – egykor az ősi, megbízható szövetségest jelentette, „a konzervativizmus alig takart pillérét": az első világháború előtti Lordok Házában olyannyira vékony volt ez a lepel, hogy az ott helyet foglaló püspökök többsége egyértelműen a torykat támogatta.

A 20. század közepén az anglikán egyház a jóléti állam intézményeinek kiépítésében nyújtott segédkezet (karitatív tevékenységének tapasztalataira és az egyházközségek hálózatára támaszkodva) – magát a „jóléti állam" kifejezést is William Temple canterburyi érsek vezette be a köztudatba. Eliza Filby, a londoni King's College tanára, aki az egyház és állam kapcsolatát kutatja a második világháború utáni Nagy-Britanniában, ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz: a jóléti államot „keresztény elvekkel dúcolták alá", s azt a „szeresd felebarátodat" elv, valamint az „irgalmas szamaritánus" példázat gyakorlati megvalósulásaként üdvözölték.

Amikor a háború utáni szociális konszenzust az 1980-as években Margaret Thatcher intézkedései megtörni látszottak, a vallásnak akkor is kitüntetett szerepe volt. Thatcher ifjú titánként szintén anglikánnak vallotta magát (amikor a konzervativizmus és az anglikán „tisztesség" még kéz a kézben jártak). Ám nézeteit mégis elsősorban metodista neveltetése formálta.

Felebaráti segítség: William Temple canterburyi érsek, a „jóléti állam" kifejezés megalkotója

„Vallásos asszony volt, mélyen gyökerező hittel, s metodista prédikátor apja nyomán már azelőtt hirdette az igét, mielőtt politikai pályára lépett volna" – állítja róla dr. Filby. Metodista elvei „valójában 19. századi individualista értékek voltak": takarékosság, morális önmérséklet és filantrópia.

Maga Thatcher egy londoni templomban elmondott beszédében kijelentette: „Meg lennék lepve, ha az állami intézmények ugyanannyit tudnának tenni bárkiért, akit kiraboltak, mint amennyit az irgalmas szamaritánus cselekedett érte."

Ez a fajta felfogás egyre több vitát érlelt közötte és a fokozatosan a politikai baloldal felé tolódó anglikán egyházszervezet között. Az anglikán püspökök olyan egyházi állásfoglalásokhoz adták a nevüket, mint a nevezetes, 1985-ben keletkezett *Faith in the City,* amely a thatcheri gazdaságpolitikát hibáztatta a növekvő szegénységért és a szociális ellátás problémáiért.

A miniszterelnökasszony hivatalos életrajzírója, Charles Moore pedig arra mutatott rá, hogy kormányfőként Thatcher „gyakran sokkal köze-

csökkent a magukat kereszténynek vallók aránya Angliában és Walesben.

Az anglikán anyaegyház eközben továbbra is minden követ megmozgat, hogy különleges államegyházi státusát megőrizze, a vallásos hit egésze, és nem csupán az anglikán protestantizmus megvédése jegyében. A brit trónörökös, Károly walesi herceg pedig ezt visszhangozva kijelentette, olyan király akar lenni, aki nem a tradicionális „A Hit Védelmezője" uralkodói titulussal rendelkezik, de az általánosabb, névelő nélküli „Hit Védelmezője" lesz.

Érdekes módon – hangsúlyozza Eliza Filby – „a többi egyház nem különösebben neheztel" Anglia egyházára ezért a szerepfelfogásért, „a moszlim, katolikus és zsidó egyházfők éppenséggel üdvözlik az államegyház befolyását az oktatásban, a törvényhozásban és a közélet minden más területén". Ez persze talán annak is köszönhető, hogy a vallási közösségek egyre kevésbé tudnak lépést tartani az olyan nagy társadalmi változásokkal, amelyek például a nők jogait és a szexuális szokásokat illetően bekövetkeztek. A szekularizmus hívei ugyanakkor nem veszik jónéven ezt a kiemelt pozíciót.

A legtöbb első vonalbeli politikus – személyes meggyőződésétől függetlenül – tehát a társadalmi *status quo* megőrzése érdekében nagyon is dicséri a vallási intézmények szerepvállalását. Nick Clegg ugyan szeretné szétszakítani az állam és az egyház közötti szoros kötelékeket, ám nem valószínű, hogy versenyezni tud majd liberális elődje, Lloyd George eredményével, aki 1920-ban szekularizálta a walesi egyházat. A nyelvvédők persze hálásak: jelenleg csekély igény mutatkozik arra, hogy a brit „államegyház-mentesítésellenesség" ismét gyakori vitatéma legyen. H

Chris Bowlby történész, a *BBC* rádió munkatársa

Fordította Győrffy Iván

FENT **Margaret Thatcher (jobbra) felavatja az apja, Alfred Roberts tiszteletére emelt pulpitust a granthami metodista templomban, 1970-ben**
BALRA **David Cameron a canterburyi apátság fiúkórusának előadását hallgatja a vallási vezetők egyik húsvéti fogadásán, a miniszterelnöki rezidencián**

lebb érezte magát a zsidó vallási vezetőkhöz, különösen az általa nemesi rangra emelt Immanuel Jakobovits főrabbihoz, mint a keresztény egyházfőkhöz".

De mi a helyzet a jelenlegi parlamenti ellenzék valláshoz való viszonyával? Filby szerint „a Munkáspárt gyökerei kétfelé ágaznak: egyrészt a szakszervezeti gyűlések, másrészt az istentiszteletek felé". Miként az egykori munkáspárti miniszterelnök, Harold Wilson (1964–1970, 1974–1976) megfogalmazta, pártja „többet köszönhet a metodistáknak, mint a marxistáknak"; persze nem épp azokra a metodista értékekre gondolva, amelyek Margaret Thatcher személyiségét formálták. Michael Foot és Neil Kinnock vezetése idején (azaz 1980-tól 1992-ig) ezek a fajta keresztényszocialista tradíciók kevésbé voltak észrevehetőek a munkáspárti politikában, ám John Smith és Gordon Brown (utóbbinak az apja a skót presbiteriánus egyház lelkipásztora volt) irányítása alatt, azaz a kilencvenes évek elején és az új évezred első évtizedének végén a skót politikai kultúrában megszokott, a vallásosra emlékeztető morális nyelvezet vált uralkodóvá a pártban. Kettejük között pedig az a Tony Blair vezette a Munkáspártot, aki egyre nagyobb érdeklődést tanúsított a vallási kérdések iránt, és 2007-ben katolikus hitre tért. Tanácsadójával, Alaistar Campbell-lel együtt azonban nagyon is tisztában volt a vallás bel- és külpolitikai aspektusaival, különösen a 2001. szeptember 11-i terrortámadások és az azokat követő ellencsapások, terrorizmusellenes intézkedések kapcsán.

Nagy-Britannia vallási sokszínűségének kialakulása azonban a politikai klímát is megváltoztatta, és a keresztény egyházakat is új kihívások elé állította. A 2011-es népszámlálás adatai szerint egy évtized alatt 72 százalékról 59 százalékra

Az ukrán válság nemzetközi dimenziói

A XXI. Század Társaság a NATO Public Diplomacy Division támogatásával június végén konferenciát rendezett *Az ukrán válság: NATO és biztonság a globalizált világban* címmel. Alább a tanácskozáson elhangzott legfontosabb gondolatokat foglaljuk össze.

A konferencia vezérszónoka, *Balázs Péter* egyetemi tanár, volt külügyminiszter és EU-biztos előadásában az alaphelyzetet vázolta: az ukrajnai események ukrán–orosz konfliktusként jelennek meg, azonban világos, hogy a helyzet ennél sokkal bonyolultabb. Ukrajna elsősorban saját államiságának a megszilárdításával van elfoglalva, Oroszország viszont regionális és világpolitikai helyzetét próbálja erősíteni. Balázs professzor szerint egy háromszögben lehetne a helyzetet felvázolni, melynek egyik csúcsa Ukrajna, a másik Oroszország, a harmadik pedig a transzatlanti család: a NATO és az EU. Ebben a háromszögben a felek egymás közötti viszonyai rengeteg konfliktust tartalmaznak, amelyek egy része a mélyben zajlik.

Moszkva felfogásában a Szovjetunió összeomlása után, az elmúlt csaknem két és fél évtizedben egyfajta keleti irányú „rekonkviszta" indult be, amelynek során a Nyugat leválasztotta („visszafoglalta") Moszkva második világháború alatti és utáni területi foglalásait Kelet-Európában. Az egykori vazallusok, majd a volt balti szovjet tagállamok NATO- és európai uniós tagsága orosz szemszögből ilyen értelmezést kapott. Az pedig, hogy az ún. színes forradalmakat követően Moldova, Grúzia, majd Ukrajna is európai perspektíváig jutott, nem egyszerűen Oroszország negligálásának minősült, hanem azt jelentette a Kreml szemében, hogy Moszkvát a transzatlanti térség államai változatlanul ellenségként kezelik, szempontjait és érdekeit nem veszik figyelembe, megkerülik és kihagyják a stratégiai megoldásokból.

Valki László egyetemi tanár mindehhez még hozzátette Németország újraegyesítésének, Koszovó elismerésének ésa 2003-as iraki beavatkozásnak – orosz vélemény szerint – a nemzetközi joggal és az orosz érdekekkel ellentétes végrehajtását, valamint a nyugati rakétavédelmi rendszer „oroszellenes" jellegzetességeit. Miközben a kelet-európai térségben egyesek megoldásként már-már a „finlandizáció" lehetőségével kacérkodtak, valójában klasszikus „balkanizáció" zajlott az elmúlt években. Putyin tehát a Krím elfoglalásával és az azonosító jel nélküli paramilitáris csoportok Ukrajnába küldésével – úgymond – egyfajta „védekező" politikát folytatott, amely egyúttal megkísérelte ellensúlyozni a Szovjetunió felbomlásának következtében előállott, az orosz elnök szavai szerinti „geopolitikai katasztrófát".

Tu–160-as bombázó Moszkva felett a győzelem napi parádén 2014. május 9-én. Putyin erődemonstrációval válaszol a Szovjetunió felbomlása utáni „geopolitikai katasztrófára"

A jelenlegi putyini orosz politika többszintű kockázatokkal terhes, hangsúlyozta *Rácz András,* az Euroatlanti Integráció és Demokrácia Központ kutatási igazgatója: Ukrajna, Moldova és Kirgizisztán primer fenyegetettség alanyai, leginkább az ő rovásukra érvényesítheti Moszkva a posztszovjet térség reintegrációját. Belarusz és Kazahsztán az eurázsiai koncepció kereteiben lehet áldozat, bár esetükben az erős lokális személyi hatalom (Lukasenka és Nazarbajev elnökökről van szó) korlátozhatja a moszkvai szándékokat. Végül elvi lehetőségként felmerül a Baltikum destabilizálása is, bár ott a NATO- és EU-tagság, valamint az orosz kisebbségek lojalitása a gyakorlatban komoly gátjai Putyin elképzeléseinek.

Az ukrajnai konfliktus egyesek szerint csak egy állomás a harmincéves háborút követő 1648-as vesztfáliai békerendszer felbomlásának útján

A konferencia előadói erősen Oroszország-kritikus álláspontot képviseltek. Valki professzor hangsúlyozta, hogy az „orosz medve" ENSZ biztonsági tanácsi állandó tagságot, geostratégiai előnyöket, a gáz- és olajfegyvert, a helyi (orosz nemzetiségi) támogatásokat és nem utolsósorban a nukleáris arzenállal való fenyegetést felhasználó akcióival relativizálja a nemzetközi jogot, és folyamatos feszültségeket generál. A jelen ukrán esetben pedig a sajátos „hibrid háború"-val újabb feszültséggócot teremt a kaotikus nemzetközi rendszerben.

Világunk ugyanis – emelték ki a konferencia felszólalói – bővelkedik a tényleges és potenciális krízishelyzetekben: Irán nukleáris fegyverekhez jutása fél tucat nukleáris hatalom megszületéséhez vezethet a Közel-Keleten, a Dél-kínai-tengeren regionális nagyhatalmak néznek farkasszemet néhány lakatlan sziget körül, Irakban és Szíriában polgárháború tombol, amelybe belesodródhatnak a környező államok is, Afrikában több országban is erősödik a terrorizmus, a polgárháborús helyzetek mindennaposak.

Ezek közül az ukrajnai talán nem is a legveszélyesebb konfliktus, ám *Gyarmati István* nagykövet szerint csak egy állomás a harmincéves háborút követő 1648-as vesztfáliai békerendszer felbomlásának útján. Korunkban a premodern, a modern és a posztmodern állami és nem állami struktúrák egymás mellett léteznek: a 21. század esetenként 19. századi alakot ölt, ami fokozza a zavarokat.

Mi lehet minderre a NATO válasza? *Szenes Zoltán* egyetemi tanár, volt vezérkari főnök szerint a kilencvenes években kialakult „műveleti NATO" – Bosznia, Koszovó, Afganisztán, Líbia rá a bizonyíték – „készenléti NATO"-vá alakul át: figyel Oroszországra és más potenciális szükséghelyzetekre. Persze – tette hozzá a szakértő – az atlanti szövetség átalakításához a nemzeti költségvetések katonai kiadásainak növelése és a tagok megosztottságának csökkentése is szükséges lehet. ■

WIKIMEDIA

Fizessen elő Ön is Magyarország legnépszerűbb történelmi magazinjára!

Ajándéknak is nagyszerű a BBC History világtörténelmi magazin!

Érdemes előfizetnie, mert:

- akár **2 számot** is **ajándékba** adunk
- **házhoz visszük** a magazint
- **biztosan nem marad le** egyetlen lapszámról sem

Egyéves előfizetés (12 lapszám):
9540 Ft helyett **7950 Ft,**
2 SZÁMOT AJÁNDÉKBA ADUNK!

Féléves előfizetés (6 lapszám):
4770 Ft helyett **4290 Ft**

EGY ÉVRE ~~9540 Ft~~ 7950 Ft

3 EGYSZERŰ MEGRENDELÉSI LEHETŐSÉG:

Interneten
www.kossuth.hu
www.bbchistory.hu

Telefonon
(06-1) 225-8400
(06-1) 782-1710

Postán
1327 Budapest, Pf 55

Visszanéző

Kis magyar Woodstock

1973. június 10.

Manapság nyaranta Magyarországon rengeteg kisebb-nagyobb zenei fesztivált rendeznek, de az első nagy nyugati rendezvények után több évbe telt, amíg a divat itthon is meghonosodott. Az első magyar rockfesztiválra (bár a fellépők névsorát nézve talán inkább pop- és rockfesztiválról kéne beszélnünk) 1973 nyarán, a miskolci DVTK-stadionban került sor.

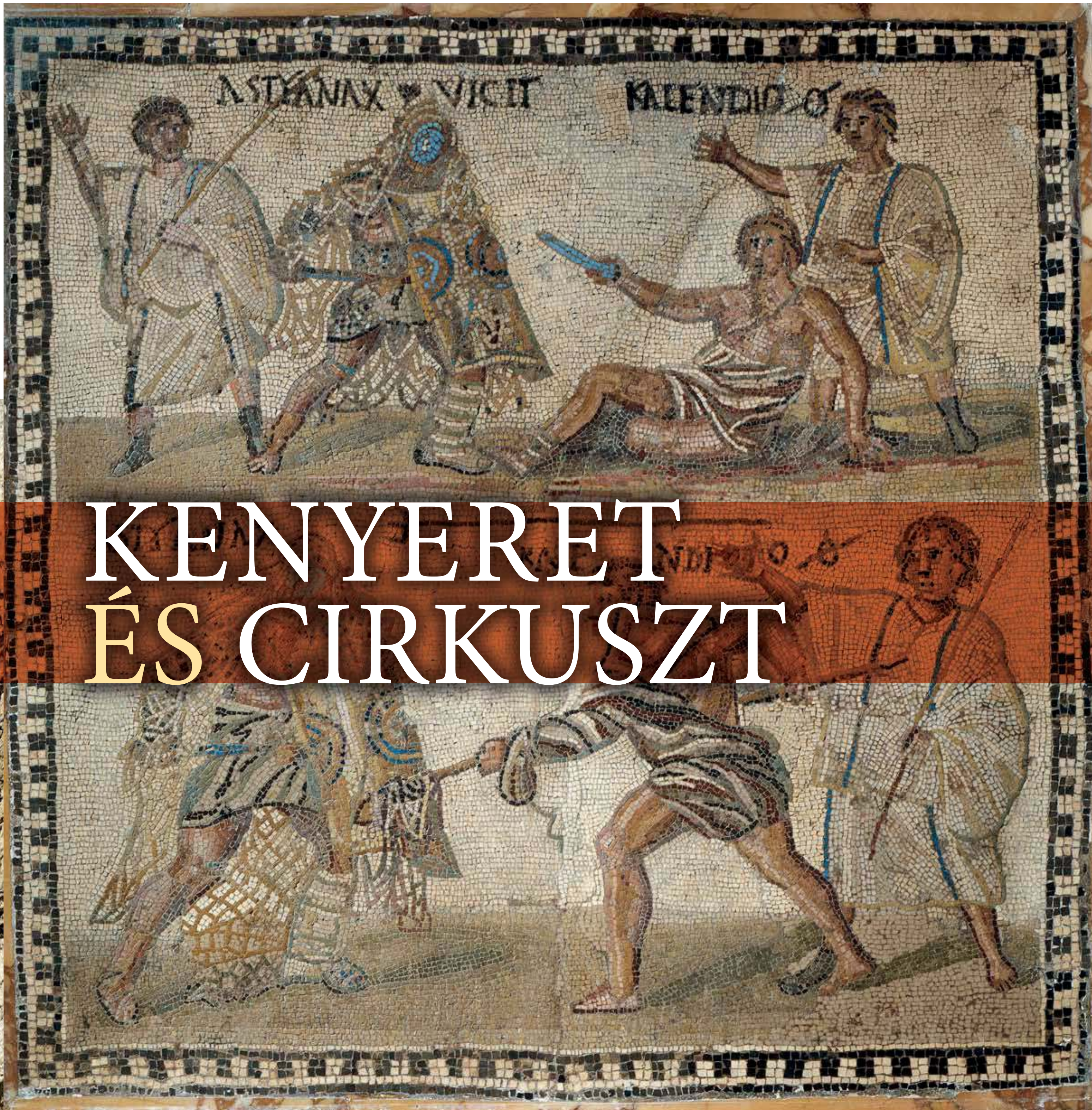
Az esemény ötletgazdája Tolcsvay Béla volt, aki egy ifjúsági park megépítéséhez igyekezett ily módon pénzt szerezni, és aki a hatóságok idegenkedését és ellenállását is leküzdve végül begyűjtötte a szükséges engedélyeket. Igaz, mindössze egy napra, és a rendezvényt este 9-kor be kellett fejezni. A fellépők (Ex Vér, Theatrum, V'73, Nonstop, M7, Delhusa Gjon, Neoton, Mini, Syrius, Corvina, P. Mobil, Generál, KITT-Egylet (Koncz–Illés–Tolcsvay), Bergendy) mintegy 20 ezer ember előtt játszottak, akik közül néhányan meg is próbáltak berohanni a pályára – őket a nagy számban kivezényelt rendőrök a később a „diósgyőri csata" néven emlegetett csetepaté keretein belül fékezték meg.

De nem csak a rendbontás indította a hatóságokat arra, hogy ezután egészen 1980-ig ne engedjenek hasonló eseményt szervezni. Bródy János ugyanis a színpadon hozta fel azoknak a fiataloknak az ügyét, akiket előző este vittek be a rendőrök az utcákról. „Voltak, akik már tegnap lejöttek Miskolcra, és nem volt hol aludniuk, padokon, az Avas oldalában akarták tölteni az éjszakát. Részükre a rendőrség szállást biztosított" – viccelődött Bródy, válaszul büntetőeljárás indult, a zenészt pedig egy időre eltiltották a fellépéstől.

A '80-as években aztán egyre több és egyre szabadabb légkörű fesztivál várta a közönséget, hogy aztán 1993-ban először rendezzék meg a Sziget Fesztivált is, amelynek mára ugyan sem saját, sem elődei rendszerkritikus, alternatív hagyományaihoz nem sok köze maradt, viszont egész Európából is Budapestre vonzza az önmagukról megfeledkezni vágyó fiatalok és (nem annyira fiatalok) tömegeit.

FORTEPAN

KENYERET ÉS CIRKUSZT

A legfrissebb kutatások alapján **Tony Wilmott** magyarázza el nekünk, honnan is erednek a cirkuszi játékok, és a római császárok miként használták fel ezeket a birodalmi eszme népszerűsítésére

ASTYANAX, A *SECUTOR* ugrásra készen lesett ki súlyos bronzsisakja alól, pajzsát magához szorította, és kardját keményen fogta markában. Ellenfele, a *retiarius* Kalendio fürgén körözött körülötte – őt nem akadályozta nehéz fegyverzet, könnyű lábbal mozgott. A *retiarius* a hálóját lóbálta, bal kezével harcra készen szegezte előre háromágú szigonyát. Kalendio egy hirtelen mozdulattal – a roskadásig megtelt amfiteátrum hirtelen felerősödő morajlásától kísérve – kivetette a hálóját, és foglyul ejtette Astyanaxot. Most, hogy jobb keze felszabadult, Kalendio két kézzel készült ledöfni ellenfelét a *tridens*-

CULTIRIS / AKG-IMAGES

szel. Astyanax ellépett, és a háromágú szigony beleakadt a hálóba. A bíró jelezte, hogy folytassák a küzdelmet. Astyanax a hálónál fogva közel rántotta magához Kalendiót, aki kibillent egyensúlyából. Egy gyors döfés után a *retiarius* a földre került, és a vére vörösre festette a homokot. A tömeg ezt harsogta: „*Iugula! Iugula!*". Kalendio hiába jelezte egyértelműen, hogy feladta a küzdelmet, a tömeg a halálát kívánta. Hirtelen elcsendesedett az aréna, és a kegyelemdöfés a professzionális harcosokra jellemző csendes méltósággal zajlott le, egyik fél hangját sem lehetett hallani.

A TÚLOLDALON: **Ennek a római mozaiknak köszönheti a halhatatlanságot az Astyanax és Kalendio közötti küzdelem** JOBBRA: **Egy Pompeiiben előkerült *murmillo* bronzsisak**

Ez a jelenet, vagy legalábbis egy ehhez kísértetiesen hasonló esemény tényleg lejátszódott egy római amfiteátrumban. A Kalendio és Astyanax közötti küzdelmet egy Rómából származó mozaik is megörökítette (amely jelenleg egy madridi múzeumban tekinthető meg). A hollywoodi ábrázolásokkal szemben a római amfiteátrumok sokkal többet jelentettek puszta véráztatta mészárszéknél. Szimbolikus, vallási és politikai jelentőségeik is voltak az itt zajló eseményeknek, melyek jócskán meghaladták a szórakoztatást, jóllehet, ez utóbbi mértéke sem volt elhanyagolható. A látványosságok már jóval az első amfiteátrum megépítése előtt is a római élet részét képezték. A vadállatokat felvonultató látványosságok és a gladiátorok közötti küzdelmek máshonnan eredtek, és a fejlődésük is eltérő volt. Az első *venatio* – itt vérszomjas fenevadakkal küzdenek életre-halálra –, amelyről írásos feljegyzés készült, időszámításunk előtt 186-ban zajlott Rómában, a fogadalmi játékok részeként; ebben leopárdok és oroszlánok szerepeltek. E látványosságok nemcsak az ember természet feletti uralmát demonstrálták, hanem szokatlan, új állatfajokkal is találkozhatott a publikum, melyek idegen tájakról érkeztek, s ez a Római Birodalom uralmának földrajzi határait jelképezte.

Gladiátor, a film

A HOLLYWOODI KASSZASIKERT hozó film, a 2000-ben bemutatott *Gladiátor,* melynek főszerepét Russell Crowe alakította, egy ragyogó alkotás a maga nemében, ám sokszor pontatlan. Már a nyitó harci jelenet is félrevezető, hiszen második századi germán törzsek kántálnak 19. századi zulu nyelven (mivel a *Zulu* című film zenéjét keverték alá). Történelmi tévedésből többet is találunk. A katapultokon görögtüzet használnak (amit a bizánciak találtak fel), az arénában túl sok középkori fegyverzet látható, és egyáltalán, honnan szereztek bengáli tigriseket? A film kiszolgálja az amfiteátrumokról alkotott, sokak körében népszerűségnek örvendő nézetet, melynek alapja Jean-Léon Gérôme 19. századi festménye, a *Pollice Verso* (lefelé mutató hüvelykujj). Az amfiteátrum különböző jelentéstartalmainak aprólékos feldolgozásával nem bíbelődik az alkotás, egyszerűen az erőszak, mint a szórakoztatás egy formájának színhelyeként ábrázolja. Az afrikai városban, ahol a film szerint Maximus először lép az arénába, az esemény léptéke túlzottan fényűző és nagyzoló (ki finanszírozott volna egy ilyen eseményt, és miért?), másrészt a Római Birodalom eme részén fellelt mozaikok arra utalnak, ezen a tájékon a *venatio* jóval nagyobb népszerűségnek örvendett, mint a *munera.*

A gladiátori küzdelem *munera* néven vált ismertté – ez latinul „kötelességet" vagy „kötelezettséget" jelent –, amely eredetileg a rokonok temetésre és a megemlékezésre vonatkozó kötelességét fedte. Az első *munus,* melyről írásos feljegyzés készült, i. e. 264-ben Rómában Decimus Brutus Pera temetését örökíti meg, akinek az emléke előtt a fiai egy látványossággal tisztelegtek, melyben egyidejűleg három pár gladiátor harcolt egymással.

A Római Köztársaság utolsó százada során az egymással versengő politikai vezetők egyre fényűzőbb *venationé*t és *munerá*t adtak, a népszerűség hajhászása érdekében. I. e. 63-ban Cicero kezdeményezésére született egy törvény, amely megtiltotta a közéleti szereplőknek, hogy a hivatalba lépésük időpontját megelőző két évben *munerá*t tarthassanak, ekképp választva szét a látványosságokat a politikai kampánytól.

Augustus császár (i. e. 27 – i. sz. 14) és a birodalom uralkodó elitje vonta irányítása alá a látványosságokat, és ők hozták létre azt a fajta eseményt, amit manapság a birodalmi Rómával hozunk összefüggésbe. Augustus volt az, aki vegyítette a különböző típusú küzdelmeket, hogy egy egész napos látványosságot rendezzen, melyet *munus legitimum* néven ismerünk. Ennek keretében délelőtt *venationé*k zajlottak, délben bűnözőket végeztek ki, olykor *damnatio ad bestias,* vagyis vadállatok elé vettetés formájában, melyet délután gladiátori *munera* zárt. Külön e célra emelt amfiteátrumok már Augustus előtt is léteztek, ismereteink szerint a legkorábbi Pompeii városában épült, nagyjából 70 évvel Krisztus születése előtt. A legelső kőből épült amfiteátrum azonban csak Augustus uralma alatt épült fel Rómában. Augustus szigorú keretek közé szorította az események léptékét és gyakoriságát, ugyanakkor arra is figyelmet fordított, hogy az általa rendezett játékok legyenek a legfényűzőbbek, amit emberi szempár valaha látott. Időszámításunk előtt 22-re gyakorlatilag teljes egészében birodalmi felügyelet alá kerültek a látványosságok.

A négy császár évének felfordulása (i. sz. 69) után – amely Nero i. sz. 68-as halálát követte –Vespasianus lépett hatalomra, és kezdetét vette a Flavius-dinasztia uralma, amely egészen i. sz. 96-ig, Domitianus haláláig tartott. Vespasianus volt az első császár, aki nem Augustus leszármazottja volt, vagyis ebben az értelemben nem volt „legitim" uralkodó, ezért meg kellett szilárdítania a hatalmát. Ennek az igénynek a legfenségesebb szimbóluma a történelem legnagyobb kőből épült amfiteátrumának, a flaviusi amfiteátrumnak a megépítése volt, amit ma Colosseum néven ismerünk.

A nagy római tűzvészt követően Nero egy hatalmas palotát álmodott meg, amely a tűzvész által sújtott város nagy részét lefedte. A Nero által megálmodott mesterséges tó – amely a díszes park részét képezte – helyét szemelte ki Vespasianus a Colosseumnak, amely egyben szimbolikus lépés is volt, hiszen a kisajátított területet így újra közhasználatba adta. Rómában a Colosseum megépítése egyet jelentett a hagyományokkal való szakítással, és szinte azonnal jelképévé vált annak, mit jelent rómainak lenni akár a birodalom legtávolabbi zugában is, csakúgy, mint ahogy a mai napig is sok szempontból a korszak egyik legjelentősebb szimbóluma. Domitianus (i. sz. 81–96) uralkodása idején már csak a császár rendezhetett, illetve csak az ő nevében rendezhettek gladiátori játékokat. Ettől kezdve Rómában az uralkodó szabta meg a játékok léptékét, dátumát és időtartamát, amelyeket jellemzően jeles fesztiválokon vagy más kivételes alkalmakkor rendeztek meg.

A látványosságok felügyeletének joga egyben biztosította azt is, hogy a császár nyugodt lehetett afelől, hogy egy politi-

CULTIRIS / AKG-IMAGES

LONDON

Az amfiteátrum két fázisban épült: először fából, majd kőből. A kőből épült bejárat és a carcerek (a vadállatok ketreceinek) maradványai, valamint az aréna falának egy része és a faszerkezetek, beleértve a főcsatornát is, a londoni Guildhall Art Gallery alagsorában tekinthetők meg.
www.cityoflondon.gov.uk

CAERLEON

A legjobb állapotban fennmaradt és legrészletesebben feltárt amfiteátrum Britannia területén. Ez a teljes egészében felszínre került, és állagában jól megőrzött legionarius amfiteátrum az egyetlen Britanniában, ahol érzékelni és értékelni tudjuk ezeknek az építményeknek a méretét és összetettségét. A nyolc bejárat különösen jó állapotban maradt fenn.
www.caerleon.net

CHESTER

Ezen a legionarius színhelyen egymás után több amfiteátrum is épült, melyek közül a második Britannia legnagyobb ilyen típusú építménye volt. Kétemeletes külső homlokzatát külön dekoráció díszítette. Jelenleg az aréna fele, két bejárat és a lelátó egynegyede közelíthető meg.
www.chester.gov.uk/amphitheatre

SILCHESTER

A silchesteri amfiteátrum története két fából és végül egy kőből épült fázisból állt. A fával borított ülőhelyek mindmáig őrzik a feltárt ásatási helyszín 18. századi formáját. Az aréna kőből épített fala, két főbejárat és az arénát övező félkör alakú szoborhelyek tekinthetők meg.
www.english-heritage.org.uk

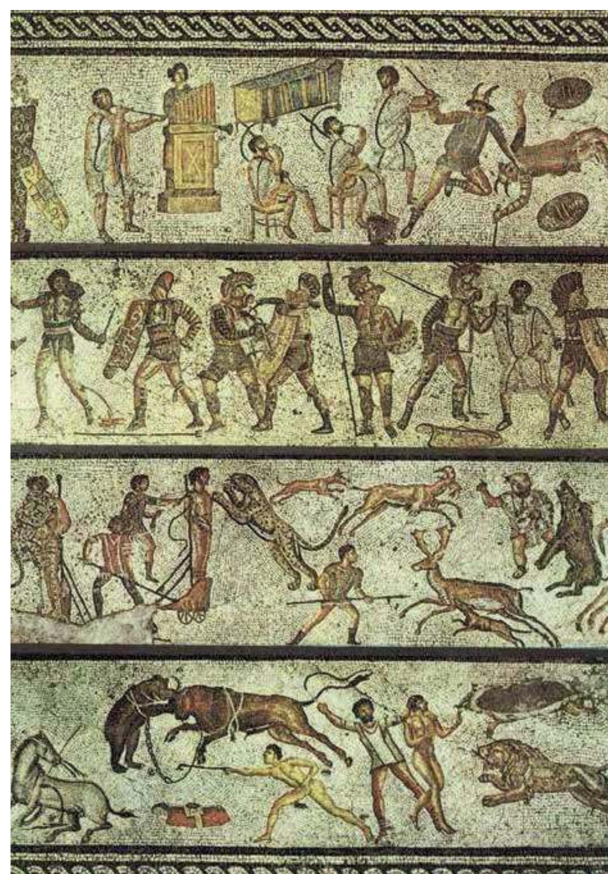
kai ellenfele sem szerezhet népszerűséget ily módon. Így akarták elkerülni, hogy a hajdani köztársaság káosza megismétlődjön. A temetési *munera* célja mindig is az volt, hogy az elhunyt erényeire és jelentőségére, valamint a hozzátartozók örökségére hívják fel a figyelmet. Ezt a hagyományt sajátították ki azáltal, hogy a *munerá*t a „birodalom családjának" ünnepségévé tették, amellyel az istenített császárok erényeit magasztalták.

A birodalmi *munera* tehát egy fontos eszköz is volt egyben, a birodalmi kultusz dicsőítésének az egyik kulcseleme. Akkoriban (is) előszeretettel mosták el a határokat, amelyek hagyományosan különbséget tettek a közpénzből és a magánpénzből megvalósított adományok között. A *munerá*t azonban az uralkodó továbbra is a saját személyes ajándékaként nyújtotta, amit a saját zsebéből fizetett. Tehát a játékokat szigorú értelemben véve nem közpénzből finanszírozták.

A császár hatalma

Rómában a Colosseum volt az a hely, ahol a császár kinyilváníthatta a hatalmát a nép előtt, és ahol a nép is átérezhette saját hatalmát és a birodalom dicsőségét. Ha úgy tetszik, a római társadalmat is leképezte, amennyiben az ülőhelyek hierarchikusan helyezkedtek el: a gazdagok és hatalmasok legalul, az első sorokban ültek, míg a tömegek, osztályonként elkülönítve, a lelátó magasabb részein kaptak helyet. Az arénára vonatkozó rendszabályok, a szervező *(editor)* irányítása alá tartozó játékok, valamint a véres és kaotikus látványosságok ritualizálása mind-mind a birodalom által a társadalomra kényszerített rendet szimbolizálta.

A provinciák elitje Rómán kívül is – először csak Itáliában, majd szerte a birodalomban – égett a vágytól, hogy hűségét és a római világgal való azonosulását demonstrálhassa, ezért egyre-másra szaporodtak az amfiteátrumok, és a bennük megrendezett játékok. A keleti provinciákban csak a látványosságok terjedtek, az amfiteátrumok nem, mivel a görög világban már voltak olyan épületek – stadionok vagy színházak –, melyeket át lehetett alakítani erre a célra. Szerte a birodalom nyugati tartományaiban azonban sorra jelentek meg az amfiteátrumok, különösképpen a nagyvárosok részeként. A nyugati provinciák területén az amfiteátrumok megjelenési formáját jelentős mértékben a helyi igényekhez és elvárásokhoz igazították. Ez sehol nem volt nyilvánvalóbb, mint Britannia területén, ahol a viszonylag szerény méretű és csekély számú amfiteátrumot két fő csoportra lehet osztani: a legionarius amfiteátrumokra és a városi építményekre. Az utóbbi csoporton belül a londoni amfiteátrum különleges esetet képvisel.

WIKIMEDIA

Két olyan amfiteátrumot ismerünk, melyek állandó legionarius bázison kaptak helyet, ezek Chesterben és

Caerleonban, az i. sz. 70-es években jelentek meg. (A britanniai gladiátorokról fennmaradt ábrázolásokról lásd szövegdobozunkat e számunk 28. oldalán.) A római hadseregre vonatkozó legfrissebb kutatások tükrében úgy tűnik, ezek vízválasztót jelentettek a közösségen belül. A légiók a birodalom terjeszkedésének és a római ideák terjesztésének egyik legfontosabb építőkövét jelentették. A hadsereg tagjait római polgárok alkották – az első századi Britanniában a katonákat a Birodalom egész területéről toborozták, Itáliából, Galliából, a Duna menti provinciákból –, sokféle nép volt köztük, de britonok nem. A két, kőből épült amfiteátrumot polgárok építették polgároknak, azzal a céllal, hogy a hadsereg részvételével megtartsák és megünnepeljék azokat a fesztiválokat, amelyek a birodalmi kultuszt méltatták. Kétség nem fér hozzá, hogy ennek részét képezte a *munera* is – Britanniában csak ebben a két amfiteátrumban találtak a gladiátori küzdelemre utaló bármilyen képi ábrázolást. A katonák itt élőben szembesülhettek a katonai erényekkel, a rátermett harc és a méltóságteljes halál képességével. Ebben a formájában az amfiteátrum didaktikus funkciót töltött be, amely erősítette a római legionariussal szemben támasztott elvárásokat: a bátorságot, a fegyverforgatásban való jártasságot és azt a képességet is, hogy zokszó nélkül áldozza fel életét a harc mezején. A gladiátorok különböző csoportjainak felszereléséhez az alapot a barbár „prototípusok” adták, és ennek az is lehetett a célja, hogy erősítse a legionariusban a tudatot, hogy olyanokkal is kell majd harcolnia, akik az övétől gyökeresen eltérő harcmodort képviselnek, ami egyáltalán nem hasonlít arra, amire őt kiképezték.

London viszonylag hamar gyorsan fejlődő várossá vált, amely vonzotta az úttörő szellemű lakosokat, akik mielőbb ki akarták aknázni a legújabb hódítások nyújtotta lehetőségeket. A várost az ide települt kereskedők alapították, ami szintén fokozta a fejlődés ütemét. A település gyakorlatilag a semmiből épült fel, tisztán római városként. A fából ácsolt amfiteátrum is – amely nem sokkal i. sz. 70 után épült – része volt annak a folyamatnak, amely során a megszokott intézményeket hozták létre új környezetben. A londoni amfiteátrum története tehát összekapcsolódik a legionarius helyszínekkel, hiszen aligha véletlen, hogy csak ebben a három brit amfiteátrumban találtak Nemesisnek és Diana-Nemesisnek szóló ajánlásokat, aki az amfiteátrumok népszerű istensége volt, a jó- és balszerencse, siker és kudarc, élet és halál elfogulatlan osztogatója, aki képes volt beleavatkozni a sors rendelésébe is.

Britannia területén a többi városi amfiteátrum azonban az új törzsi fővárosokban (Silchester, Dorchester, Cirencester, Carmarthen és Chichester) épült, azokon a helyeken, ahol a meglévő lakosság éppen csak kezdte elsajátítani, hogyan igazítsa viselkedését és környezetét az új módihoz. Ezek az építmények különböztek a legionarius szerkezetektől. Mindegyik földépítmény volt, az aréna falai és a bejáratok fából épültek, melyeket később kőre cserélték, de egyiknek sem volt külső fala. Az őslakos tradíciók során használt nagy, közösségi földépítmények „leszármazottjának” lehet ezeket tekinteni, melyeket ezúttal új célra használtak. Azokon a színtereken, ahol az ásatás kellő alapossággal ment végbe, kiderült, hogy nem földből épült rézsűn ültek a nézők, hanem teraszokat alakítottak ki számukra állóhelyekkel. Ez egyben arra is utal, hogy itt nemigen tarthattak egész napos rendezvényeket, inkább csak rövid eseményeket. Egyes történészek azt is megkockáztatják – és valószínűleg nekik van igazuk –, hogy a római látványosságokat egész egyszerűen nem fogadták lelkesedéssel a helyi britonok.

Amikor városi amfiteátrumokról beszélünk – és teljesen mindegy, hogy a helyszín Britannia vagy a Római Birodalom bármely pontja –, tudnunk kell, hogy ezek szinte mindig a város szélén kaptak helyet. A játékok és maga az amfiteátrum sok más jellemzőjéhez hasonlóan ennek is szimbolikus értéke volt. Az amfiteátrum oly sok szempontból a határon helyezkedett el: ez jelentette a határvonalat élet és halál, a barbár és a civilizált világ között, még abban az értelemben is, hogy nemcsak a természet vad erejét, hanem a „vademberét” is megmutatta az arénában; ez választotta el a veszélyt a biztonságtól, a rendet a zűrzavartól. ■

Egy *retiarius* készül tőrével végezni ellenfelével, egy *secutor*ral a Villa Borghese egyik mozaikján
A TÚLOLDALON: **Az arénák sztárjai a gladiátorok mellett a vadállatok voltak, ahogy ezen az 1. századi mozaikon is látható**
LENT: **Fordult a kocka, a *secutor* áll, a *retiarius* már a földön. A következő „kockán” a „Szabálytalan” felirat olvasható így lehet, hogy csalással került kedvező helyzetbe**

WIKIMEDIA

Tony Wilmott régész, korábban a chesteri amfiteátrum feltárásának egyik vezetője volt

Fordította Gether Dénes

Az aréna harcosainak élete és halála

A hollywoodi filmek szabadsághősökként ábrázolják őket, de valójában milyen sors jutott a gladiátoroknak?

Tony Wilmott ennek eredt a nyomába

HALÁLOS VIADAL
A domborműveken harcoló gladiátorokat látunk. A legsikeresebbek, ha vagyont nem is, hírnevet szerezhettek, de kevesen éltek túl egy tucatnál több viadalt

DREAMSTIME.COM/AKG-IMAGES/BRIDGEMAN/ALAMY/CORBIS

GYŐZTESEK ÉS LEGYŐZÖTTEK
Az i. sz. 4. századból származó mozaikon kétféle gladiátort látunk: a *secutor* legyőzi a *retiarius*t, mielőtt megadná neki a kegyelemdöfést
A JOBBSZÉLEN:
A törökországi Epheszosz romjai között talált, gladiátort ábrázoló kőszobor

OSZTRÁK RÉGÉSZEK, akik 1993-BAN Törökországban, az ókori római város, Epheszosz feltárásán dolgoztak, káprázatos leletre, egy gladiátorok sírköveit rejtő temetőre bukkantak. A köveken a harcosok neve mellett felszerelésük – sisakok, pajzsok és a győztesnek járó pálmalevél – ábrázolása is megtalálható. A sírokból a harcosok csontmaradványai is előkerültek; sok közülük begyógyult sebek, illetve a halált okozó sérülés nyomait viseli. A leglátványosabb lelet valószínűleg az a koponya, amelyen három éles, egymástól egyenlő távolságra elhelyezkedő lyuk látható. Ezt a férfit egy olyan háromágú szigonnyal ölték meg, amelyet a gladiátorok *retiarius* (a latin szó jelentése: „hálóvető") néven ismert típusa használt – egy súlyokkal nehezített hálóval együtt.

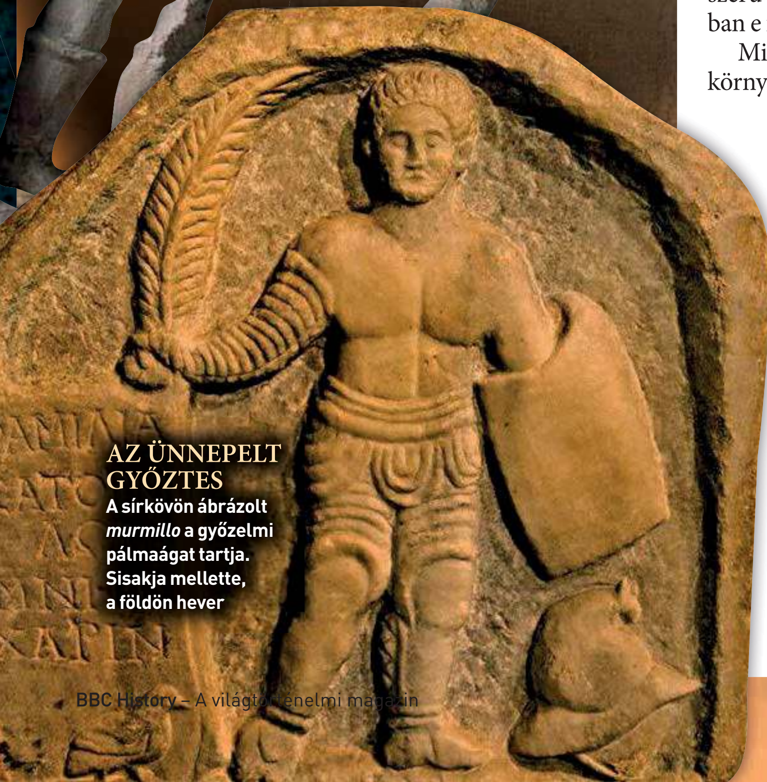
A gladiátor régóta az ókori Róma egyik képi szimbóluma és minden nagyszabású római témájú film népszerű figurája, de mit tudunk valójában e férfiak életéről és haláláról?

Mielőtt a 18. században a Vezúv környéki ókori városokat felfedezték, felfedezése a klasszikus műveltségű Európára, amely a tárgyak, falfirkák és festmények zavarba ejtő sokaságában egyszeriben meglátta a római élet valóságát.

A valóság látványos lehetett, és egyes esetekben igazolni látszott a forrásokban szereplő szenzációsabb történeteket: az 1764-ben Pompeiiben felfedezett Ízisz-templom például megerősítette a misztikus és ezoterikus keleti vallások jelenlétét. Két évvel később a pompeii arénát körülvevő helyiségekben számos csontvázat és rengeteg gladiátorfelszerelést találtak, amiből kiderült, hogy ezek voltak a gladiátorok cellái. A halottak között egy karkötőkkel, gyűrűkkel és smaragd nyakékkel felékszerezett nő is volt.

Ez a felfedezés azóta nem csak Pompeii, de az aréna mitológiájának is részévé vált. Az ásatások idején úgy tűnt, a leletek megerősítik azokat a botrányos történeteket, amelyeket az ókori források gazdag arisztokrata nők és izmos testű gladiátorok szerelmi kalandjairól elbeszélnek – jóllehet, a helyiségekben talált 18 csontváz inkább rémült menekülők csoportjának látszott, akik a vulkánkitörés elől itt kerestek menedéket.

A különböző vértek szándékosan lehetőséget adtak az ellenfélnek, hogy a sebezhető pontokat vegye célba

AZ ÜNNEPELT GYŐZTES
A sírkövön ábrázolt *murmillo* a győzelmi pálmaágat tartja. Sisakja mellette, a földön hever

a gladiátorokról gyakorlatilag csupán annyit tudtunk, amennyi az ókori szövegek utalásaiból, véletlenül előkerült kőszobrokból és feliratokból, valamint a Római Birodalom egész területén elszórt amfiteátrumok lenyűgöző építményeiből kiderült.

Ma nemigen tudjuk megállapítani, hogyan hatott Pompeii és Herculaneum 18. századi

A gladiátor alakjának rekonstruálása szempontjából a legfontosabb lelet a fegyverzet és a bronzvértezet volt, köztük a mitológiai jelenetekkel gazdagon díszített 15 darab sisak és a 6 darab – *galerus* néven ismert – jellegzetes vállvért.

A gladiátorok különböző fegyvernemeket képviseltek, amelyek mindegyikének megvolt a maga sajátos fegyverzete és öltözete. Párosával, különféle harci formákban kellett ➤

Britanniai gladiátorok

A RÓMAI BIRODALOM provinciáinak többségéhez viszonyítva Britanniában meglepően kevés lelet utal gladiátorokra. Ez talán a britanniai amfiteátrumok közötti különbségekkel magyarázható. A chesteri és caerleoni légiós erődítmények amfiteátrumai az i. sz. 70-es években épültek a legionariusok – római katonapolgárok – kiszolgálására. A birodalom minden szegletéből toborzott legionariusok elvárták, hogy amfiteátrum álljon rendelkezésükre – egyrészt szórakozás, másrészt a birodalmi kultuszokhoz kötődő ünnepi játékok céljából.

A bennszülött lakosság nem tudott teljesen azonosulni a római játékok szellemével

A légiós amfiteátrumok – a birodalom sok más színházához hasonlóan – kőből épültek. A brit törzsi fővárosokban azonban a rómaiak földből építették az amfiteátrumokat. A bizonyítékokból arra következtethetünk, hogy ezeket ritkán használták, és az is kiderül, hogy a bennszülött lakosság nem tudott teljesen azonosulni a római játékok mediterrán szellemével.

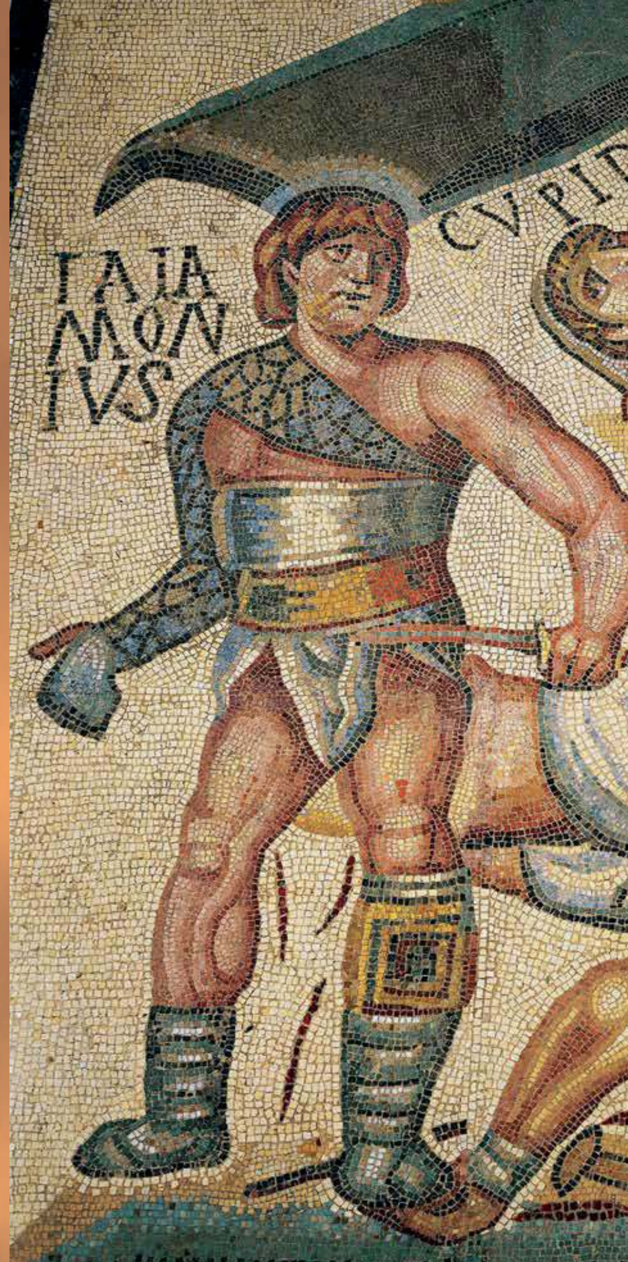
Ennek ellenére vannak tárgyi leletek, amelyek a gladiátorok jelenlétét bizonyítják. 1738-ban a chesteri amfiteátrum közelében egy kő dombormű került elő, amelyen – egyetlen ilyen típusú római ábrázolásként – egy balkezes *retiarius* látható. Caerleonban pedig egy követ találtak, amelyre a győzelmi pálmaágakkal övezett *retiarius* háromágú szigonyát és *galerus*át is rárajzolták. A brit amfiteátrumok gladiátoraira csupán ennyi utal, és mindkét lelet légiós településről származik.

Angliában egyetlen, gladiátorokat ábrázoló falfestményt találunk. A három ránk maradt mozaik közül a sussexi Bignorban épült római villa fríze a legjobb, amelyen Cupido-szerűen ábrázolt gladiátorok szerepelnek. A keskeny mezőben tréfásan ábrázolt arénajelenetben egy *secutor*, egy *retiarius* és a *summa rudis* (bíró) látható.

Csontból és bronzból készült, gladiátort formázó késnyelek is előkerültek. Régi emléket őriz egy 1851-ben Leicesterben talált cserépdarab, amelyre a következő szavakat vésték: „VERECVNDA LVDIA: LVCIVS GLADIATOR", azaz „Verecunda, a színésznő [és] Lucius, a gladiátor". Talán egy britanniai pár szerelmi záloga volt, ezzel kapcsolatban azonban kétségek merülnek fel, mert a cserépedény az Itáliából importált típusba tartozik, így lehet, hogy a szöveg is ott került rá.

A sussexi Bignorban épült római villa egyik mozaikján két „Cupido-gladiátor" látható

megvívniuk egymással. Az egyes vértezetfajták különböző mértékben védték a testet, szándékosan lehetőséget adva az ellenfélnek, hogy a sebezhető pontokat vegye célba.

Minden gladiátorfajta viseletének része volt a *subligaculum* (vászon ágyékkötő) és a *balteus* (széles derékszíj). A legnehezebb fegyverzetű gladiátorok közé tartoztak a *thraex*ek (trákok) és a görög hoplita harcosokat utánzó *hoplomachus*ok. Mindkét típus lábszárvédő pólyát, azon pedig szíjjal rögzített bronz lábvértet viselt (Pompeiiben 14 ilyen lábvértet találtak). Mindkét gladiátorfajta kis pajzzsal védte magát: a rövid, görbe karddal felszerelt *thraex*ek pajzsa négyszögletes, a lándzsával és rövid karddal harcoló *hoplomachus*oké kerek volt. Mindkettő párnázott *manicát* (karvértet) viselt, de csak a kardot, illetve lándzsát tartó kezén. A pajzsos kéz – csakúgy, mint a törzs – védtelen volt.

A *thraex*ek és *hoplomachus*ok nehéz bronzsisakot viseltek, azt a típust, amelyet Pompeiiben találtak. Ennek a sisakfajtának széles karimája, magas taréja és arcvédő lemeze volt. A szemet védő két bronzrács erősen korlátozta a látást.

A gladiátorokat megjelenítő mai hagyományőrzők megtapasztalták, hogy ezekben a sisakokban nem könnyű a légzés, mivel viselőjük az arcvédő lemez mögött megrekedt levegőt kénytelen beszívni. Ha ehhez hozzászámítjuk a légzést amúgy is óhatatlanul megnehezítő félelmet és erőkifejtést, akkor el tudjuk képzelni, milyen tüdőrepesztő érzés lehetett ilyen sisakban küzdeni.

Egy másik gladiátortípus, a *murmillo* is nagy sisakot viselt, és rövid kardot forgatott. Nagy, négyszögletes pajzsa is volt, amellyel a lábát is védte. Páncélt csak az egyik lábán viselt – a pajzs felőli lábát lábszárvédő és lábvért borította.

Két másik gladiátortípus – a *provocator* és a *secutor* – egyik lába harc közben szintén védtelen volt, és csak a fegyveres karjukat fedte *manica*. Nekik is rövid kardjuk és nagy pajzsuk volt, de könnyebb sisakot hordtak, mint a *thraex*ek, a *hoplomachus*ok és a *murmilló*k.

A *secutor*nak szorosan a fejére simuló, dísztelen sisakja volt, amelyből csak két apró szemnyíláson látott ki. A sisak formája halfejhez hasonlított, egyszerűen azért, mert ellenfele, a *retiarius* a halászok felszerelésével küzdött.

Az összes gladiátorfajta közül talán a *retiarius* a legkülönlegesebb. Az ő felszerelése mutatja a legvilágosabban az erő és a sebezhetőség gondosan kialakított arányát, amely a küzdelem-

HALÁLOS DÖFÉSEK
Bár ezen az itáliai Terranovából származó mozaikon (balra) a gladiátorok a halálba küldik ellenfelüket, a bizonyítékok tanúsága szerint a legyőzött harcosoknak gyakran megkegyelmeztek

ARCVÉDŐ
Pompeiiben talált gladiátorsisak (jobbra). Viselője nehezen lélegezhetett, mert az arcvédő lemez mögé szorult levegőt kellett beszívnia

FEJSÉRÜLÉSEK
Koponya az 1993-ban, Epheszoszban talált 68 gladiátormaradvány közül. A csontok arra utalnak, hogy a harcosok halálát általában nem kisebb sebek sokasága, hanem egyetlen végzetes sérülés okozta, amelyet egyfajta kegyelemdöfésként szenvedett el

LÁBSZÁRVÉDŐK
A pompeii gladiátorcellákból előkerült bronz lábvértek. Pompeii és Herculaneum felfedezése átformálta ismereteinket az ókori Rómáról és az arénák harcosainak életéről

ben bizonyos fokú sportszerűséget és „esélyegyenlőséget" biztosított a két gladiátornak.

A *retiarius*t jóformán semmi sem védte. Ha jobbkezes volt, akkor bal karját párnázott *manica* fedte, bal vállára pedig magas vállvértet, *galerus*t csatolt. A pompeii cellákban is találtak egy ilyen *galerus*t, amelyet delfin, háromágú szigony, rák, horgony, valamint egy hajókormány díszít.

A *retiarius* nem viselt sisakot, de hatékony fegyverzete volt: egy hosszú nyelű, háromágú szigony, egy tőr és egy ólomnehezékekkel ellátott háló (latinul *rete,* ebből ered a *retiarius* elnevezés). A súlyos hálóval ütést is mérhetett ellenfelére, de az ő dolga egyértelműen az volt, hogy a hálót rádobva elfogja a halszerű *secutor*t, majd háromágú szigonyával a másvilágra küldje.

A *retiarius,* miután rádobta ellenfelére a hálót, a háromágú szigonyt szál- ➢

fegyverként tudta használni. Ekkor kapott szerepet a *galerus:* a közelharcot vívó gladiátor ugyanis két kézzel ragadta meg a háromágú szigonyt, eközben a bal válla került előre, így a magas vállvért hatékonyan védte a fejét.

Egy Romániában talált *retiarius*-sír domborművén a harcos egy négypengéjű késnek látszó fegyvert tart. E fegyver mibenléte mindaddig rejtély volt, amíg a régészek az epheszoszi temetőben egy combcsontra nem bukkantak. A csonton, közvetlenül a térd fölött egy begyógyult sebet találtak, amely négy lyukból állt, ezek pedig úgy helyezkedtek el, mint a dobókocka lapján a négy pont.

A viadalokat előkelő római polgárok szervezték, hogy előmozdítsák karrierjüket

Az Epheszoszban kiásott átlyukasztott koponya hátborzongatóan bizonyítja a *retiarius* hatékonyságát, de az akaratát ő sem tudta mindig érvényesíteni. Egy Rómából származó, jelenleg Madridban található mozaikon egy Astyanax nevű *secutor* és egy Kalendio nevű *retiarius* harcának két jelenete látható. Kalendio rádobta hálóját Astyanaxra, ám miközben a redők között háromágú szigonya után nyúlt, Astyanax kivágta magát a hálóból, és legyőzte, majd meg is ölte őt.

Ugyanezen a mozaikon egy harmadik figura is szerepel: egy fegyvertelen, tunikás férfi, könnyű pálcával a kezében. Ő a *summa rudis,* a bíró, akinek alakja arra emlékeztet, hogy a gladiátorok nem szabad stílusban, hanem szabályok és rituálék alapján küzdöttek. Ezeket a szabályokat a közönség nyilván jól ismerte, és legalább annyira értékelte a harcosok tudását, mint amennyire izgalomba hozta a vérontás puszta látványa.

A közönség azzal is pontosan tisztában volt, hogy kinek köszönheti ezt a mulatságot. A gladiátori viadalokat szinte mindig előkelő római polgárok szervezték, gyakran azért, hogy a választók kegyeit ily módon elnyerve előmozdítsák politikai karrierjüket. Pompeii falait ezért – a látványosságokat hirdető közlemények mellett – választási felhívásokkal is telemázolták. A sok példa egyike, amelyet a fórum közelében találtak, így szól: „Aulus Suettius Certus *aedilis* gladiátorcsapata május 31-én Pompeiiben küzd. Vadállathajsza és védőponyva is lesz. Sok szerencsét a Nero tiszteletére rendezett játékokhoz." (Az *aedilis*ek kereskedelemmel, vallással, közrenddel foglalkozó, alacsonyabb rangú római tisztviselők voltak.)

A viadalok népszerűségét illetően nincs semmi kétségünk. Még a sírokat is elborítják az egyes párviadalok eredményét közlő, bevésett firkák. A szomszédos Nolában harcoló két gladiátor karikatúrája mellett ez a felirat olvasható: „Marcus Attius, újonc, győztes; Hilarius, Nero harcosa, 14 viadal, 12 győzelem, halálbüntetés alól mentesült."

Ez sokat elárul. Attius váratlanul legyőzött egy veteránt, ám – mint a Pompeiiben feljegyzett viadalok legtöbbjénél – a vesztes megmenekült. Gladiátornak lenni tehát nem jelentett automatikusan erőszakos halált.

A játékokat finanszírozó, illetve szervező személy *(editor)* felfogadott egy gladiátorcsapatot *(familia),* amely a tulajdonos és tréner *(lanista)* vezetése alatt állt. Az egyik ilyen *lanista* – akinek nevét a pompeii falfirkák megőrizték – Marcus Mesonius volt; ő a rabszolgapiacon vásárolta gladiátorait. A gladiátorok jogilag a római társadalom legalját képezték, ám egy kiképzett gladiátor értékes árucikk volt, mert jelentős idő- és pénzbeli ráfordítást igényelt, ezért a *lanistá*nak érdekében állt, hogy csapatát jól tartsa, és a halálozási arányt a minimumra csökkentse.

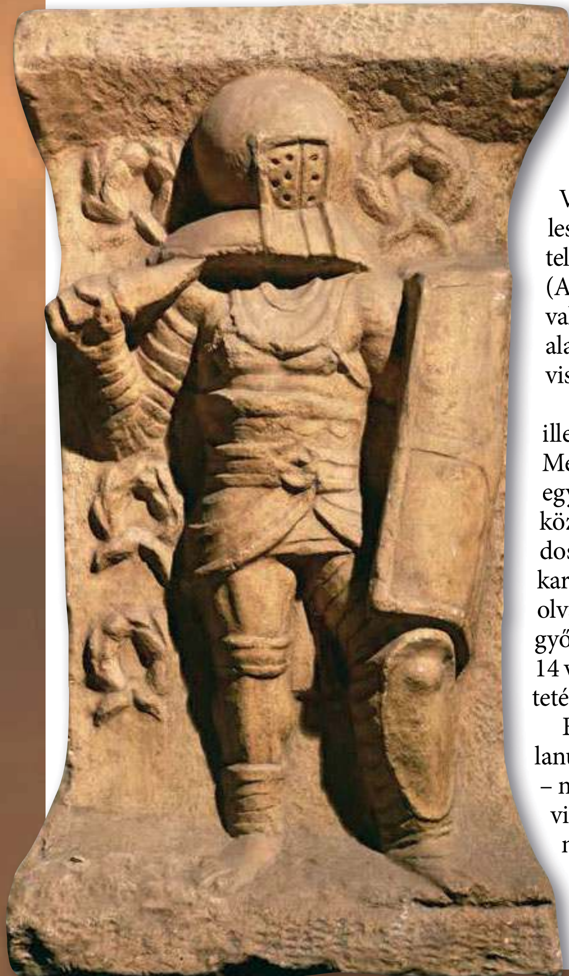
Túlélési esélyek

A nápolyi Nemzeti Régészeti Múzeumban őrzik azt a firkát, amely Mesonius egyik viadalának eredményeit mutatja. A fellépő 18 gladiátor közül 16-nak a sorsát ismerjük: 8 győzött, 5 vereséget szenvedett, de kegyelmet kapott, 3 pedig meghalt. Ez az arány – a falfirkák és sírfeliratok tanúsága szerint – általános lehetett. A gladiátorok között veteránok is voltak (egy római sírkövön például az áll, hogy a név szerint nem említett *retiarius* 14 győzelemmel büszkélkedhetett), de kevesen éltek túl egy tucat viadalnál többet.

Az epheszoszi gladiátorcsontvázakon végzett lelkiismeretes orvosszakértői munka meglepő és intim adatokat tárt fel e férfiak életének és halálának körülményeiből. A megtalált 68 maradvány közül 66 felnőtt, húszas éveiben járó férfira utal. A szigorú

SEBESÜLT HARCOS
Ez a Louvre-ban őrzött szobor egy haldokló gladiátort ábrázol. Elvárták tőle, hogy rezzenéstelen nyugalommal fogadja sorsát

TALPIG FEGYVERBEN
***Secutor* ábrázolása egy i. sz. 2. századi domborművön (balra). Felszerelése nagy pajzsból, rövid kardból és halfej formájú sisakból állt**

edzésprogramról a kar- és lábszárcsontok megnagyobbodott izomtapadási felületei árulkodnak. Ezek a gladiátorok erős, kisportolt férfiak voltak, akik főként gabonafélékkel és hüvelyesekkel táplálkoztak, pontosan úgy, ahogy az a klasszikus szövegekben áll. Az izmokon és az állóképességen túl azonban vastag zsírrétegre is szükségük volt, amely megvédte őket a vágásoktól.

Az epheszoszi csontvázakból az is kiderül, hogy a gladiátorok jó orvosi ellátásban részesültek. A maradványokon sok szépen begyógyult sérülés, köztük 11 fejseb, egy jól helyre tett kartörés és egy szakszerű lábamputáció nyomát fedezték fel.

Harminckilenc maradványon viszont csak egy sérülés nyoma látható, amelyet az illető a halál pillanatában vagy nem sokkal előtte szenvedett el, ami arra utal, hogy ezek a férfiak nem több sérülésbe, hanem egyetlen sebbe haltak bele. Ez is azt bizonyítja, hogy az arénában szigorú szabályok uralkodtak, továbbá azt, hogy alkalmazták a kegyelemdöfést. Az összecsapás végén a legyőzött gladiátornak meg kellett várnia, míg az *editor* dönt életről vagy halálról. Ha a döntés „halál" volt, akkor azt rezzenéstelen nyugalommal kellett tudomásul vennie. A halálos döfést a lehető leggyorsabban és leghatékonyabban hajtották végre.

Cicero így ír erről: „Hallottál-e valaha akár közepes gladiátort is felnyögni? Eltorzultak-e az arcvonásai? Gyáván megadta-e magát, ahelyett, hogy megállt volna a talpán? S ha megadásra kényszerült és »recipe ferrum« [„hasson a kard!"] hangzott el, a válla közé húzta-e a fejét?" [*Tusculumi eszmecsere (Második könyv. A fájdalom elviseléséről, 17.)* Ford.: Vekerdi József.]

Mint láttuk, a gladiátorok a római társadalom piramisának legalján helyezkedtek el, és bármennyire ünnepelték is őket, ez nem változott. A rómaiak minden erény közül a „virtust" (hősiességet) tartották a legtöbbre, ami elsősorban a bátor és katonás magatartást jelentette. Ezt – harcmodorában és legfőképpen a halál nyugodt, bátor elfogadásában – még egy gladiátor, egy lenézett rabszolga is megmutathatta. ■

Tony Wilmott a történelmi emlékművek kezelésével foglalkozó Angol Örökség (English Heritage) köztestület vezető régésze és római kori szakértője

Fordította Boross Anna

HARCI STÍLUSOK
A mozaikon egy *retiarius* (balra) és egy *secutor* küzdelmét látjuk. A *retiarius* fegyverzetét a halászok felszerelése ihlette: háromágú szigonyból és súlyokkal nehezített hálóból állt

A bajvívó császár

A CSÁSZÁR ÉS AZ ARÉNA között bonyolult volt a kapcsolat. A császárok hírnevének árthatott, ha túlzottan lelkesedtek a véres látványosságokért. Claudius például arról volt hírhedt, hogy élvezettel figyelte a haldokló gladiátorok arcát, és különösen a sisak nélküli *retiarius*ok megölését kedvelte. Az elithez tartozóknak szégyen volt az arénában harcolni – Caligula, Nero és Commodus ezért kényszerített erre előkelő rómaiakat.

Különösen megvetették azokat a császárokat, akik maguk is hajlandók voltak gladiátorként küzdeni az arénában. Caligula *threax*ként szeretett megjelenni. Arénabeli szerepléseiről azonban Commodus volt a leghírhedtebb. Ő *secutor*ként harcolt, és balkezes *(scaeva)* volt. Cassius Dio szerint a Colosseum szomszédságában álló hatalmas Nero-szobor, a Colossus fejét saját arcmására cseréltette le, továbbá egy doronggal és egy bronz oroszlánnal egészíttette ki, hogy Herculeshez hasonlítson (akivel önmagát azonosította). Saját címeit is rávésette, a következő kiegészítéssel: „a *secutor*ok bajnoka, az egyetlen balkezes gladiátor, aki 12 alkalommal ezer embert győzött le".

Aurelius Victor elmesél egy érdekes történetet, mely szerint Commodus egyszer nem volt hajlandó megvívni egy gladiátorral, akit Scaevának hívtak. Valószínűleg attól félt, hogy egy másik balkezessel szemben elveszíti természet adta előnyét.

Claudius arról volt hírhedt, hogy élvezettel figyelte a haldokló gladiátorok arcát

I. sz. 192-ben – amikor éppen arra készült, hogy consuli beiktatásán gladiátornak öltözve jelenjen meg – egy atléta a fürdőben megfojtotta. Így hát szégyenben halt meg, megfosztva attól a lehetőségtől, hogy egy igazi gladiátor méltóságával fogadja a kegyelemdöfést.

Lássuk a forrásokat is! Ezzel a céllal adjuk közre sorozatunkat, amely emlékezetes történelmi eseményekről, személyiségekről és jelenségekről a kortársak leírásaival igyekszik képet adni

Germania római provincia – amilyennek Tacitus látta

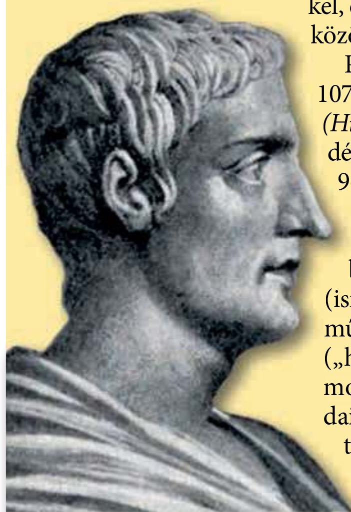
SZEGÉNY JÓ Tacitus! Hiába figyelmeztette a történelemmel foglalkozókat, hogy „harag és részrehajlás nélkül" közelítsék meg tárgyukat, kevés történetírót kezelt oly szélsőséges önkénnyel az utókor, mint Heinrich Himmler és a náci propagandamunkások az ő *Germaniá*ját. „Germania népei nem házasodtak össze más törzsekkel, így érintetlenül megmaradtak sajátos és tiszta, csak önmagához hasonló nemzetnek" – írta *A germánok eredete, földje, szokásai és népei* című művében. És más felemelő sorai is vannak a római kori Germania lakóiról.

A hírek szerint a fiatal baromfitenyésztő Himmler egy vonatúton olvasta Tacitus művét, és a műtől ihletve lett a germán faj tisztaságának első számú ideológusa, a test- és sportkultusz harcosa. Az SS főnöke, a Reichsführer megdöbbentő időt és energiát fordított – külön tudóscsoportot hozott létre – a mű első fellelhető kiadásainak felkutatására, majd éveket töltött azzal, hogy egy olasz család tulajdonában levő 15. századi kiadást Németországba vitessen.

Tacitus római történetíró (i. sz. 55. vagy 56. – i. sz. 117 és 120 között) nemcsak az írásnak volt tehetséges mestere, hanem (ifjabb Pliniustól tudjuk) szónoknak is kiváló volt. Feltehetően ennek is – és persze családi kapcsolatainak – köszönhette politikai karrierjét: apósa a consul Cnaeus Iulius Agricola volt. 90 és 94 között Rómán kívül szolgált, valószínűleg az egyik germaniai légió parancsnoka volt. Feltételezések szerint 101 és 104 között Tacitus Germania Superior, 112 és 114 között Asia provincia kormányzója volt.

Első műve, a 98-ban közzétett *Beszélgetés a szónokokról*, *Agricola* című könyv, amelyet – írta – „apósom, Agricola tiszteletére szántam, rokoni kegyelet megvallásával nagy dicséretre, vagy elnézésre számít". Az írás életrajzi, néprajzi és földrajzi ismeretek tára és politikai helyzetelemzés. Legjobb műve, a *Germania (De origine, situ, moribus ac populis Germanorum)* két részre oszlik: az elsőben Germania természeti adottságait, lakóinak társadalmi, hadi, vallási viszonyait, foglalkozásait írta le, a másodikban külön-külön foglalkozik az egyes törzsekkel, és leírja a germánok és rómaiak közötti harcok történetét is.

Pliniustól tudjuk, hogy 105 és 107 között írta a *Korunk Története (Historiae)* című munkáját. E töredékesen fennmaradt mű a 69-től 96-ig, vagyis Galba trónra lépésétől Dominitianus haláláig terjedő eseményeket foglalja magában. Az *Ab excessu divi Augusti* (ismert formában: *Annales*) című mű – ebből a híres *sine ira et studio* („harag és részrehajlás nélkül" mottó) – Augustus közvetlen utódainak i. sz. 14 és 68 közötti története; ennek is csak részletei maradtak fenn.

WIKIMEDIA

Megmaradtak sajátos és tiszta, csak önmagához hasonló nemzetnek

(2.) Véleményem szerint a germánok őslakosok, oda vándorolt vagy befogadott törzsekkel egyáltalán nem keveredtek, mivel egykor nem is szárazföldön, hanem hajóhaddal érkeztek azok, akik lakóhelyet akartak cserélni, azon túl pedig a mérhetetlen és – hogy úgy mondjam – ellenszegülő óceánt ritkán keresik fel a mi világunk felől hajókkal. Ki az továbbá, aki – nem szólva az ijesztő és ismeretlen tenger veszélyeiről – Asiát, Africát vagy Italiát odahagyván, Germaniába igyekeznék, erre a kietlen, zord éghajlatú, műveletlenségének látványával elszomorító vidékre, ha az nem hazája? […]

(4.) Én magam azok véleményéhez csatlakozom, akiknek megítélése szerint Germania népei nem házasodtak össze más törzsekkel, így érintetlenül megmaradtak sajátos és tiszta, csak önmagához hasonló nemzetnek. Innen van az is, hogy – bármily nagy a lakosság száma – mindnyájan egyforma testalkatúak: vad és kék a szemük, vöröses a hajuk, testük megtermett, de csak közelharcban erős; a munkát és a fáradságot már nem bírják úgy, a szomjúságot s a hőséget alig tudják elviselni, a hideget és az éhezést ellenben az éghajlati és talajviszonyok következtében megszokták. […]

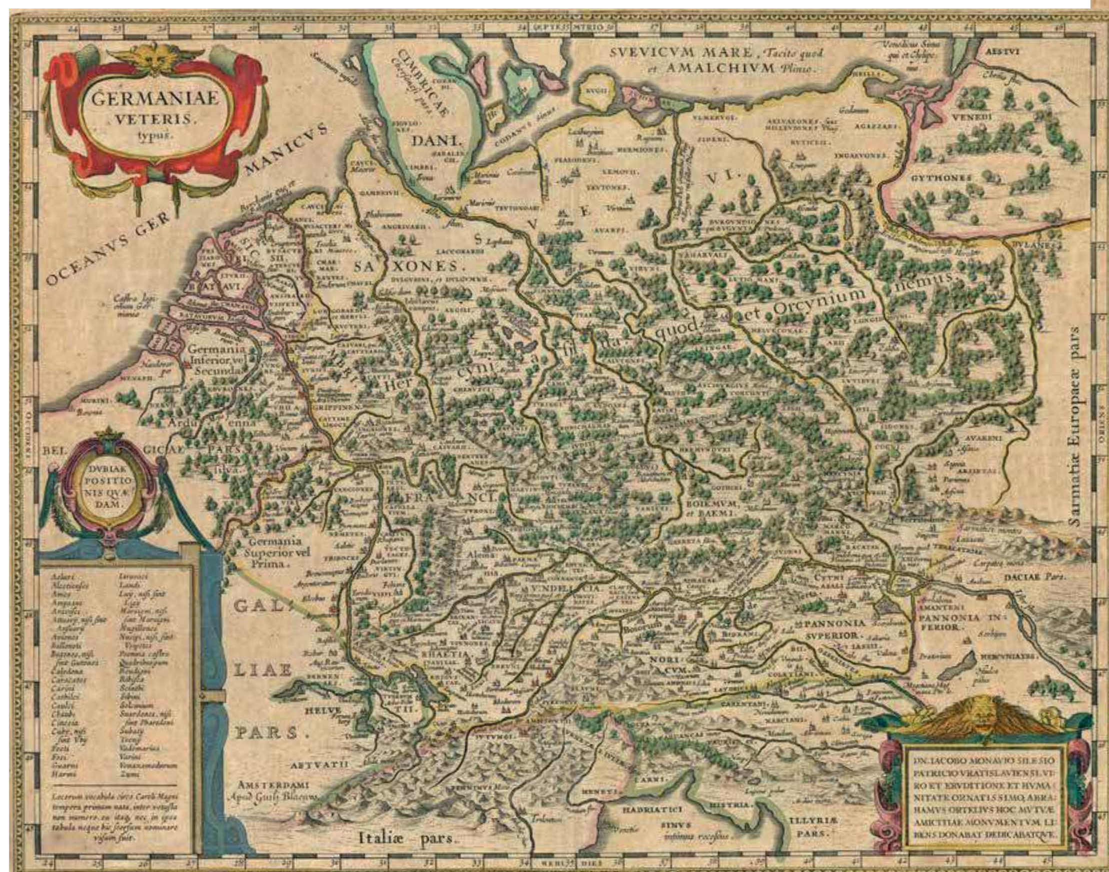
(5.) Földje látszatra bizonyos eltéréseket mutat, általában mégis vagy borzasztó erdőségek, vagy rút mocsarak borítják; nedvesebb Gallia, szelesebb Noricum és Pannonia felé; a gabonát megtermi, a gyümölcsfáknak nem kedvez, jószágban gazdag, de a legtöbb állat satnya. Még a szarvasmarha is nélkülözi sajátos díszét vagy homloka ékességét; számuknak örülnek, ez egyedüli és legkedvesebb kincsük. Az ezüstöt és aranyat kedvezésből-e, vagy haragjukban tagadták meg tőlük az istenek, nem tudom. Mégsem merném biztosan állítani, hogy Germaniában egyetlen ér sem terem ezüstöt vagy aranyat: hiszen ki kutatta? Birtoklására és használatára nem törekednek különösebben. […]

(6.) Még vasuk sincs valami sok, amint fegyverzetükből következtetni lehet. Ritkán használnak kardot vagy hosszabb lándzsát; gerelyt – vagy az ő nyelvükön: *frameá*t – hordanak, melynek csak keskeny és rövid hegye van vasból, de az olyan éles és oly ügyesen kezelhető, hogy egyazon fegyverrel, amint a szükség kívánja, közelről is, távolból is tudnak harcolni. Még a lovas is beéri pajzzsal és *frameá*val, a gyalogok meztelen felsőtesttel vagy könnyű katonai köpenyben hajítófegyvereket is dobálnak, mégpedig egy-egy ember többet, és mérhetetlen messzire hajítják. Senki sem fitogtatja felszerelését; csak a pajzsokat különböztetik meg válogatott színekkel. Kevesüknek van páncélja, alig egynek-kettőnek fém- vagy bőrsisakja. A lovak sem termetükkel, sem gyorsaságukkal nem tűnnek ki. De nem is idomítják őket különféle fordulatokra, ahogy nálunk szokás: egyenesen előre, vagy egyetlen kanyarodással jobb felől hajtják meg őket, úgy zárván a kört, hogy egyik se maradjon le. Mindent egybevéve a gyalogság nagyobb erőt képvisel. Éppen ezért vegyesen harcolnak, hiszen kellőképpen megfelelnek a lovascsata kívánalmainak is a fürge gyalogosok, akiket valamennyi fiatal közül válogatnak ki és a csatarend előtt állítanak fel. Meg van határozva a számuk is: százan-százan vannak egy járásból, éppen erről nevezik is őket maguk között századoknak, és ami eleinte puszta szám volt, az ma már név és tisztesség. A csata-

rend ékekben áll össze. Meghátrálni a kijelölt helyről, ha ismét támadás lesz belőle, fortélynak, nem félelemnek számít. Bajtársaik testét még kétes kimenetelű csatákban is kimentik. A pajzs elhagyása a legsúlyosabb gyalázat, és az így becstelenné vált férfi sem áldozaton, sem tanácskozáson nem vehet részt, amiért is sokan, kik túlélték a háborút, kötéllel vetettek véget gyalázatuknak.

Úgy vélik, jövőbe látó szent képesség is lakozik a nőkben

(7.) Királyokat a nemes származás, vezéreket a vitézség alapján választanak. De a királyoknak sem korlátlan vagy tetszés szerinti a hatalmuk, és a vezérek is – ha tettre készek, ha kitűnnek, ha élen járnak a harcban – inkább példamutatásuk, mint hatalmuk miatt élveznek különös tiszteletet. Egyébként fenyíteni, megkötözni, de még megütni is csak a papoknak szabad, nekik sem büntetésként vagy a vezér parancsára, hanem mintegy az isten rendelkezéséből, aki – hitük szerint – ott áll a harcolók mellett, s éppen ezért képmásait és a szent ligetekből előhozott bizonyos ábrázolásokat magukkal viszik a csatába. És ami a bátorságnak legfőbb serkentője: nem esetleges, nem véletlen csoportosulás alakítja az osztagot vagy éket, hanem a családi és rokoni kapcsolat, így közvetlen közelben vannak legdrágább zálogaik, ahonnan hallani az asszonyok jajveszékelését, hallani a kisdedek sírását. Kinek-kinek ők a legszentebb tanúk, ők a leghatásosabb dicsérők; anyjukhoz, feleségükhöz mennek sebeikkel, és az asszonyok nem félnek megszámlálni vagy megvizsgálni a vágásokat, s étellel látják el és buzdítják a harcolókat.

Willem és Joan Blaeu 1645-ös térképe Germaniáról, Tacitus és idősebb Plinius leírása alapján

WIKIMEDIA

(8.) A hagyomány szerint akárhány, helyéből már kivetett és megingó csatasort az asszonyok állítottak helyre állhatatos kérlelésükkel, keblük feltárásával és a fenyegető fogság mutatásával. Ettől – asszonyaikra való tekintettel – még sokkal elviselhetetlenebbül tartanak, olyannyira, hogy hathatósabban kötelezhetők le azok a törzsek, amelyektől előkelő leányokat is szednek túszként. Sőt úgy vélik, még valami jövőbe látó szent képesség is lakozik a nőkben, és ezért tanácsaikat nem vetik meg, kinyilatkoztatásaikat nem hanyagolják el. […]

(11.) Kisebb ügyekben a főemberek tanácskoznak, a nagyobbakban mindnyájan, de úgy, hogy a főemberek előzőleg megtárgyalják a nép előtt eldöntendő dolgokat is. Ha valami váratlan és hirtelen esemény közbe nem jön, meghatározott napokon gyűlnek össze, újholdkor vagy holdtöltekor, mert azt hiszik, ilyenkor a legkedvezőbb megkezdeni az ügyek intézését. Nem is a napok számát tartják nyilván, mint mi, hanem az éjszakákét. Így tűznek ki határnapokat, így állapodnak meg időpontokban: szerintük az éjszaka vonja maga után a nappalt. Szabadságukból fakad az a hiba, hogy nem egyszerre és nem is mintegy parancsszóra gyűlnek össze, hanem még a második és a harmadik nap is kárba vész az összeszállingózók késlekedése miatt. Amikor a tömegnek úgy tetszik, összeülnek, mégpedig fegyveresen. A papok, akiknek ilyenkor a fegyelmezésre is joguk van, csendet parancsolnak. Ezután meghallgatják a királyt, vagy az idős, előkelő származású, hadi érdemekkel vagy ékesszólással rendelkező főembereket: inkább tanácsbeli kezdeményezés címén, semmint parancsolás jogán. Ha nem tetszik a vélemény, zajongással utasítják vissza, de ha tetszik, összeverik *frameá*ikat: az egyetértés legmegtiszteltelőbb fajtája a fegyverekkel való helyeslés.

(12.) Lehet a tanács előtt vádat is emelni és főbenjáró ügyet is előterjeszteni. A büntetést a bűnnek megfelelően szabják ki: az árulókat és szökevényeket fára akasztják, a gyávákat, harcban resteket és a fajtalankodókat iszapos mocsárba süllyesztik és még rőzsét is dobálnak rájuk. A kétfajta halálbüntetésnek az a rendeltetése, hogy a bűntettet a megtorlással mintegy nyilvánosság elé tárják, a gyalázatot pedig elrejtsék. De a csekélyebb vétségeket is mérték szerint büntetik: akikre rábizonyul, lovaik és jószágaik bizonyos számával bűnhődnek. A bírság egy részét a király vagy a közösség, más részét pedig a sértett fél vagy a rokonság kapja. Ugyanezeken a gyűléseken választják a főembereket is, akik járásonként és falvanként igazságot szolgáltatnak: mindegyiküknek száz-száz kísérője van a népből tanácsadóként, egyszersmind tekintélyük öregbítésére.

(13.) De minden dolgot, a közösségre tartozót csakúgy, mint magánügyet, fegyveresen intéznek. Ám fegyvert csak az szokott ölteni, akit a közösség már megfelelőnek ítélt. Ilyenkor a gyűlés színe előtt vagy valamelyik főember, vagy az apa, vagy a rokonok pajzzsal és *frameá*val ékesítik az ifjút: ez náluk a toga, ez az ifjúság első megtiszteltetése; eddig a családi otthon tagjai voltak, ezután a közösségéi. A kiemelkedően nemes származás vagy az ősök nagy érdemei ➤

az ifjaknak is biztosítják a főembernek kijáró méltóságot; a többiek azokhoz csatlakoznak, akik megemberesedtek és már előbb bebizonyították derekasságukat. Nem is szégyen a kísérők között mutatkozni. Sőt még fokozatok is vannak a kísérői tisztségben annak ítélete szerint, akihez szegődnek, és ugyancsak vetélkednek mind a kísérők, hogy melyiküknek jut a főembernél az első hely, mind pedig a főemberek, hogy melyiküknek van legtöbb és legbátrabb kísérője. Ez a méltóság, ez az erő – hogy mindig válogatott ifjakból álló nagy csoport veszi őket körül – békében dísz, háborúban oltalom. És kinek-kinek nem csupán a maga törzsében, hanem a szomszédos népek előtt is az ad hírnevet, az dicsőséget, ha kíséretének számával és bátorságával kitűnik, mert követségek keresik fel és ajándékokkal tisztelik meg őket, és puszta hírükkel akárhányszor szinte háborúkat döntenek el.

(14.) Ha egyszer csatára kerül a sor, szégyen a főemberre, ha vitézségben alulmarad, szégyen a kíséretre, ha kevésbé vitéz a főembernél. És végképp, egész életre szóló becstelenség és gyalázat a főembert túlélvén megtérni a csatából: őt védeni, oltalmazni, a maguk vitézi tetteit is az ő dicsőségének tulajdonítani – legszentebb esküjük. A főemberek a győzelemért harcolnak, a kísérők a főemberért. Ha a közösség, amelyben születtek, hosszú békében és tétlenségben tesped, a legtöbb nemesifjú önként keresi fel azokat a törzseket, melyek akkor valamilyen háborút viselnek, mert nem is kedveli ez a nép a nyugalmat, meg könnyebben is szereznek hírnevet veszedelmek között, s nagy kíséretet is csak erővel s háborúval lehet megtartani, mivel megkövetelik főemberük bőkezűségétől azt a bizonyos harci paripát, a véres és győzelmet hozó *frameá*t; a lakomák és az egyszerű, de bőséges étkek ugyanis zsoldszámba mennek. Bőkezűségük anyagi alapját háborúval és rablással teremtik elő. Arra, hogy földet szántsanak, vagy kivárják a termést, nem is vennéd rá őket oly könnyen, mint arra, hogy kihívják az ellenséget és sebeket szerezzenek; sőt a restség és tehetetlenség jelének ítélik verejtékkel szerezni meg azt, amit vérrel megvehetnek.

Sokszor vadászattal, de még inkább semmittevéssel töltik az időt

(15.) Amikor nem háborúznak, sokszor vadászattal, de még inkább semmittevéssel töltik az időt, alvásnak s evésnek adják magukat; épp a legbátrabbak és legharciasabbak mit sem tesznek, rábízzák a ház és az otthon és a földek gondját az asszonyokra, öregekre és a család leggyengébb tagjaira; ők maguk tunyálkodnak, ami furcsa kettőssége természetüknek, hogy tudniillik ugyanazok az emberek ennyire szeretik a tétlenséget és gyűlölik a nyugalmat. Szokás e törzseknél, hogy önként és egyénileg állatot vagy gabonát ajándékoznak a főembereknek, ami – bár megtiszteléskként fogadják – a szükségletek kielégítéséhez is hozzájárul. Kiváltképpen örvendeznek a szomszédos népek ajándékainak, melyeket nemcsak egyének küldenek, hanem a közösség is: válogatott lovakat, pompás fegyvereket, kitüntetéseket s nyakláncokat; már pénz elfogadására is megtanítottuk őket.

(16.) A germánok népei nem laknak városokban, ez eléggé ismert dolog, de még csak azt sem tűrik, hogy lakóhelyeik érintkezzenek. Egymástól elkülönülve, szétszórtan élnek, ahol egy forrás, ahol egy mező, ahol egy liget megtetszett nekik. Falvakat építenek, de nem a nálunk szokásos módon, hogy a házak kapcsolódjanak és érintkezzenek: ki-ki térséggel veszi körül otthonát, akár hogy így védekezzenek a tűzesetek ellen, akár mert járatlanok az építkezésben. Még kőanyagot vagy téglát sem használnak: faragatlan fát alkalmaznak mindenhez, tekintet nélkül a látszatra vagy a tetszetős külsőre. Némely helyeket gondosabban kennek be oly tiszta és csillogó földdel, hogy az a festést és színes vonalkázást utánozza. Föld alatti vermeket is szoktak ásni és ezekre felülről sok trágyát raknak, téli menedékül és tárolóhelyül a termésnek, mivel a fagyok keménységét az ilyen helyek enyhítik, és ha bármikor ellenség jön, azt pusztítja, ami szem előtt van, az pedig, amit elástak, észrevétlen marad, vagy éppen azáltal téveszti meg az ellenséget, hogy keresni kell. […]

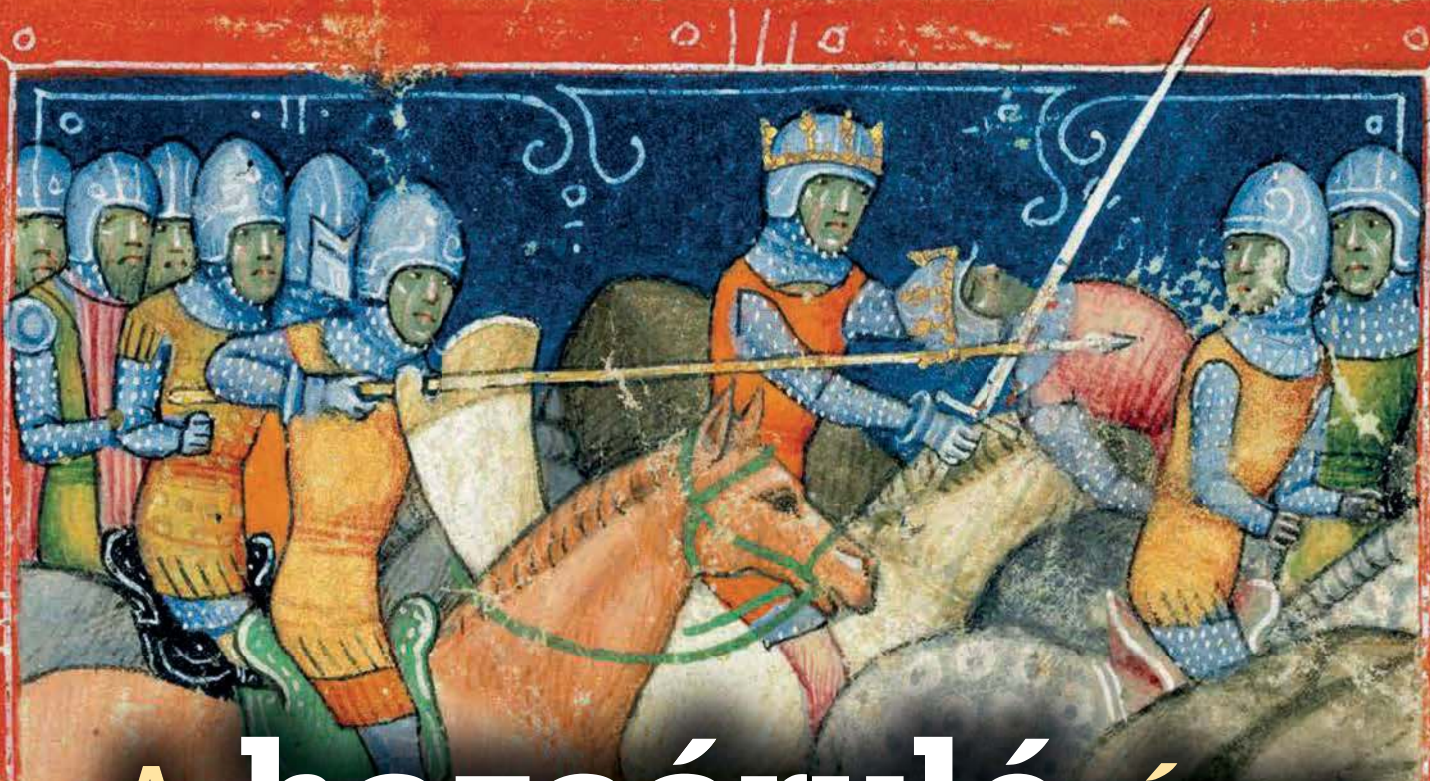
(20.) Minden házban csupaszon és piszkosan nőnek fel ilyen tagbaszakadttá, kiknek testalkatát csodálva nézzük. Mindegyiküket tulajdon anyja szoptatja, s nem cselédekre vagy dajkákra bízzák őket. Az urat és szolgát semmiféle nevelési kényeztetésről meg nem különböztetnéd: ugyanúgy barmok között, ugyanúgy a földön cseperednek fel, míg csak a kor külön nem választja a szabadon születetteket, az érdem pedig a magáénak nem ismeri el őket. Az ifjak későn ismerkednek meg a szerelemmel, éppen ezért kimeríthetetlen férfierejük. A leányokat sem siettetik; ugyanolyan fiatalok, ugyanolyan nyúlánkok; mint egyenlő társak, éretten lépnek nászra, és fiaikban a szülők ereje éled újra. A nővérek gyermekeit egyformán megbecsüli nagybátyjuk és apjuk. Némelyek szentebbnek és szorosabbnak is vélik ezt a vérségi kapcsolatot, és amikor kezest szednek, inkább ilyeneket követelnek, mintha így erősebben kézben tartanák a lelket és kiterjedtebben a családot. Mégis kinek-kinek saját gyermekei az örökösei és utódai, mégpedig végrendelet nélkül. Ha gyermek nincs, birtoklás tekintetében legközelebb a fivérek, apai, majd anyai nagybátyák jönnek számításba. Minél több a rokon, minél népesebb a sógorság, annál kedvesebb az öregkor, és a gyermektelenségnek semmiféle jutalma nincs.

(21.) Szükségképpen vállalniuk kell az apa vagy a rokon ellenségeskedéseit is, barátságait is, de nem maradnak engesztelhetetlenek; mert még az emberölést is meg lehet váltani bizonyos számú szarvasmarhával és aprójószággal, s a jóvátételt az egész család veszi át, hasznára a köznek, mivel veszedelmesebb az ellenségeskedés, ha szabadsággal jár együtt.

Nincs még egy nép, amely féktelenebbül hódolna a társas együttlétnek és a vendégeskedésnek. Szerintük isten ellen való vétek bárki halandót be nem fogadni a házba; ki-ki vagyoni helyzete szerint készített étellel fogadja az idegent. Ha elfogyott, az iménti vendéglátó másik vendéglátó hajlékot mutat, és oda is kísér: a legközelebbi házat keresi fel, minden hívás nélkül. De ez nem is fontos: ugyanolyan szívélyességgel fogadják őket. Ismerős és ismeretlen között vendégjog tekintetében senki sem tesz különbséget. Szokás a távozó vendég kérését teljesíteni, és fordítva: ugyanilyen könnyen kérnek is tőle. Örülnek az ajándéknak, de nem számítják fel, amit adtak, és azért sem éreznek lekötelezettséget, amit kapnak. […]

(31.) Más germán népeknél is művelik – de csak ritkán és egyes emberek személyes bátorságának jeleként – azt, ami a chattusoknál általános szokás: mihelyt felserdülnek, megnövesztik hajukat és szakállukat, és csak egy ellenség megölése után vetik le arcuk fogadott és a férfias erénynek szentelt külsejét. Vér és zsákmány után szabaddá teszik homlokukat: úgy mondják, csak ezzel fizettek meg születésükért s váltak méltóvá hazájukhoz és szüleikhez; aki gyáva és harcra alkalmatlan, azon megmarad a bozont. A legbátrabbak ezenkívül még vasgyűrűt is hordanak – gyalázat ez népüknek! –, mintegy bilincs gyanánt, míg csak egy ellenség megölésével fel nem oldozzák magukat. Nagyon sok chattusnak tetszik ez a külső, és még meg is őszülnek így megjelölve, miközben ellenség és barát egyaránt mutogat rájuk. Ők kezdenek minden ütközetet; ez mindig az első csatasor; szokatlan látvány, mert még békében sem szelídülnek nyájasabbá. Egyiknek sincs háza vagy földje, vagy más valamire gondja: akihez éppen betérnek, attól kapnak ételt, szórják a másét, mit sem törődnek magukkal, míg csak a vértelen öregség alkalmatlanná nem teszi őket ily kemény vitézi életre. […] ■

Forrás: *Tacitus összes művei.* Fordította Borzsák István. Európa Kiadó, 1980.

A hazaáruló és a köpönyegforgató

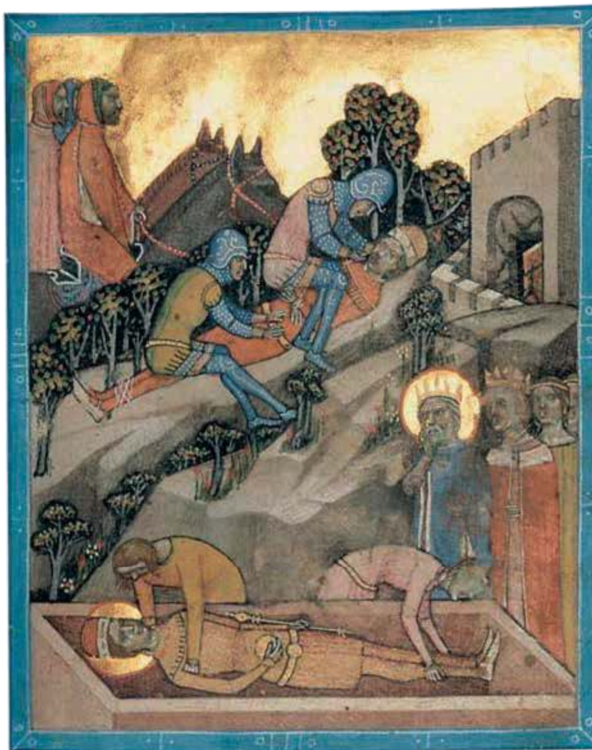
A múlt kiigazítására irányuló törekvés nem csupán a modern kor terméke: már a magyar középkor is számtalan példát kínál rá. **Zsoldos Attila** Szent István királytól Károly Róbert koráig idéz fel néhány jellemző esetet

A JÓL ISMERT KÉRDÉS – „ki tudja, mit hoz a múlt?" – általában tréfaképpen hangzik el, jóllehet több benne a keserűnyés tapasztalat, mint az önfeledt derű. A tapasztalatok meglehetősen régóta halmozódnak, s az igazolásukra alkalmas példatár bőségesebb a kívánatosnál. E bőséghez a középkori magyar történelem is hozzájárult a maga szerény lehetőségeihez mérten.

A korai magyar történelem viszonylag széles körben ismert epizódjai közé tartozik, hogy Szent István király megvakíttatta unokatestvérét, Vazult, fiait – Leventét, Andrást és Bélát – pedig száműzetésbe küldte. István tettének indítékai nem világosak, gondolatmenetem szempontjából nincs is különösebb jelentőségük. Annak azonban annál inkább, hogy 1046-tól egészen a dinasztia kihalásáig a megvakított Vazul utódai ültek az Árpádok trónján, elsőként az említett András. A Vazul ágából származó királyok számára nyilvánvalóan szerfelett kínos volt a már a 11. század közepén megfellebbezhetetlen tekintélynek számító Szent István egykori döntése. A megoldást a kor udvari krónikásai találták meg annak a történetnek a kiagyalásával, mely szerint fia, Imre halála után István valójában Vazult szemelte ki örökösének, akit István akarata ellenére, Gizella királyné ármánykodása következtében vakítottak meg. A biztonság kedvéért a krónikások még egy további ponton is átformálták a múltat: megtették a Vazul-fiak apjának Szár Lászlót, Vazul fivérét. Ez utóbbi beavatkozás jelentőségét mutatja, hogy a 14. századi krónikaszerkesztés – melynek egyik kézirata a közismert *Képes Krónika* – többször is visszatér a kérdésre, mintegy sulykolván a konstruált genealógiát, s még az említett Béla egyik fiáról, Lászlóról – a későbbi Szent László királyról – is szükségesnek tartja megjegyezni, hogy nevét állítólagos nagyapjáról, Szár Lászlóról kapta.

CULTIRIS / ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR / WIKIMEDIA

A háttérben meghúzódó politikai motiváció – történetileg megalapozni a Vazul-ági királyok hatalmának legitimitását – ez esetben nyilvánvaló. Máskor ez az elem kevésbé szembetűnő, ám a történeti valóság szándékolt torzítása jól kitapintható. Ennek szép példája az 1312. évi rozgonyi csata emlékezetének átformálása. A történeti körülmények alighanem ismertek, emlékeztetőül annyi elegendő, hogy az északkeleti országrészt hatalma alatt tartó oligarchát, Aba nembéli Amadét, amikor 1311 kora őszén a városukban tartózkodott, a kassai polgárok megölték. I. Károly (ismertebb nevén Károly Róbert), akinek Amadé régi és bizalmas híve volt, felismerve az alkalmat, olyan egyezséget közvetített a megölt nagyúr fiai és a kassaiak között, mely gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy az Amadé-fiak megörököljék apjuk oligarchikus hatalmát, így aztán Amadé fiai az első adandó alkalommal fellázadtak a rájuk kényszerített béke ellen. 1312. évi lázadásukhoz csatlakozott a Sáros megyében jelentős hatalommal bíró Miklós fia Demeter – ő annak a rokonságnak volt a tagja, amelynek egyik ágából származott a gyarmati Balázsfi (ismertebb névváltozat szerint: Balassa vagy Balassi család) –, de segítséget kaptak a kor leghatalmasabb oligarchájától, az Északnyugat-Magyarországot ellenőrzése alatt tartó Csák nembéli Mátétól is.

Imre herceg temetése és Vazul megvakítása – mégis az utóbbi leszármazottai uralkodtak

A TÚLOLDALON: **IV. Béla király és Ottokár csata közben,** ***Chronica Hungarorum***

A lázadás sorsát eldöntő rozgonyi csatát gyakran még évtizedek múltán is emlegetik a korszak oklevelei, a történet tartalmi elemei azonban jól nyomon követhető átalakuláson mentek át. Míg eleinte az oklevelek elbeszéléséből világosan kiderül, hogy – a valóságnak megfelelően – az Amadé-fiak lázadásáról van szó, akik Miklós fia Demeter és Csák Máté támogatásával harcoltak a király ellen, a későbbiekben fokozatosan Csák Máté alakja kerül az előtérbe, s immár ő lesz a főellenség, olyannyira, hogy egy idő után az Amadé-fiakat és Demetert már nem is említik a szövegek. A történet átalakulásának fordulópontja 1319-re esik, így aligha magyarázható a jelenség azzal, hogy az idő múlásával megkoptak a csatára vonatkozó ismeretek. Ez annál biztosabban kizárható, mert az ugyanezen szövegekben az ütközet helyszínének meghatározására használt kifejezéseknél a legkevésbé sem fedezhető fel efféle tendencia: annak az információnak az eloszlása ugyanis, hogy a csatára „Rozgony”-nál, „Kassa mellett”, illetve a „Tárca folyónál” került sor, egyenletes mintázatot mutat a rendelkezésre álló oklevelek halmazában. Világos tehát, hogy a csata történetének a főellenség személyére vonatkozó, említett átformálódása szándékos beavatkozás eredménye volt. Ezt a felfogást tükrözi a 14. századi krónikaszerkesztés – vélhetően az 1330-as években megszövegezett – leírása is a rozgonyi csatáról. A történtek átformálását indokló olyasféle politikai számítás aligha munkált ez esetben, mint a Vazul-fiakéban: a magyarázat inkább abban kereshető, hogy az 1320-as évek elejére valóban Csák Máté maradt az egyetlen oligarcha, akinek hatalmát Károlynak nem sikerült megtörnie, s így ésszerű – és némiképp kényelmes – megoldásnak tűnhetett kialakítani azt a képet, amely kezdettől fogva Mátét mutatja a királyi hatalom egyedüli ellenfelének, a többi oligarcha pedig legfeljebb mint az ő cinkosa említhető, ha egyáltalán szóba kerültek.

A dinasztia kihalásáig a megvakított Vazul utódai ültek az Árpádok trónján

A valóságos múlt kívánt irányba igazítása gyakran valamilyen jogok vagy javak birtoklásának igazolása érdekében történt a középkorban, bármiféle politikai indíték nélkül. Ez az igény volt az alapja az ezen jogok vagy javak bizonyítására hivatott oklevelek hamisításának. A jelenség számos példája idézhető a valóban csalárd módon történő haszonszerzéstől kezdve azon esetekig, amikor a hamisító jogszerűen birtokolta azt, amije volt, csakhogy nem tudta bizonyítani, s ezért kényszerült rá, hogy hamis vagy meghamisított oklevelet fabrikálva támassza alá jogait.

Freisingi Ottó (a kép jobb szélén) Albrecht Dürer 1515 körül készült metszetén

WIKIMEDIA

Az egykor volt valóság átalakulhat egyszerű tévedés következtében is: ebben inkább a modern kor történetírói jeleskednek, közéjük számítva, amint az magától értetődik, engem is. Míg középkori forrásaink szándékos vagy akaratlan torzításait a forráskritika eszközeit alkalmazva előbb vagy utóbb helyreigazítja a történeti kutatás, a modern történetírás tévedéseivel nem ilyen egyszerű a helyzet, hiszen nehéz búcsút mondani jól bejáratott történetírói álláspontoknak. A tények makacs dolgok – szokás mondani ám túlságosan gyakran fel sem tűnik, milyen üdí- ➤

tően optimista felfogást tükröz ez a közhely. A realista változat több joggal kesereghetne a tévedések makacs voltán.

Efféle, több évszázados tévedés áldozata az írásom címében szereplő mindkét személy: a hazaáruló és a köpönyegforgató. Ugyanazon történet két alakjáról van szó, ami nagy szerencse, mert a követhetőség érdekében kénytelen vagyok bővebben ismertetni a történtek hátterét.

István és Gizella eljegyzése egy 17. században készült festményen

Az érem két oldala

IV. Béla király és idősebb fia, István között az 1260-as évek elején mind jobban elmérgesedő viszály alakult ki, mely végül odáig vezetett, hogy 1264 végén belháború tört ki közöttük. IV. Béla seregei betörtek az István által kormányzott keleti országrészbe: a mai Sátoraljaújhely mellett állott Patak várában fogságba ejtették István családját, magát Istvánt pedig beszorították a délkelet-erdélyi Barcaságban fekvő Feketehalom várába maroknyi hívével együtt. Az ostromló sereg vezetője Kemény fia Lőrinc volt, aki azonban vereséget szenvedett Istvánnak a vár felmentésére érkező csapataitól, és fogságba esett. Ekkor megfordult a hadiszerencse, s István sikert sikerre halmozva nyomult nyugat felé, mígnem Isaszeg közelében, valamikor 1265 márciusának elején döntő győzelmet aratott apja, Héder nembéli (kőszegi) Henrik vezette serege felett. Az ütközetben Henrik szintén fogságba esett.

IV. Béla békére kényszerült: fia, István megtartotta hatalmát a Dunától keletre eső országrész felett, s visszakapta családját, cserébe István is szabadon bocsátotta foglyait, köztük Lőrincet és Henriket. Ezt követően újabb összecsapásra már nem került sor IV. Béla és István között, de a bizalom sem állt helyre. Hogy milyen mély nyomokat hagyott a belháború a kortársakban, könnyen megítélhető azokból az eseményekből, amelyek azt követően történtek, hogy 1270 májusának elején meghalt IV. Béla, s István – immár mint V. István király – átvette az egész ország feletti uralmat.

V. István nővére, Anna hercegnő pontosan nem ismert időpontban – de bizonyosan IV. Béla halála után és V. István koronázása előtt – veje, II. Ottokár cseh király prágai udvarába távozott, és magával vitte a királyi kincstár egy részét: „két aranykoronát és királyi jogarokat, valamint egy igen értékes, minden oldalán a legnemesebb drágakövekkel ékesített, csodálatos szépségű aranyedényt, továbbá számos más aranykincset, amelyeket Attila magyar király és utódai idejétől fogva mind az idáig Magyarországon őriztek” – írja egy osztrák krónikás. (Megjegyzem, felmerült, hogy az ellopott koronák egyike a magyar királyavató korona lett volna, s a ma ismert Szent Korona az ekkor eltulajdonított fejék pótlására készült, ezt az elgondolást azonban többnyire kétkedéssel fogadja a magyar történetírás.) Annának alighanem jó oka volt menekülni, mivel IV. Béla és István viszályában igencsak elkötelezte magát apja mellett, egy forrásunk szerint személyesen vett részt István családjának fogságba ejtésében. Talán nem is annyira fivére bosszújától tartott, mint inkább sógornőjéétől, a magyar királynévá lett kun Erzsébettől, s hogy nem is teljesen alaptalanul, azt sejteti Erzsébet egyik oklevele, mely „igen gonosz vipera”-ként jellemzi Anna hercegnőt.

A hercegnő nem is annyira fivére bosszújától tartott, mint inkább sógornőjéétől

Maga V. István ellenben minden jel szerint komolyan gondolta, hogy a kölcsönös sérelmeken felülemelkedve keresi a békülés lehetőségét mindazokkal, akik az apjával folytatott viszályok idején ellene harcoltak. Nem került sor ahhoz hasonló, hideg fejjel végrehajtott módszeres leszámolásra, mint amilyen 1235-ben, IV. Béla trónraléptét követően valóságos rendet vágott II. András egykori bárói között: volt, akit megvakítottak, akadt, akit börtönben hagytak elrohadni, s örülhetett, akinek sikerült külföldre menekülnie.

1270-ben mégis voltak előkelők, akik Anna hercegnő példáját követték, s inkább választották a száműzetést, mintsem, hogy meghódoljanak V. Istvánnak. Közéjük tartozott – többek mellett – az említett Kőszegi Henrik, aki V. István egész uralkodását Prágában töltötte, s csak a király 1272. évi halálát követően tért haza. Kemény fia Lőrinc azonban – amint azt V. István egy 1271-ben kiadott oklevelében olvashatjuk – „országunk más báróit és előkelőit megelőzve felségünk iránt oly engedelmességet és odaadást tanúsított, hogy saját példájával felfedte és megmutatta mások számára a felségünkhöz vezető bizalmas utat”. S valóban, Lőrinc feltűnően hamar elnyerte minapi ellensége, V. István bizalmát. István egy

V. István híveinek egyik utolsó mentsvára, Füzér erőssége ma így mutat a levegőből

1268-ban kiadott oklevele még azt állítja, hogy Feketehalom ostroma idején Lőrinc „halálunkért lihegett és vérünket kívánta ontani", 1270 augusztusában ugyanezen Lőrinc már egyike azon keveseknek, akik elkísérik Istvánt krakkói útjára, s októberben is István mellett találjuk, amikor az személyesen találkozott II. Ottokár cseh királlyal, jóllehet ez alkalommal István tartott attól, hogy Ottokár az életére tör majd, Lőrincre azonban, úgy látszik, nem félt rábízni az életét.

Szembetűnőbb nem is lehetne a különbség IV. Béla két egykori seregvezérének magatartása között. Kérdés, mit gondoljunk erről. Ami Henriket illeti, rendelkezésünkre áll a kész válasz: hazaárulóval van dolgunk, amint azt a magyar történetírás számos képviselője megfogalmazta. Ha azonban így áll a helyzet, Lőrincről sem gondolhatunk mást, mint hogy köpönyegforgató volt, aki elvtelenül kiszolgálta a mindenkori hatalmat. Igaz ugyan, hogy erről nem olvasunk a szakirodalomban, de ez nem téveszthet meg minket: következetesnek kell maradnunk, s ha Henrik esetében visszavetítjük a modern politikai gondolkodás diktálta elvárásokat a 13. századba, Lőrinccel sem tehetünk kivételt.

IV. Béla nyilvánvalóan nem a hazaároláshoz kívánt jó előre segédkezet nyújtani

Ha azonban megpróbáljuk alkalmazni azt a keveset, amit tudni vélünk a 13. századi mentalitásról, egész más eredményre jutunk. Nem hazaárulót és köpönyegforgatót látunk magunk előtt, hanem az Árpád-kori magyar előkelők nagy múltra visszatekintő politikai hagyományának képviselőit, akiknek magatartása, ha úgy tetszik, ugyanazon érem két oldalát jelenítette meg. E hagyomány szerint a hatalom a királyé és azoké, akiknek az uralkodó kész részt adni annak gyakorlásából. Mindazok tehát, akik születésük előkelőségénél fogva igényt formálhatnak arra, hogy a király bárói méltóságok adományozása révén beemelje őket a hatalomgyakorlók szűk rétegébe, az uralkodót szolgálják, függetlenül attól, hogy ki ül a trónon. Kemény fia Lőrinc ennek a hagyománynak szellemében cselekedett, amikor éppoly odaadó híve lett V. Istvánnak, mint amilyen IV. Bélának volt korábban, hiszen voltaképpen ugyanazt az urat szolgálta: a magyar királyt.

II. Ottokár síremléke Prágában, a Szent Vitus-székesegyházban

Ennek a hagyománynak a keretei közé minden nehézség nélkül beilleszthető ugyanakkor Henrik magatartása is. Azoknak ugyanis, akik valamely okból szembekerültek az uralkodóval, esélyük sem volt az ellenállásra a 13. század utolsó harmada előtt. Erre utal a német krónikás, Freisingi Ottó sokat idézett leírása a 12. század közepéről, melyet Gombos Albin kissé régies fordításában idézek: „ha valaki a grófok rendjéből a királyt a legkisebb mértékben megsértette […], úgy az udvartól kiküldött bármelyik alantas állású törvényszolga egyedül, habár csatlósai körülveszik is, elfogja őt, bilincsekbe veri, és különböző fajtájú kínvallatásra hurcolja". Ilyen körülmények között érthető, hogy súlyos konfliktus esetén az egyetlen reményt az jelentette, hogy a kegyvesztettnek sikerül külföldre menekülnie, mielőtt az uralkodó fogságra veti; éppúgy, ahogy Kőszegi Henrik tette. Történetesen annak bizonysága is rendelkezésünkre áll, hogy valóban erről van szó. IV. Béla ugyanis, nem sokkal halála előtt, levelet írt II. Ottokár cseh királynak, melyben arra kérte, hogy „mindazon báróinkat, kik hűségben állhatatosan megmaradtak, ha Hozzátok folyamodnának, atyailag öleljétek magatokhoz, tanáccsal és segítséggel gondoljatok reájuk alkalmas időben, ha a mi halálunk után esetleg határaitokra kellene nekik távozniok". Nyilvánvaló, hogy IV. Béla nem a hazaároláshoz kívánt jó előre segédkezet nyújtani, csupán ismerte saját korának politikai hagyományait, s az azok által meghatározott magatartásformákat.

Ezek egyébként éppen ebben az időszakban kezdtek megváltozni. 1264–1265 fordulóján a későbbi V. István király hosszú ostromot állt ki Feketehalom várában, miközben egyik híve, Rosd nembéli Mihály szintén sikerrel tartotta meg az Abaúj megyei Füzér várát. Bebizonyosodott tehát, hogy a korban modernnek számító kővárak nem csupán egy újabb tatár támadás bekövetkezte esetén tehetnek jó szolgálatot, hanem a falak védelmében, ha úgy adódik, akár a királyi hatalommal is dacolni lehet, ha rendelkezésre áll elegendő víz, élelem és elszántság. Új lehetőség nyílott meg tehát a királyi hatalommal szembeszálló várbirtokos előtt: most már megtehette, hogy várába visszahúzódva próbálja meg kivárni a politikai széljárás változását. E felismerés Kőszegi Henrik 1270. évi magatartásából még hiányzik: meg sem kísérelte, hogy a már akkor is rendelkezésére álló váraiba bezárkózva szálljon szembe V. Istvánnal. Az új lehetőség első alkalmazója az a Gutkeled nembéli Joachim volt, akit éppen V. István tett az egyik legfontosabb bárói méltóság birtokosává, amikor a szlavóniai bánság élére helyezte 1270-ben. Két év múltán aztán Joachim gondolt egy merészet, s a horvát tengerpart felé tartó királya táborából elrabolta a trónörökös László herceget, majd bezárkózott vele a szlavóniai Kapronca várába. Tettének indítékai máig tisztázatlanok, tény viszont, hogy a hűtlen bán számítása bevált: az V. István által a herceg kiszabadítására sebtiben küldött sereg nem boldogult a feladattal. Időközben a királyt is leverte lábáról a rövidesen végzetesnek bizonyuló betegség, s végül 1272. augusztus 6-án, a középkorban „Nagysziget"-ként ismert mai Csepel-szigeten V. István elhunyt.

Halálával új korszak kezdődött az ország történetében. Ebben az új korszakban már mind Kemény fia Lőrinc, mind Kőszegi Henrik 1270-ben tanúsított magatartása idejétmúltnak számított. ■

A szerző történész, akadémikus, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének osztályvezetője

A tartományúri hatalom kialakulása

A tatárjárás, majd az Árpád-ház kihalása után a tartományurak nem csupán a királyi privilégiumokat, de az egyházi javakat is alaposan megdézsmálták. A hatalmuk megalapozásához és kiépüléséhez vezető utat **Molnár Zoltán** deríti fel

A 13. SZÁZADI Magyar Királyságban az utolsó Árpádok alatt történt politikai és gazdasági változások erősen determinálták a társadalom tagozódását, ezen belül az egy nemzetséghez tartozó ágak, családok lehetőségeit. E tendenciát az Aranybulla és annak változásai sem tudták megakasztani. 1301 elején, amikor „az utolsó aranyágacska" letört, mind belpolitikai, mind morális értelemben zilált körülmények várták a magyar trónra áhítozó jelölteket, köztük a nagy múltú Anjouk akkor mindössze 13 éves képviselőjét is.

A belpolitikai „földcsuszamlás" II. András *Novae Institutiones* elnevezésű programjával kezdődött. De e birtokpolitikát radikálisan érintő változásnak a gyökerei – ha úgy tetszik, prototípusai – már II. Géza (1141–1161) korában megjelentek. Az ekkor történt nagyarányú bevándorlás során előbb az erdélyi és szepesi szászok kaptak látványos kiváltságokat, melyek elősegítették zárt egységben való megtelepedésüket. Más külföldi jövevények, vendégek *(hospesek)* is részesültek meghatározott szabadságokban, melyek jóval vonzóbb életfeltételeket biztosítottak számukra az akkori nyugat-európai viszonyokhoz képest. De az uralkodó hívására, megsegítésére érkezett elitréteg is jelentős ingatlanokhoz jutott. Ezeknél is feltűnőbb jelenség volt például III. Béla (1172–1196) horvátországi birtokadománya. 1193-ban hívének, Bertalan ispánnak – katonai feltételek teljesítése ellenében – a teljes Modrus vármegyét *(comitatus)* adományozta, annak minden jövedelmével és a közterhektől, kötelezettségtől való mentesség *(immunitas)* biztosításával.

III. Béla és felesége halotti ékszerei
BALRA: **III. Béla és felesége síremléke a Mátyás-templomban**
LENT: **Jogar III. Béla uralkodásának idejéből**
A TÚLOLDALON: **A Csák nemzetség vérteskeresztúri monostora**

Ezen példák ugyan még nem rengették meg a gazdasági és társadalmi viszonyok közel kétszáz éves struktúráját, de csírái voltak a következő század bomlási folyamatának.

II. András új intézkedéseit – a királyi birtokok (akár egész vármegyék) pazar bőséggel történő eladományozását – tudatosan hajtotta végre. Tévesen úgy ítélte meg, hogy a királyi hatalom gazdasági alapját a nyugatihoz hasonlóan – elsősorban francia minta nyomán – a pénzgazdálkodásra érdemes áthelyezni. Adományai révén lemondott tehát a domaniális bevételekről és azokat regálejövedelmekkel kívánta pótolni. A földbirtokokból származó bevételeket azonban nem sikerült ellensúlyozni a királyi felségjogon szedett jövedelmekkel, hiszen az akkori Magyar Királyságban az árutermelés és a pénzgazdálkodás fejlettebb formái csak kibontakozóban voltak, ellentétben a Nyugattal. A híveknek, előkelőknek juttatott birtokok hátterében uralkodói célként húzódott a hadszervezet átalakítása is. A király úgy gondolta, hogy adományaiért elvárhatja a gazdaggá tett nagyurak hadjáratokban való részvételét, „modern” páncélos sereg formájában. Nagyon fontos kiemelni, hogy elvárhatta, de nem kötelezhette őket, hiszen az előkelők katonai szolgálata önkéntes alapon nyugodott. Ebből következik, hogy ezek az adományok sem feleltek meg a nyugati mintájú hűbérbirtok sajátosságainak. András tehát, némiképp eltérve a nyugat-európai gyakorlattól, a valódi szolgálatért osztott örökbirtokot.

Az új berendezkedés a gazdasági következményeken túl belpolitikai feszültségeket is generált

Az új berendezkedés a gazdasági következményeken túl belpolitikai feszültségeket is generált. Ennek egyik sarkalatos pontja volt a birtokokhoz jutó előkelők hatalmi pozíciója, hiszen az adományok az adott területen korábban a király által beszedett adók és jövedelmek birtoklását, illetve a királyi joghatóságok átháramlását is jelentették. A királyi hatalom lavinaszerű térvesztése, az idegen nagyurak iránti országos elégedetlenség, az egyház sérelmei, a királynak személyes szolgálattétellel tartozó szabad birtokosok *(serviens regis)* és a várjobbágyok *(iobagiones castri)* felemelkedésének megrekedése és a nagybirtokos rétegtől való függése vezettek az Aranybulla-mozgalomhoz. Ennek első produktuma, az 1222. évi, arany függőpecséttel ellátott díszes oklevél többek között kinyilvánította, hogy az uralkodó felhagy a vármegyék eladományozásának gyakorlatával, továbbá fellép a hatalmaskodás és önkényeskedés ellen is. Akárcsak a cikkelyek többsége, ezek sem tudtak a gyakorlatban megvalósulni.

András fia, Béla herceg szembefordult apjával, és III. Honoriusz pápa (1216–1227) bátorítására 1228-ban megkezdte a birtokvisszavételeket. Vonatkozó bullájában a pápa ideológiai alapként II. András koronázási esküjére hivatkozott, mely az ország jogainak és a korona tekintélyének megőrzését is magában foglalta. Ekkor jelent meg a közgondolkodásban a koronajavak fogalma, amely azokat a földeket jelöli, melyeket a király semmilyen körülmények között nem adományozhat el. De a nagybirtokosok és a várnépek sérelmei miatt (az első csoportba tartozók túl radikálisnak, az utóbbiak túl mérsékeltnek tartották az akciót) e birtokrestaurációs politika 1231-ben megbukott. Ugyanebben az ➢

III. Honoriusz pápa egy korabeli miniatúrán. Az egyházfő a király koronázási esküjére hivatkozva II. András ellen fordította fiát, Béla herceget

II. András és felesége, Gertrúd arcképe egy zsoltároskönyvön, 1212–1213 körül

évben a Szentszék újabb nyomására András megújította az Aranybullát, de az általunk vizsgált problémákra ez sem jelentett gyógyírt.

IV. Béla döntéskényszere

IV. Béla (1235–1270) szakértő tisztikarral, földbírákkal uralkodása első éveiben újra megpróbálkozott a birtokrestaurációval, kiterjesztve azt az örökadományokon túl a szerviensek, a várnépek, az egyházi méltóságok és bármely más jogállású személy ingatlanaira. Az össztársadalmi elégedetlenség azonban elejét vette a lendületnek. Sőt a tatár dúlás és az ország újjáépítésének szükségessége megfordította a folyamatot. A *renovatio regni* a nagybirtokosi réteg markáns előretörését segítette elő. Miután az uralkodó szerencsés megmenekülése árán tapasztalhatta meg az alattvalókkal való egymásrautaltságot a külső ellenséggel szemben, hadügyi reformokkal kívánt felkészülni egy esetleges következő invázióra. Ennek részét képezte a várépítés királyi jogának kiterjesztése.

A magyar király tehát újra birtokokat adományozott kővárak építése, illetőleg magánhadsereg kiállítása fejében. Kényszerűségből ugyan, de részben ezekre kellett alapoznia az ország haderejét. A várak építésének terheit és a fegyveresek kiállításának költségeit leginkább a világi nagybirtokosok vállalták. A védelmi célzattal indult építkezések hamarosan eltértek az eredeti törekvéstől. Egyre kevésbé feleltek meg a kiindulásnál megszabott alapkövetelményeknek, jelesül, hogy stratégiailag fontos helyen épüljenek, a lakosság befogadására alkalmasak legyenek, lakótoronnyal, palotával és kápolnával rendelkezzenek. Ehelyett inkább az uradalmi központi funkció került előtérbe. Egyre több vár a környező vidék fölé magaslott, és pusztán a várúr katonaságát fogadta be, prezentálva ezzel gazdája presztízsét és hatalmát a vár alatt elterülő vidék és annak lakói felett. IV. Béla emberi nagyságát mutatja, hogy objektíven tudta mérlegelni országa helyzetét, és megtagadta korábbi birtokpolitikáját, azzal ellentétes utat választva. De nem láthatta előre művének rablóvárakat, egymással és a királlyal viaskodó tartományokat, acsarkodó oligarchák fészkeit eredményező metamorfózisát.

E folyamatokkal párhuzamosan alakult ki a familiaritás vagy magánfamília intézménye. A familiáris az egyházi vagy világi főúrtól személyesen függő, annak családjához csatlakozó, szolgálatokkal tartozó személy. Ez lényegében egy *sui generis* hűbéri kötelék, de korántsem oly merev, mint a nyugat-európai, és *de jure* sem teljesen szabályozott. A nagybirtokosok már a 13. század eleje óta törekedtek az addig a királytól függő szegényebb rétegek uralkodótól való elszakítására, azok magánjogi függésbe kényszerítésére. Történt ez erőszakkal is, de számos köznemes – a védelem és a nemesi szabadság biztosítása végett – önként vállalt szerepet egy-egy nagyúr magánfamíliájában. Ezen intézmény jelentősége többek között az, hogy az említett nagyúri magánhadseregek a familiárisok katonai szolgálatán alapultak. A köznemesség kialakulásával pedig a leghatalmasabb világi előkelők mindinkább a *baro* megnevezést kezdték használni, meghagyva a *nobilis* megjelölést a köznemeseknek. A majdani rendi társadalom két alkotóeleme ismerhető fel e terminusokban.

Az Aranybulla Nagy Lajos korában, 1351-ben készült másolata

A bárói-nemesi csoportosulások, kihasználva IV. Béla és fia – István herceg – ellenségeskedését, a század hatvanas éveiben is tovább növelték hatalmukat. Érdeküknek megfelelően gyakran cseréltek pártot, és e csatlakozások árát igen magasra taksálták. Így belekergették az uralkodókat a tisztség- és birtokadományokba, gyengítve ezzel

Tartományurak „birodalmai" a 14. század eleji Észak-Magyarországon ALATTA: **Aba Amadé (pontosabban Aba nembeli Amadé) nádori pecsétje. Háromszögű pajzsban az Aba nemzetség címere: a pólya. A körirat: † S(igillum) • OMODEI PALATINI DE GENERE OBA**

a királyi hatalmat, erősítve a sajátjukat. A családi viszály csendesedése után – 1267-ben – az Aranybulla-mozgalom harmadik folyományaként kiadtak egy dekrétumot, ezen már nem függtek aranypecsétek, de birtokvisszavétellel kapcsolatos pontokat ez is tartalmazott. Ezek érdemi megvalósítása azonban már sem Bélának, sem fiának – V. Istvánnak (1270–1272) – nem sikerült.

1272-ben István fiát, a 10 éves Lászlót koronázták magyar királlyá IV. László néven (1272–1290). Ez az az időszak, amikor végképp háttérbe szorult a királyi hatalom, a belháborúk elszaporodása anarchikus viszonyokat eredményezett. Erőszakos foglalások, vég nélküli hatalmaskodások követték egymást. A viszálykodás pillanatnyi állása döntötte el, mely előkelők számítottak a királyhoz hűségesnek, melyek pedig hűtleneknek. 1277-ben a Rákoson megtartott általános gyűlés a maga koraérett rendi gondolataival stabilizációs kísérletnek minősíthető, de ennek ára az lett volna, hogy az oligarchák a királlyal osztozzanak a hatalomban. Hasonló reményekkel ugyancsak a megbékélést célozta III. András (1290–1301) 1290. évi dekrétuma, de a rendi eszme csak igen szűk körre volt hatással. Az 1298-as pesti országgyűlés végzései szintén papíron maradtak.

A leghatalmasabb világi előkelők mindinkább a *baro* megnevezést kezdték használni

A század utolsó éveiben a király hatalmát opponáló tartományok körvonalai végleges formát alkottak. Hatalmuk legfőbb jellemzői röviden: óriási nagybirtok, független szuverén hatalom gazdasági-katonai fedezettel, saját udvartartással; önálló külpolitika, törekvés a dinasztikus kapcsolatokra; természeti gazdálkodás, fosztogatás, önkényes adó- és vámbehajtás (a pénzgazdálkodás és árutermelés megakasztása); városellenes politika: haszonszerzés, rablógazdaság, területnövelés; a nemesség magánfamiliárissá kényszerítése, a nemesi megyeszervezet kialakulásának akadályozása; az egyház behódoltatása, az egyházmegyék kifosztása, a tized kisajátítása; a jobbágyok sarcolása: pénzbeli adóztatás, robotnövelés, jogmegvonások.

Mindezen kritériumokról a 13–14. század fordulóján 11 oligarcha esetében beszélhetünk: Csák nembeli Máté, Aba nembeli Amadé, Ákos nembeli István, Petenye fia Péter, a Héder nembeli Kőszegiek, Borsa Kopasz, Kán nembeli László, Csanád nembeli Vejtehi Teodor, a Frangepán család, Babonics István és Subics Pál. Érdekességképpen az említett jellemzőktől való eltérés – mint szabályt erősítő kivétel – ez esetben is fellelhető. A többi tartományúrral ellentétben Aba Amadé egyházellenes atrocitásairól nem olvashatunk a forrásokban. Sőt igen békés viszony feltételezhető a nádor és a környező káptalanok között. Ennek oka lehet Amadé alapvetően királypárti politikája, de nem zárható ki Amadé mély vallásossága sem.

Az egymás szinonimájaként használatos tartományúr és oligarcha kifejezés pontosításra érdemes: a királyi hatalom teljes kizárása a tartományból és e tartomány öröklésének igénye tette igazi oligarchává a tartományurat. Ez világít rá arra a tényre, hogy némely esetben miért nem maguk az oligarchák lázadtak fel később I. (Anjou) Károly (1308–1342) ellen, hanem azok fiai, és miért éppen apjuk halála után közvetlenül. Példa erre Aba Amadé, Kán László vagy Ákos István fiainak esete is. Le kell szögezni továbbá, hogy a nyugat-európai tartományok és a magyar territóriumok nem azonosak. A kor társadalmi fejlődésének cizellált szabályozása ismeretlen volt a Magyar Királyságban, míg a nyugat-európai tartományokat a hűbéri háló finom fonala szőtte át. A magyar despoták ezt – a tökéletlen familiáris rendszeren túl – várakkal tűzdelt birtokkomplexummal, illetve a vármegyék és a velük járó joghatóságok megszerzésével ellensúlyozták. Megtartották továbbá az uralkodó által adományozott, de már érvénytelen méltóságcímeiket, legitimálandó a hatalomgyakorlást. E torz állapot őrzésével, megannyi károkozáson túl, a nemesi megye fejlődését is megakasztották. ■

A szerző történész

Gertrud Scholtz-Klink beszédet tart egy náci gyűlésen. 1939-es londoni látogatása találgatásokra adott okot. A sajtó azt pedzegette, hogy angliai kémeivel lépett kapcsolatba

ORGEL-KÖHNE, DEUTSCHES HISTORISCHES MUSEUM, BERLIN

Hitler nőideálja Angliában

A náci párt női szárnyának vezetője 1939-ben Londonba látogatott. Scholtz-Klink útját gyanakvással fogadták és találgatásokra is okot adott, többek között a lábmérete mellett sem tudtak szó nélkül elmenni. **Julie Gottlieb** és **Matthew Stibbe** számol be a részletekről

EGY REPÜLŐGÉP landolt a croydoni repülőtéren 1939. március 7-én, amit seregnyi fotós és újságíró fogadott, s mindannyian igyekeztek elcsípni a megfelelő pillanatot. A gép propellerei leálltak, a repülő ajtaja feltárult, és Gertrud Scholtz-Klink Reichsfrauenführerin lépett ki rajta, a Nemzetiszocialista Nőszövetség *(NS-Frauenschaft)* vezetője, akit Adolf Hitler a „tökéletes náci nőként” jellemzett.

Mivel Scholtz-Klink egyetlen újságírói kérdésre sem volt hajlandó válaszolni és viharos gyorsasággal keresett menedéket a rá várakozó autóban, ezzel csak tovább szította a sajtó eleve fokozott gyanakvását angliai látogatásának valódi céljával kapcsolatban.

A sajtó összeesküvés-elméletekre fogékonyabb képviselői körében elterjedt nézet szerint Scholtz-Klink látogatását kifejezetten alattomos szándék vezérelte. Az egyik riporter, Richard Baxter konkrétan azzal a feltételezéssel élt, hogy Scholtz-Klink azért érkezett, hogy titokban kapcsolatot létesítsen azokkal a brit otthonokba beépült német és osztrák lányokkal, akiket a korábbi német nagykövet, Ribbentrop felesége szervezett be.

Lehet, hogy Baxter fantáziája túl élénk volt és túl messzire ment, de korántsem ő volt az egyetlen, aki a nyilvánosság előtt mert elmélkedni arról, hogy mit is kereshet egy prominens náci vezető Londonban éppen akkor, amikor a Nagy-Britannia és Németország közötti kapcsolatok rohamos hanyatlásnak indultak.

Scholtz-Klink látogatásának legmeglepőbb vonatkozása mégis az, hogy egyáltalán figyelemre méltatták. Egyre jobban közeledik a második világháború kirobbanásának 75. évfordulója, ezért nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy a nácikkal való megbékélésre törekvő briteket tárgyaló történetírásból túlságosan hosszú időn keresztül kimaradtak a női szereplők.

Néhány hónappal ezelőtt,1938. szeptember 30-án Neville Chamberlain is egy repülőgépről szállt le, és őt is csapatnyi újságíró fogadta – ezúttal a nyugat-londoni hestoni repülőtér kifutóján. A Hitlerrel kötött müncheni egyezmény aláírását követően a brit miniszterelnök aznap tett kijelentését – miszerint „jó időre sikerült bebiztosítani a békét” – azóta már végtelen részletességgel tárgyalták és vitatták. A megbékélési politikában részt vevő nők szerepét azonban a mai napig szinte teljesen figyelmen kívül hagyták.

A tény az, hogy az 1930-as évek végére a brit közélet prominens női szereplői már komoly kapcsolatot építettek ki a náci párttal, és számos, megegyezésre irányuló kísérletben játszottak tevékeny szerepet. És pontosan ennek a törekvésnek – hogy párbeszédet kezdeményezzenek Németország vezetőivel – az eredményeképpen érkezett meg végül 1939 márciusában Scholtz-Klink Londonba. Mindössze néhány nappal azelőtt, hogy Hitler megkongatta a vészharangot a müncheni egyezmény felett azzal, hogy bevonult Prágába.

A látogatás hivatalos céljaként – amely Prunella Stack, a brit Nőszövetség a Szépségért és Egészségért *(Women's League of Health and Beauty)* vezetőjének meghívása nyomán jött létre – a „társadalmi viszonyok” tanulmányozását jelölték meg. Stack ekkor viszonozta azt a vendégszeretetet, amelyben Scholtz-Klink részesítette őt Hamburgban, ahol 1938 nyarán a nőszövetség delegációja élén vett részt egy testnevelési kongresszuson.

Scholtz-Klink látogatása azonban természetesen ennél jóval többről is szólt.

A Reichsfrauenführerin egyúttal az Angol–Német Baráti Szövetség – a konzervatív politikát és az üzleti kapcsolatok erősítését támogató, de a nácikat nyíltan nem pártoló szervezet – meghívásának is eleget tett. A társaságot 1935-ben alapították azzal a céllal, hogy fogadásokat tartson és rendezvényeket szervezzen a két ország közötti kulturális és kereskedelmi kapcsolatok elmélyítése érdekében.

Kétség sem férhet hozzá, hogy a náci vezetés támogatta a látogatást: Rudolf Hess, a Führer helyettese vehemensen szorgalmazta, hogy Scholtz-Klink fogadja el a meghívást. Az eseményről a német külügyminisztert, Joachim von Ribbentropot is értesítették. ➢

Baráti jobb

Az angol–német kapcsolatokat formáló négy nőalak

Florence Horsbrugh

Prominens skót parlamenti képviselő, a megbékélési politika egyik főalakja

Horsbrught először 1931-ben választották Dundee parlamenti képviselőjévé, majd 1935-ben újraválasztották. Rendkívüli módon érdeklődött a külügyek iránt, az 1933-as, '34-es és a '35-ös népszövetségi gyűlésen is küldöttként vett részt. Neville Chamberlain miniszterelnök lelkes támogatója volt, és ebből szinte egyenesen következett, hogy élesen kritizálta Atholl hercegnéjét (aki hozzá hasonlóan a skót Konzervatív és Unionista Párt parlamenti képviselője volt, és nyilvánosan bírálta a megbékélési politikát). Horsbrught az Egészségügyi Minisztérium államtitkárává nevezték ki, ezt a pozíciót 1939 és 1945 között töltötte be.

SZ PHOTOS/TOPFOTO

Gertrud Scholtz-Klink

Náci nővezető, akinek londoni látogatása komoly felhördülést keltett

1934 februárjától Scholtz-Klink (jobbra egy londoni felvételen látható) volt a Harmadik Birodalom női vezetője, mivel őt nevezték ki a Nemzetiszocialista Nőszövetség *(NS-Frauenschaft)* élére, illetve a tágabb ernyőszervezet, a Német Nőszervezet élére is. Magas beosztása ellenére Scholtz-Klink férfi kollégáival szemben alárendelt szerepet töltött be, és valódi döntéshozatali jogkörrel nem rendelkezett. Például le kellett mondania a fiatal nők irányításáról a birodalmi ifjúsági szervezet vezetője, Baldur von Schirach javára, a női munkások vezetéséről pedig a német munkásfront vezetője, Robert Ley javára. Első férje 1930-ban szívroham következtében távozott az élők sorából. Scholtz-Klink még kétszer házasodott, 97 éves korában, 1999-ben hunyt el.

A Claridge´s Hotelben tartott vacsorán Scholtz-Klink az ország legbefolyásosabb nőivel, köztük a brit külügyminiszter feleségével is találkozott

Bírálatok kereszttüzében

Hess stábjának egyik tagja 1939 januárjában hivatalosan is kikérte Ribbentrop egyik főosztályvezetőjének az álláspontját, hogy a „megváltozott körülmények tükrében" továbbra is sor kerüljön-e a látogatásra. Ezzel alighanem a romló angol–német kapcsolatokra utalt, mivel kezdett egyértelművé válni a külföld számára is, hogy Hitler nem fogja betartani a müncheni egyezményt. A német külügyminisztérium azonban beleegyezett, hogy minden folytatódhat az eredeti tervek szerint, ezért februárban Hilda von Dirksen, a német nagykövet felesége hivatalosan is meghívta Scholtz-Klinket, és felajánlotta, hogy látogatása idején a londoni német nagykövetségen szállhat meg.

Ha Scholtz-Klink célja a látogatással az volt, hogy elnyerje a brit sajtó bizalmát, akkor csalódnia kellett. Richard Baxter külön kitért arra is, hogy mennyire hiányzik belőle a vonzerő, megjegyezte, hogy „életemben nem láttam még ilyen nagy lábú nőt", illetve, hogy Scholtz-Klink egy „savanyú, ingerlékeny *fritz,* akiben még annyi tisztesség sem volt, hogy a croydoni reptéri hatóságokkal szemben minimális udvariasságot tanúsítson, a sajtó képviselőiről nem is beszélve, akiknek az érdeklődését ugyancsak teljes mértékben figyelmen kívül hagyta".

Mások arra használták fel Scholtz-Klink találkozóit Stackkel, hogy összemérhessék az angolszász és az árja nőideált – és mindezt egy ellenségeskedő, politikai, ideológiai és faji feszültségekkel terhelt légkörben tették.

A német sajtót jóval kevésbé hozta lázba Scholtz-Klink látogatása. Ez egyébként jól tükrözte a Harmadik Birodalomban uralkodó felfogást is, miszerint a diplomácia nem a nők terepe. A párt hivatalos lapjában, a *Völkischer Beobachter*ben március 9-én jelent meg egy riport, amelyben azt írták, hogy Scholtz-Klink londoni látogatását „az angol sajtó kiemelt érdeklődéssel fogadta", de a cikkben nem szerepelt semmilyen utalás arra, hogy ez milyen hatással volt az angol–német kapcsolatokra. Két nappal később, Scholtz-Klink hazatérésekor ugyanebben a lapban a lehető legtömörebben, semmitmondó sorokkal kommentálták a hazatértét; mindössze annyit jegyeztek meg, hogy „londoni útja során számos női csoportot és jóléti intézményt keresett fel".

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Scholtz-Klink háromnapos látogatását a náci sajtóban több héten át zajló, egyre hevesebb britellenes hangulatkeltés előzte meg. Kirohanásokat intéztek Nagy-Britanniával szemben, hogy „nincs joga" beavatkozni Németország belügyeibe – ezzel a németországi zsidóüldözés egyre élesebb bírálatára utaltak –, illetve, hogy a britek „álszent" geopolitikai szerepkörben tetszelegnek.

Ezzel éles ellentétben állt Scholtz-Klink 1939. február végén, március elején tett olasz látogatása, amiről jóval nagyobb terjedelemben és jóval kedvezőbben számoltak be a hazai lapok hasábjain. Egyebek között azt is hangsúlyozták, hogy a Reichsfrauenführerin az olasz kormány vezető személyiségeivel találkozott Rómában, beleértve a miniszterelnököt, Benito Mussolinit, Umbertó koronaherceget, valamint a fasiszta párt, a PNF főtitkárát, Achille Staracét is.

A britek – az olaszokkal ellentétben – Scholtz-Klink látogatása alkalmából sem a miniszterelnökkel, sem a királyi család tagjával nem ütemeztek be találkozót. Ez a legkevésbé sem akadályozta a náci vezetőt abban, hogy az ország legbefolyásosabb nőivel találkozzon. Az Angol–Német Baráti Szövetség kapva kapott az alkalmon, hogy vacsorát adhasson a tiszteletére az előkelő Claridge's Hotelben, ahol asztaltársasága a méltóságok tekintélyes csoportjából állt: köztük volt a brit külügyminiszter, Lord Halifax felesége, az özvegy Reading márkiné, a Női Önkéntesek Polgári Védelmi Szolgálatának elnök-

SZ PHOTOS/TOPFOTO

Prunella Stack

A testedzés úttörője, aki Londonba invitálta Scholtz-Klinket

Stack „a világ legtökéletesebb fizikumú nője" hírében állt, 1936-tól kezdve ő vezette a Nőszövetség a Szépségért és Egészségért elnevezésű szervezetet, amely elsőként nyújtott rendszeres, intézményes testedzési lehetőséget a brit nők számára.

1938 októberében – mialatt Chamberlain éppen a müncheni egyezmény aláírását követő „idilli heteit" élte meg a közvélemény előtt – Stack hozzáment David Douglas-Hamiltonhoz, Hamilton 13. hercegének legkisebb fiához. A Hamilton család szövevényes viszonyt ápolt a náci Németországgal: amikor Rudolf Hess, a Führer helyettese 1941 májusában Skóciába repült, hogy egy erőtlen kísérletet tegyen a békekötésre, akkor a hivatalos változat szerint Hamilton hercegét látogatta meg. Stack 2010-ben, 96 évesen hunyt el.

Nancy Astor

Élesen kritizálta a nácikat a nők jogainak csorbítása miatt

Astort 1919-ben választották parlamenti képviselővé, ezzel ő volt az első megválasztott képviselőnő, aki ténylegesen el is foglalta helyét a parlamentben, majd egészen 1945-ig szolgált „honanyaként".

Gyors észjárásáról és hevességéről volt híres, politikacsináló „háziasszonyként" sem volt túl megfontolt. 1937-től kezdve az úgynevezett „clivedeni kör" háziasszonya volt. A csoportot a felsőosztály jobboldali tagjai alkották, a nevét Astornak a buckinghamshire-i Clivedenben található házáról kapta.

Astor Chamberlain lelkes támogatója és a megbékélési politika híve volt, ugyanakkor eltökélt feminista is egyben, aki meg volt győződve arról, hogy a nácik – a magánszféra kivételével – megfosztották a nőket a jogaiktól. Több kampányban is részt vett, melyek a náci Németország területén bebörtönzött nők szabadon bocsátását követelték. Violet Astor – aki Nancyvel ellentétben ott volt a Claridge's Hotelben a Scholtz-Klink tiszteletére adott vacsorán – Nancy sógornője volt.

FENT: **Adolf Hitler köszönti Gertrud Scholtz-Klinket az 1935-ös nürnbergi gyűlésen. 1939-es angliai látogatása során az egyik riporter „savanyú, ingerlékeny *fritz*ként" írta le Scholtz-Klinket**

BALRA: **Egy 1939-es fotó Scholtz-Klinkről és Prunella Stackről (jobbra), amint Stack nőszövetségének éppen gyakorlatsort végző tagjait szemlélik**

TOPFOTO

A sors fintora, hogy ugyanazok a nőszervezetek, amelyek vörös szőnyeget gördítettek Scholtz-Klink elé, eközben gőzerővel készültek a náci Németország elleni háborúra

nője, valamint Lady Violet Astor, a London Megyei Hadkiegészítő Parancsnokság számvevője is.

Illusztris társaságban

Ha nem is az asztalánál, de szintén a teremben foglalt helyet vagy egy tucatnyi szervezet, köztük a brit Vöröskereszt, a Királyi Nemzetközi Kapcsolatok Intézete – a Chatham House –, a Polgárnők Országos Szövetsége, a Brit Nemzeti Nőtanács, valamint az Anya- és Gyermekvédelmi Nemzeti Tanács képviselője is.

A díszvendég németül mondott beszédet a nők munkájáról a Harmadik Birodalomban, amelyet a skót parlamenti képviselő, Florence Horsbrugh viszonzott a legfontosabb nagy-britanniai nőszervezetek tevékenységének ismertetésével.

A következő néhány napot Scholtz-Klink számos, ideológiailag „kompatibilis" nőszervezet meglátogatásával töltötte, amelyek a nők háztartásbeli szerepét propagálták, úgymint a highgate-i Anyai Gondoskodás gyakorlóiskola, a Nőszövetség a Szépségért és Egészségért, valamint a Lapswood gyakorló leányiskola is. A kialakult helyzet nem volt teljesen mentes az iróniától, hiszen azok a nőszervezetek, amelyek vörös szőnyeget gördítettek Scholtz-Klink elé, ezzel párhuzamosan a háborús szolgálatra képezték ki a brit nőket azzal a céllal, hogy az ország kellően felkészült legyen a náci Németország elleni háborúra.

Scholtz-Klinket azért korántsem fogadta mindenki tárt karokkal. Talán nem túl meglepő, hogy londoni jelenléte egyes feminista csoportokat antifasiszta tüntetésre ösztökélt. E csoportok úgy érezték, hogy a látogatás a kívánatosnál pont eggyel több érintkezés a nácikkal, a hazájuk szívében, és ráadásul még gyanakvásra is ad okot rossz időzítése miatt.

A Nők Bizottsága a Békéért és Demokráciáért tagjai libasorban vonultak a Tottenham Court Roadról a német nagykövetségig, a Carlton House Terrace-ig, „Tüntessétek el Scholtz-Klinket!", „Hitler háborút, mi békét akarunk!", „A brit nők nem kérnek a náci Klinkből!" feliratokkal, illetve egy német nyelvű transzparenssel, amelyen a „Szabadítsátok ki a nőket Hitler koncentrációs táboraiból!" felirat állt.

Az *NS-Frauenschaft,* a náci párt nőtagozata felemelkedése során egyre jobban háttérbe szorította, majd végül át is vette a korábban pezsgő német nőmozgalom szerepét. Scholtz-Klink pozíciója tehát a reakciós nőmozgalom első asszonyaként egyben azt is maga után vonta, hogy a rangidős női parlamenti képviselő, Lady Nancy Astor egyáltalán nem mutatott hajlandóságot arra, hogy megismerkedjen vele, mivel úgy ítélte meg, hogy Scholtz-Klink tevékenysége során „a magánszféra kivételével sehol máshol nem ismeri el a nők jogait". Egyrészt igaz, hogy Lady Astort is összefüggésbe lehet hozni a megbékélési politikával az angol–német kapcsolatok színfalak mögött zajló ápolásában betöltött szerepe miatt – ő volt az úgynevezett „clivedeni kör" háziasszonya (lásd a Nancy Astorról szóló keretes írásunkat) –, de egyben harcos feminista is volt. A nácizmust azon az alapon bírálta, hogy egy olyan rendszer, amely nyíltan veszélyezteti a dolgozó nőket.

Akkor mégis miben rejlett Scholtz-Klink londoni látogatásának jelentősége ebben a vészterhes időszakban, amely a háború felé vezetett? Lehet, hogy semmi többről nem szólt, egyszerűen csak rávilágított a változatos szerepkörökre, amelyeket a nők töltöttek be az angol–német kapcsolatok alakításában az 1930-as években. Alighanem elhamarkodottan ítélkeznénk, ha egyből nácibarátnak bélyegeznénk minden egyes nőt, aki baráti kezet nyújtott a Reichsfrauenführerinnek 1939. márciusi látogatása során. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez a látogatás is egyike volt annak a számos kezdeményezésnek, amit a nők tettek meg a háború elkerülése érdekében, illetve azért, hogy bizonyítsák, ők is jelentős szerepet játszanak a Chamberlain-féle megbékélési folyamatban.

Scholtz-Klink nem volt diplomata, látogatásának egyik tervezett célja mégis szinte biztosan az angol és a német nők közötti kölcsönös megértés elmélyítése volt. Ebben az értelemben persze egyértelműen kudarcot vallott, mivel nemigen sikerült változtatnia azon a helyzeten, amit Richard Overy történész ekképp fogalmazott meg: „[Nagy-Britanniában] 1938–1939-ben egyre szélesebb körben terjedt a nézet, miszerint a náci Németországgal és szövetségeseivel, a 'sötétség erőivel' elkerülhetetlen a háború."

Az esemény legkülönösebb adaléka mégiscsak az, hogy a történészek mindeddig szinte teljesen figyelmen kívül hagyták ezt a látogatást, és emiatt már csaknem a feledés homályába is merült. Itt az ideje, hogy a nőknek a kudarcot vallott megbékélési politikában játszott szerepét végre kellően megismerjük. H

Julie Gottlieb a Sheffieldi Egyetem docense, **Matthew Stibbe** a Sheffieldi Hallam Egyetem legújabb kori európai történelem professzora

Fordította Gether Dénes

TELEKI PÁL mozgástere

Második kormányának valamivel több mint két évig tartó ténykedését általában a szakirodalom is a „fegyveres semlegesség” kifejezéssel írja le, holott e szóösszetételt maga a miniszterelnök nem használta. Teleki Pál külpolitikai törekvéseit – bizonyítja be **Ablonczy Balázs** – azonban tényleg hűen fejezi ki a bevett formula

A TELJES MAGYAR politikai elitet traumatizálta az 1918 végi világháborús összeomlás. Ezt követően csaknem minden politikusnak, értelmiséginek rögeszméje volt, hogy az ország erejét a végére kell tartalékolni az új világháborúban. Teleki is osztotta ezeket a nézeteket: miniszterelnöksége kezdetétől egyre ingerültebben reagált a külföldi diplomaták semlegességet firtató kérdéseire. Saját szavai szerint „nyitott ablak” fenntartására törekedett, hogy megőrizhesse a magyar külpolitika manőverezési képességét. Olyan külkapcsolatokat, szomszédokat keresett, amelyek ellensúlyt jelentenek Berlinnel szemben, és fenntartják az alternatíva, a döntés lehetőségét a német nyomás ellenében.

A német–lengyel konfliktus nem érte váratlanul a kormányfőt. A háború kitörésének napján, 1939. szeptember 1-jén a magyar kormány rendkívüli minisztertanácsot tartott. Miután a kabinet tagjai testületileg meghallgatták Hitler rádiószózatát, Teleki felolvasta kiáltványát „Magyarország népéhez”, amely a kivételes hatalom életbe lépését ismertette. Rendeleti úton korlátozták a gyülekezési, az egyesülési jogot, bevezették a sajtócenzúrát, kötelezték a szállítóeszközök tulajdonosait, hogy járműveiket jelentsék be honvédelmi célra, országmozgósítási kormánybiztosokat neveztek ki,

rögzítették az árakat, és zár alá vettek egyes anyagkészleteket. Egy sor egyéb rendeletben még olyan apróságokkal is foglalkoztak, mint a vásáralkalmak, a postagalambok tartásának korlátozása, a boltok nyitva tartásának szabályozása, sőt néhány héttel később a belügyminiszter a mozikban a híradók idején a rokon- és ellenszenv kifejezését is megtiltotta.

A háború más formában is elérte az országot. Szeptember 9-én, Ribbentrop német külügyminiszter lakásán hívta fel Csáky külügyminisztert, hogy megtudakolja: a magyar kormány hajlandó-e átengedni a Lengyelország ellen induló német csapatokat a Kassa–Nagyszalánc–Velejte vasútvonalon. Másnap Teleki, honvédelmi és külügyminisztere, valamint a vezérkari főnök, Werth Henrik a kormányzónál egyeztetett, és közösen fogadták el azt, hogy Magyarország e kéréshez nem járulhat hozzá. Már csak azért sem, mert a német csapatokkal szlovák seregtestek és Hlinka-gárdisták is átutaztak volna az országon, amit nem tartottak megengedhetőnek. Miután a minisztertanács támogatásáról biztosította a kormányfőt és a külügyminisztert, Csáky délben átment egy szomszédos szobába, és Ribbentroppal telefonon közölte a kormány elutasító válaszát. Egy nappal később a hasonló szlovák kérésre a magyar kormány megalázó egyszerűséggel azonnal nemet mondott, sőt meg is fenyegette Pozsonyt, hogy háborús agressziónak minősít minden határátlépési kísérletet.

Az ügy a németek számára nem bírt különösebb stratégiai jelentőséggel: csapataik szeptember 9-én már Varsó alatt álltak, és a Sziléziából, illetve Kelet-Poroszországból kiindult ékek kettévágták Lengyelországot. Az egyébként korlátozott kapacitású vasútvonal sebesültszállító vonatok átengedésére, esetleg a még Galíciában állomásozó lengyel erők elleni szárnymanőverre lett volna alkalmas. Teleki és miniszterei azonban megértették, hogy Berlinben a magyar külpolitika végzetes kompromittálására készülnek, és ez úgy jelentett óriási veszélyt, hogy az ellenszolgáltatás jelentéktelen lett volna. Berlinben azonban nem felejtették el a magyar „álnokságot". A későbbiekben minden egyes magyar revíziós követelést az 1939. szeptemberi elutasítást felidézve kommentáltak.

Ciano gróf (balra) olasz a külügyminiszter és Mussolini (jobbra) fogadja Teleki Pált és delegációját Rómában, 1939. április 18-án

A miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter 1940. július 11-én, Münchenből való hazaérkezésük után. Teleki cserkészköszöntéssel üdvözli a felsorakozott cserkészvezetőket

A német támadás után először csak szórványosan, majd a szeptember 17-i szovjet támadás után tömegesen érkeztek a közös kárpátaljai határszakaszon lengyel menekültek Magyarországra. Szeptember 21-én, illetve 22-én a német és szovjet erők is elérték a magyar határt, s megritkult a menekülők áradata. A lengyel menekültek létszámával kapcsolatban a szakirodalom is eltérő számokat közöl: valószínű létszámuk 70–90 ezer főre tehető. A Teleki Pál vezette magyar kormány nagy érdeme, hogy több tízezer lengyel menekült befogadását, valamint Nyugat-Európába jutását szervezte meg, szembeszegülve Berlin ellenséges magatartásával és a magyar szélsőjobboldal alpári hangú támadásaival. Magyarországon 1940 júliusáig lengyel konzulátus működött Budapesten és Ungváron, december 31-ig pedig lengyel követség Budapesten. Volt Lengyel Intézet, három tucat alapfokú lengyel elemi iskola, 1940 őszétől Balatonbogláron pedig lengyel gimnázium – ezekben az években ez volt az egyetlen, hivatalosan is lengyel nyelvű középfokú oktatási intézmény Európában.

A függetlenségre törekvő külpolitikában fontos elem volt a magyar segítségnyújtás Finnországnak az úgynevezett téli háborúban, 1939 és 1940 fordulóján. A magyar légió kiküldésére és a magyar fegyverszállításokra olyan helyzetben került sor, amikor Németország – a Molotov–Ribbentrop-paktum óta formailag a Szovjetunió szövetségese – nem akarta, s nem is igazán tudta megakadályozni az önálló magyar akciót. Párizsban és Londonban Teleki elgondolása inkább rokonszenvet keltett, és furcsa mód egybecsengett a Nemzetek Szövetsége Szovjetuniót elítélő és a megtámadott finnek melletti segítségnyújtást szorgalmazó határozatával. A magyar fővárosban szolgáló diplomaták általában elismerően szóltak Teleki ténykedéséről, a magyar semlegesség kellemes meglepetést keltett Nyugat-Európában.

Útban Erdélybe

A kedvező külpolitikai helyzetben a miniszterelnök 1939–1940 fordulóján hozzáfoghatott legfontosabbnak tekintett munkájához, Erdély visszacsatolásához. Tervének első lépcsője a nemzetközi döntéshozók megnyerése lett volna. 1940. március 6-án nagy terjedelmű dokumentumcsomaggal örvendeztette meg a brit Foreign Office, valamint a francia és az amerikai külügyminisztérium képviselőit: egy könyvkézirattal az erdélyi kérdésről.

A brit külügyminisztérium reagálása nem volt elítélő, de kedvező sem: „ez a Justice for Hungary 1940-es kosztümben", „vonzó" és a „józan észre alapozott terv", amely azonban mégiscsak egész Erdély visszacsatolásával számol – jegyezték meg róla a Whitehall folyosóin. A brit elzárkózás szűkebbre szabta Teleki manőverezési lehetőségeit. Úgy döntött, hogy húsvéti olaszországi vakációját egybeköti néhány külpolitikai megbeszéléssel, s megpróbál olasz támogatást szerezni ➤

revíziós tervének. Szentszéki fogadásán megjelent az amerikai követ, s ez jelezte, hogy Washington valamelyest mégis érdeklődik Magyarország szándékai iránt. Ciano olasz külügyminiszterrel folytatott tárgyalásainak egyik célja az volt, hogy megpróbálja megszerezni Róma támogatását a Románia elleni magyar fellépéshez. Mussolini azonban türelemre és kivárásra intette a magyar kormányfőt, legfeljebb annyit volt hajlandó hozzátenni, hogy Romániát, „mint az articsókát", levélről levélre kellene elfogyasztani. A magyar kormány semmilyen biztosítékot nem kapott sem revíziós céljai támogatására, sem a magyar semlegesség megőrzésére. A kilátások elkeserítették a miniszterelnököt: Cianóval folytatott nem hivatalos megbeszélésein szapulta a németeket, kijelentette, hogy „pestisként fél a teljes német győzelemtől", és Berlin vereségében reménykedik. Az olasz külügyminiszterrel folytatott villásreggelijén hangzott el az a híres párbeszéd, amelyben Teleki arról érdeklődött, hogy Ciano tud-e bridzsezni: „Arra a napra, amikor együtt leszünk a dachaui koncentrációs táborban" – magyarázta kérdését partnerének, miközben róla sokan tudták, hogy rosszul bridzsezik. Ezek után egy út maradt: a német közreműködéssel végrehajtott revízió, ám ennek ára riasztotta. Élhetett emlékezetében a Kárpátalján kizsarolt német bányászati koncesszió, vagy az 1940 elején lefolyt, éles magyar–német gazdaságpolitikai vita, ahol a Carl von Clodius vezette német küldöttség folyamatosan és gazdasági szankciókkal fenyegetőzve követelte a pengő és a márka közti drasztikus árfolyamigazítást.

Nagybánya üdvözli a visszatérést az anyaországhoz, a felvétel 1940. szeptember 7-én készült. A csapatokat Albrecht királyi főherceg vezeti

Teleki németországi látogatásán, Münchenben fogadja a díszszázad tisztelgését

Ezután megtette azt, amit szívesen elkerült volna: Berlinhez fordult. 1940. április 17-én levelet írt Hitlernek, amelyben megerősítette Budapest tengelyhatalmak iránti elkötelezettségét, és felvetette háromoldalú (német–olasz–magyar) tárgyalások lehetőségét, hogy a Balkánon és a Duna-medencében a közelmúltban lejátszódott eseményekre tekintettel „megbeszélések induljanak meg a célból, hogy minden eshetőségre mind a három állam fel legyen készülve. […] A megbeszélések fel kellene hogy öleljék azokat az eshetőségeket is, amelyek a diplomácia normális eszközein kívül esnek, továbbá fontos, e tárgygyal összefüggő politikai, gazdasági és forgalmi kérdéseket." A Hitlernek írt levél a legrosszabb pillanatban érkezett Berlinbe: Németország lerohanta Dániát és Norvégia déli részét; Hitler minden idejét a nyugati hadjárat megtervezése kötötte le. A magyar ajánlat azonban megmutatta Budapest zsarolhatóságát, ami aztán a nyári hónapokban, az erdélyi válság napjaiban ütött vissza. Berlinben a protokollosok már szervezni kezdték a magyar delegáció látogatását, ám Hitler május 14-én kelt válasza hitet tett a balkáni helyzet változatlansága, a német–orosz szövetség mellett, és a magyar revíziós igényeket a távolabbi jövőben látta teljesíthetőeknek – bár határozott ígéreteket ezzel kapcsolatban sem tett.

A miniszterelnök 1939–1940 fordulóján hozzáfoghatott legfontosabbnak tekintett munkájához, Erdély visszacsatolásához

Miért fordult Teleki Berlinhez? Emlékiratokból, nem hivatalos dokumentumokból tudható, hogy bízott a nyugati szövetségesek győzelmében, ám ez a hite nem volt töretlen, és hezitáló, töprengő lelkialkatát megzavarták a villámgyors nyugati német sikerek. Nem is Franciaország összeomlása rázta meg igazán, hanem a Magyarországhoz hasonlítható „kis" országoké: Dániáé, Norvégiáé, Hollandiáé és Belgiumé. Hitlerhez írott válaszának másnapján, a franciaországi összeomlás kezdetén Teleki arra utasította Pelényi János washingtoni magyar követet, hogy az egy reménybeli magyar emigráns kormány működési költségeire 1940 márciusában átutalt ötmillió dollárt utalja vissza a Magyar Nemzeti Banknak, mert a tervet egyelőre el kell halasztani. Június 17-én pedig már – elég visszatetszően – Hitlert, a „német nép nagy vezérét", a versailles-i kastélynál őrt álló német katonát, valamint az „Új Európát" éltette a képviselőház előtt és Gömbös Gyula sírjánál. Berlin jóindulatának elnyerésére, politikája orientálására minden korábbinál nagyobb szüksége volt ebben az időben. A Szovjetunió hozzálátott, hogy teljesítse a Molotov–Ribbentrop-paktum diktálta forgatókönyv következő pontját. 1940. június 26-án Moszkva ultimátumot adott át a bukaresti kormánynak, amely követelte Besszarábia és Észak-Bukovina átadását. Teleki számára evidencia volt, hogy a román határoknak nyugaton is változniuk kell.

A háború szele

Sztójay Döme berlini magyar követ július 26-án este átnyújtotta a berlini külügyi hivatalban azt a budapesti jegyzéket, amely jelezte: a Teleki-kormány Romániával területi kérdésekről is tárgyalni kíván. Törekvését a magyar kormány mozgósítással is

WIKIMEDIA

A trianoni Magyarország területe: 93 073 km², 9 300 000 lakos (1941)
Magyarország területi gyarapodása:
Csehszlovákiától, 1938. november 2. a Felvidék déli sávja: 11 925 km², 863 000 lakos (87% magyar)
Csehszlovákiától, 1939. március Kárpátalja: 10 700 km², 550 000 lakos (17% magyar)
Romániától, 1940. augusztus 30. Észak-Erdély és Észak-Partium: 43 591 km², 2 186 000 lakos (51% magyar)
Jugoszláviától, 1941. április Bácska, Dél-Baranya, Muraköz, Mura-vidék: 11 601 km², 1 145 000 lakos (32% magyar)
Országhatár, 1941 nyarán
Megyehatár

A tengely szövetségében visszakapott területek, 1938–1941
LENT: **Ciano, Ribbentrop, Hitler és Mussolini Firenzében, 1940 októberében**

alátámasztotta. Moszkva feltűnő szívélyességgel viszonyult a magyar követelésekhez, bár Teleki mindenféle közös, magyar–szovjet fellépés lehetőségét elhárította. Berlinben és Rómában július elejéig elutasítóan fogadták a magyar felvetést. „Fenn kell tartani a nyugalmat és a békét" – üzente Ribbentrop és Ciano Budapestre. Július másodikán a budapesti német követ hajnali kettőkor lakásán kereste fel Csáky külügyminisztert, és rendkívül fenyegető hangú szóbeli jegyzéket intézett hozzá, amelyben óva intett minden békebontástól a Balkánon, ugyanakkor – és ez volt az újdonság – távlatilag nem zárta ki a német segítséget a magyar revíziós törekvések megvalósításában.

Teleki memorandumokkal és térképekkel árasztotta el a tengelyhatalmak politikusait. Július 10-én Hitler – Ciano jelenlétében – fogadta a magyar miniszterelnököt és külügyminiszterét Münchenben. Teleki ezúttal nem volt olyan szótlan, mint eddigi találkozásaikon. Az erdélyi helyzet néprajzi, történeti gyökereinek ismertetésével még a német kancellárt is túlbeszélte. Hitler ugyan kételyeit fejezte ki a magyar hadsereg harcképességével kapcsolatban, de alapvetően megértő volt a magyar követelésekkel szemben, és tárgyalásokat ajánlott. Jogosnak ismerte el a magyar követeléseket, és megígérte: nyomást gyakorol Bukarestre. Hitler személyesen is igyekezett meggyőzni a román politika irányítóit arról, hogy területeket kell átadniuk. Július végén Berchtesgadenben fogadta a román miniszterelnököt és külügyminiszterét, és leszögezte, hogy a Szent István-i birodalom helyreállításáról ugyan szó sem lehet, de a magyar fél egyes területi követelései jogosak. A Ribbentrop által megemlített magyar igényeket Manoilescu nevetve „képzelgésnek" nevezte.

A román külügyminiszter jókedve azonban hamar elmúlt. A magyar fél ezekben a hetekben jól manőverezett, ezt mutatta Besszarábia és Erdély kérdésének összekapcsolása, Berlin és Róma „megdolgozása", a diplomáciai és a fegyveres nyomásgyakorlás együt-

CULTIRIS / AKG-IMAGES

tes alkalmazása. Más kérdés, hogy ennek mi volt az ára. Az éppen folyó magyar–német gazdasági tárgyalásokon a Teleki által instruált delegáció súlyos engedményekre kényszerült a német küldöttséggel szemben. Az Erdélyért folytatott versenyfutásban Teleki ígéretet tett újabb antiszemita jogszabályok meghozatalára. Ez volt az első eset 1939 óta, hogy a német kormány ezt a kérdést felvetette: a zsidótörvények addig teljesen magyar belpolitikai kezdeményezésre születtek. Románia csak a legvégső esetben és minimális mértékben hajlott területi korrekciókra, több diplomáciai csatornán közölt ajánlataiban pedig a lakosságcserét és a kisebbségi kérdés megoldását hangsúlyozta. Augusztus 16-án tárgyalóasztalhoz ült a magyar és a román küldöttség az al-dunai Szörényváron (Drobeta-Turnu Severin). A magyar fél 69 ezer négyzetkilométert követelt Romániától. A román tervek minimális (néhány ezer négyzetkilométer) méretű területcserével és minél nagyobb mértékű lakosságcserével számoltak. Az álláspontok nem közeledtek. Az egyeztetések augusztus 24-én végleg megszakadtak. Úgy tűnt, nem maradt más megoldás, csak a háború.

A tengely azonban közbelépett, és Hitler döntőbíráskodás révén akart igazságot tenni. A döntés meghozatalában nem a két ország egymásnak uszítása inspirálta, hanem éppen ellenkezőleg: békét akart Délkelet-Európában és nyugodt kitermelést a román kőolajvidéken. A megoldást nem ideiglenesnek szánta, bár később nyilván jól jött számára, ha tovább lebegtetheti Dél-Erdély kérdését.

1940. augusztus 30-án, a Belvedere-palotában meghozott döntés alapján az 1920-ban Magyarországtól elszakított területből több mint 43 ezer négyzetkilométer került vissza, 2,5 millió lakossal. A lakosság 52 százaléka (magyar statisztika) vagy 38 százaléka (román statisztika) volt magyar ajkú, több mint egymillió fő, míg a Romániánál maradt dél-erdélyi részeken körülbelül 400 ezer magyar maradt, Észak-Erdélyben pedig csaknem 1 millió román. Bécsben aláírattak a magyar küldöttséggel egy magyar–német kisebbségi egyezményt, amely a magyarországi német népcsoport egyedüli és kizárólagos képviselőjének a Volksbundot ismerte el. Nem csoda, ha Teleki a Bécsből hazafelé tartó úton mély depresszióba zuhant, sőt a vonatnak meg kellett állnia Komáromban, hogy gyógyszert

A miniszterelnök (középen) a Magyarországnak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozását rögzítő szerződés aláírásán, 1940. november 20-án, Bécsben

vegyenek a miniszterelnöknek. Egy nappal később benyújtotta lemondását Horthynak. Végül maradásra bírták, és szeptember 3-án a képviselőházban bejelenthette Észak-Erdély visszatértét. A nem Németországtól függő hatalmak különbözőképpen fogadták a döntést. Churchill az alsóházban kijelentette, hogy bár sohasem értett egyet azzal, ahogy Magyarországgal bántak a párizsi békekonferencián, ilyesfajta diktátumokat Nagy-Britannia nem tekinthet érvényesnek a háború után. A Foreign Office apparátusa viszont egyértelműen a német csatlósállammá válás egy újabb fokát látta a második bécsi döntésben. Moszkvában is felemásan értékelték a magyar területszerzést.

Az erdélyi helyzet néprajzi, történeti gyökereinek ismertetésével Teleki még Hitlert is túlbeszélte

Összességében vélhetően túl nagy volt az ár, amit Erdélyért fizetni kellett: és ez nemcsak utólag látszik így. A korszak élesebb szemű gondolkodói, politikusai – például Bethlen István – tisztában voltak vele.

Az ablak becsukódik

Magyarország mozgástere fokozatosan szűkült. Az első figyelmeztető jel: 1940 októberében már kénytelen volt hozzájárulni ahhoz, hogy német „tancsapatok” (a román olajkutak biztosítására küldött német haderő) átutazhassanak az országon. Az is a bécsi döntés ellentételezésének tekinthető, hogy Magyarország 1940. november 20-án, Bécsben csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Válaszul az ország növekvő külpolitikai elszigeteltségére, a „nyitott ablak” fenntartása érdekében, Magyarország 1940. december 12-én „örök” barátsági szerződést kötött Jugoszláviával. Budapestnek kevés lehetősége maradt: Szlovákia voltaképpen nem rendelkezett önálló külpolitikával, Románia még mindig nem heverte ki az 1940 nyarán kapott sokkot. A szerződés megkötése nem jelentette azt, hogy Magyarország lemondott volna Jugoszláviával szembeni területi követeléseiről, legfeljebb egyelőre jegelte szándékait. A magyar diplomácia Londonban, több-kevesebb sikerrel úgy igyekezett beállítani a belgrádi megegyezést, hogy az a „nyitott ablak” koncepcióját szolgálja. Berlinnel kevésbé őszintén, de ugyanolyan átéléssel pedig azt próbálták elhitetni, hogy a szerződés célja Jugoszlávia bevonása a háromhatalmi egyezmény kereteibe. A képviselőházban egy időben szavazták meg a barátsági szerződést és a háromhatalmi egyezményhez való magyar csatlakozást. Az előbbiről a jobboldali, az utóbbiról a baloldali ellenzék maradt távol.

A belgrádi aláírást követő vadászaton meghűlt, majd ágynak esett és január végén elhunyt Csáky István külügyminiszter. Teleki több mint húsz éve ismerte őt, s bár környezetéből sokan biztatták a sokszor arrogáns, gyakorta meggondolatlan, fennhéjázó és elkötelezett németbarátnak látszó miniszter menesztésére, Teleki végül mindig megtartotta pozíciójában. A külügyminiszter hithű legitimistából lett a német dinamizmus kritikátlan csodálója. Utódja Bárdossy László bukaresti követ lett, akit az erdélyi válság idején meg-

ismert kvalitásai miatt Teleki úgy aposztrofált, mint „egyikét legjobb követeinknek, akikkel egyáltalán rendelkezünk". Amikor Jugoszlávia 1941. március 26-án csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, március 27-én Belgrádban puccsal megdöntötték a Cvetković-kormányt. A Szatmárból hazatérő miniszterelnököt Budapesten Sztójay Döme berlini magyar követ várta, aki Hitler üzenetét hozta, amelyben felajánlotta valamennyi, 1918-ban Jugoszlávia javára elveszített magyar terület visszaadását, cserébe a magyar katonai együttműködésért. A dilemma tükrözte a magyar politika 1939 óta követett útjának állomásait, és az egyre szűkülő mozgásteret: míg 1939 szeptemberében Budapest még megtagadhatta a német átvonulást, egy évvel később, bizonyos feltételekkel kénytelen volt beleegyezni, 1941 áprilisában viszont már nem volt lehetősége kitérni az ország területéről indított katonai akció elől.

Horthy lelkesedett az újabb revíziós lehetőségért, és engedélyezte a német–magyar vezérkari tárgyalások megkezdését. Teleki keserűen érzékelte: a kormányzó az ellene intrikáló katonákat és főleg a honvéd vezérkar főnökét előbbre tartja, mint őt. A március 28-i minisztertanácson bejelentette lemondását, amit csak miniszterei kérlelésére vont vissza. Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a kormányfő nem a Délvidék visszaszerzésére irányuló katonai akció ténye, hanem annak módja ellen foglalt állást. A minisztertanácson elfogadottak értelmében a magyar vezetés a következő megszorításokkal tartotta lehetségesnek a magyar támadást:

– A magyar csapatok csak a horvát önállóság kikiáltása után léphetnek akcióba, amikor Jugoszlávia formailag már megszűnt létezni.

– Magyar csapatok nem tevékenykedhetnek az „ezeréves" magyar határokon túl.

– A hadi előkészületek megtételére jogosult a vezérkar és a honvédelmi miniszter, ideértve a német vezérkarral folytatandó tárgyalásokat is, ám a végső döntés Horthy kezében marad.

– A magyar csapatok nem kerülhetnek német alárendeltségbe.

Teleki utasította a londoni magyar követet, hogy puhatolózzon a brit álláspont felől. A miniszterelnök egyre inkább kutyaszorítóban érezte magát. Tudta, hogy a kormánypárt nagy része is támogatja a Jugoszlávia elleni akciót, egyúttal kétségbeesetten próbálta meg leszorítani a vezérkar által ígért katonai alakulatok számát. Ugyanakkor Esterházy Móric volt miniszterelnök, Teleki gyerekkori barátja hosszú levélben fejtette ki, hogy mivel jár Magyarország háborúba sodródása. Teleki április 2-án reggel levelet írt Apor Gábor szentszéki követnek, amelyben vázolta dilemmáit. Leírta, hogy Bárdossyval sokat dolgoznak, hogy Horthy Hitlernek írott lelkes válaszából a kényes részeket kioperálják, hogy „ajtókat hagyjanak", hiszen a kormányzó is belátta, „becsületünk odalesz". A helyzet viszont azért nehéz, mert „ha az ország nem paríroz, a németek először Magyarországot rohanják le, előbb és csúnyábban". Egyúttal megemlítette azt is, hogy komolyan tart egy népi német bánsági–bácskai–tolnai (Prinz Eugen Gau) állam létrejöttétől. Mint azt újabb kutatások is bemutatták azóta, ez a terv inkább csak Teleki elképzeléseiben létezett, komoly szándék nem volt a létrehozására. A nap estéjén megérkezett a Külügyminisztériumba Barcza György londoni magyar követ távirata, amelyben jelezte: a brit kormány nem nézi el, hogy Magyarország részt vegyen egy Jugoszlávia elleni fegyveres akcióban, ez hadüzenetet fog jelenteni.

Teleki akkor már hetek, sőt hónapok óta úgy érezhette, hogy egyre szűkülő folyosón halad. Válságban volt magánélete, családját súlyos betegségek, magánéleti problémák sújtották. Személyesen is súlyos beteg, depresszív alkat volt. 1941. április 3-án, hajnali kettő és fél három között főbe lőtte magát. Előtte két búcsúlevelet hagyott hátra, mindkettőt Horthy kormányzónak.

A magyar hírközlés egy ideig habozott; eleinte csak „tragikus hirtelenséggel" bekövetkezett halált említett, csak a délutáni órákban adta közre az MTI hivatalosan is a halál okát. Nagy-Britannia néhány nappal később megszakította diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal, és a követ elhagyta Budapestet, ám a hadüzenetre csak később, decemberben került sor. Eltávozott néhány további külföldi követ is: a szovjet misszióvezető, majd a holland és a belga diplomáciai képviselet vezetője.

Teleki halálával kapcsolatban sokszor említik Churchill híres mondatát arról, hogy Telekinek jár majd egy üres szék a majdani béketárgyalásokon. Úgy tűnik azonban, hogy sem az alsóházban, sem a rádióban nem hangzott el hasonló kijelentés, bár a brit miniszterelnök – más szavakkal ugyan – méltatta Teleki Pál áldozatvállalását.

A magyar közvéleményt megrázta a miniszterelnök halála. A megjelent nekrológok szinte egyként magasztalták a politikus áldozatát, a magyarságnak tett szolgálatait, politikusi munkásságát. S nemcsak a kormánypárti lapok, hanem a politizálásával szembenálló orgánumok is. A temetésre április 7-én került sor. A gyászünnepség után, az Országház elől induló menet hosszú út végén a Kerepesi temetőig kísérte el a miniszterelnök koporsóját. A sírt nem az esztergomi érsek, Magyarország első zászlósura szentelte be, hanem Witz Béla, a Bazilika plébánosa. Az eseményt egy ízben légiriadó szakította félbe: előző nap kezdődtek meg a hadműveletek, és jugoszláv gépek repültek a magyar légtérbe. Teleki javaslatának megfelelően a magyar csapatok valóban csak április 11-én indultak meg Jugoszlávia ellen, amikor Zágrábban már kikiáltották az önálló Horvátországot. Április 13-ára, szórványos harcok után a honvédség elfoglalta a Muraközt, a Baranya-háromszöget és Bácskát. Ám a magyar seregtestek átlépték az „ezeréves" magyar határt, és nem magyar vezérlet alatt: a Gyorshadtest német alárendeltségben mélyen benyomult Szerbiába. ■

Az öngyilkosságba menekülő politikus koporsóját szállító autó kigördül a Sándor-palota udvaráról 1941. április 4-én

A szerző történész, Teleki Pálról szóló, nagy elismerést aratott monográfiája 2005-ben jelent meg az Osiris Kiadónál

Egy civil mutatja meg a németek pozícióit a Honi Hadsereg katonáinak a varsói harcok idején

VARSÓ FELKELT

Hét évtizede, 1944. augusztus 1-jén robbant ki a varsói felkelés. A lengyel ellenállók vereségével, Varsó pusztulásával és tömegmészárlással végződő esemény lefolyását és hátterét **Litván Dániel** foglalja össze

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ története sajnos bővelkedik a tragikus epizódokban, a varsói felkelést pedig minden romantikus, hősies felhangja ellenére is ezek közé kell sorolnunk. A német hadosztályok, tankok és repülők ellen fegyvert fogó lengyelek, illetve civilek tízezrei egy megnyert háború végén, látszólag hiába áldozták életüket hazájuk szabadságának oltárán – ráadásul az elvileg szövetséges szovjet hadsereg néhány kilométerről, ölbe tett kézzel nézte végig a borzalmas pusztítást.

A varsói felkelés történetét elfogulatlanul feldolgozni is nehéz volt a következő évtizedekben, a lengyel kommunista vezetés igyekezett az események jelentőségét a lehető legkisebbnek beállítani, míg nyugaton szinte csak a felkelők hősiességéről „illett" beszélni, tudomást sem véve az ellentmondásokról és kérdőjelekről. A hetvenedik évforduló remélhetőleg jó alkalom lesz arra, hogy ideológiai felhangoktól mentesebb képet alkossunk a történtekről.

Lengyelország 1944 júliusában immár csaknem öt éve állt német megszállás alatt. A háború elejétől Londonban működő lengyel emigráns kormány és a hozzá lojális ellenálló szervezetek (amelyeket Lengyel Földalatti Állam összefoglaló néven emlegettek) már hosszú ideje terveztek valamilyen fegyveres akciót a náci uralom ellen, ám ennek feltételei sokáig nem voltak adottak. 1944 nyarán azonban úgy látszott, hogy eljött az idő. A német hadsereg a keleti fronton vereségek sorozatát elszenvedve vonult vissza, június elején pedig a partraszállással végre a várva várt nyugati front is megnyílt. A Vörös Hadsereg egységei július 13-án átlépték a régi lengyel határt, és úgy tűnt, megállíthatatlanul nyomulnak Varsó és egyben Berlin felé. Az egyre záláltabb Wehrmacht ugyan még mindig félelmetes erőt képviselt, de a Hitler ellen július 20-án megkísérelt merényletbe számos főtiszt

CULTIRIS / AKG-IMAGES

keveredett bele, tovább fokozva a náci vezetés és a hadsereg közötti kölcsönös bizalmatlanságot, ezzel pedig az általános zűrzavart.

A lengyel ellenállás és elsősorban a Honi Hadsereg (Armia Krajowa, AK) vezetése tehát némi joggal gondolhatta, hogy egy a szövetségesek támogatását élvező fegyveres felkelésnek van esélye az ország egyes részeiről kiszorítani a német erőket. A helyzetet viszont bonyolította a barátinak finoman sem nevezhető szovjet–lengyel viszony. A két ország közötti évszázados ellentéteket tovább mélyítette, hogy 1939-ben Sztálin Hitlerrel szövetségre lépve szállta meg Lengyelország keleti felét, a katyńi mészárlás híre (a lengyel tisztek tömeges kivégzését ugyan Sztálin a németek bűnének igyekezett beállítani, de már akkor is sejteni lehetett, hogy az ő parancsát teljesítették) pedig mélypontra juttatta a kapcsolatokat. Moszkva 1943-ban meg is szakította a diplomáciai viszonyt a londoni lengyel kormánnyal, 1944 júliusában pedig megalakult a szovjet gyámkodás alatt álló Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság (PKWN), amely a Vörös Hadsereg nyomában átvette a lengyel területek feletti hatalmat, és magát nyíltan a háború utáni Lengyelország jövendő vezetőjének hirdette.

Az emigráns kormány fő célja viszont az ország mielőbbi felszabadítása mellett a háború utáni függetlenség és demokratikus berendezkedés biztosítása volt. A lengyel vezetők abban reménykedtek, hogy sikerülhet a fővárost a szovjetek megérkezése előtt felszabadítani, és hogy egy látványos akcióval jobb pozíciókat harcolhatnak ki hazájuk számára a háború utáni rendezésről szóló tárgyalásokon. Persze nem volt teljes az egyetértés a felkelés ügyében, sokan értelmetlen véráldozatnak tartották a vállalkozást. Végül 1944. július 26-án a Honi Hadsereg főparancsnoka, Tadeusz Komorowski, földalatti nevén Bór tábornok, meghozta a döntést a felkelés kirobbantásáról, a Lengyel Köztársaság kormánymegbízottja, Jan Stanisław Jankowski és a Nemzeti Egység Tanács elnöke, Kazimierz Pużak beleegyezésével.

Tadeusz Komorowski, azaz Bór tábornok, a Honi Hadsereg főparancsnoka
JOBBRA: **A megadás pillanatai: Erich von dem Bach és a felkelők képviselői egyeztetik óráikat**
LENT: **Utcakép a felkelés után – az egykor gyönyörű belvárosból csak üszkös romok maradtak**

CULTIRIS / AKG-IMAGES / INTERFOTO / WIKIMEDIA

Fegyverbe!

Miután a szovjet területről sugárzó rádióadók július végén már napok óta a nácik elleni harcra szólították fel a lengyel népet, a Vörös Hadsereg Varsó külvárosainál harcolt, a főváros német kormányzója pedig erődítési munkákra 100 ezer férfit és nőt akart kivezényelni (az intézkedés az AK legtöbb katonáját is érintette volna), tovább nem lehetett halogatni a parancs kiadását.

A „W" órát végül augusztus 1-jén, délután ötre tűzték ki. A Honi Hadseregnek a felkelés kezdetén nagyjából 20–30 ezer fegyverese volt a fővárosban – később a Földalatti Államon kívül álló szervezetek, valamint sok civil is csatlakozott a felkelőkhöz, így összesen közel 50 ezren fogtak fegyvert a megszállók ellen. Velük szemben Varsó német helyőrsége nagyjából 11 ezer katonát számlált, természetesen a reguláris német egységek fegyverzete összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint a szedett-vedett lengyel alakulatoké. Mivel a várost már csaknem elérte a front, a környéken több erős német alakulat is állomásozott, így a harcok folyamán a németek újabb és újabb erősítéseket vezényeltek a makacs ellenállás letörésére, bevetették légierejüket és nehéztüzérségüket is.

Az első napokban a lengyelek nagy sikereket arattak, a belváros nagy részét és több stratégiai pontot ellenőrzésük alá vontak. Nem sikerült viszont a német helyőrség megerődített épületeinek nagy részét bevenni, sem a fő stratégiai célpontok közé sorolt repülőtereket, sem pedig a Gdańsk pályaudvart nem tudták elfoglalni.
A lengyel ellenőrzés alá került területeken bámulatos gyorsasággal szinte saját közigazgatás állt fel, a felkelők tábori konyhákat, kórházakat, tűzoltóságot hoztak létre, hevenyészett lőszer- és fegyvergyárakat létesítettek, postaszolgálatot működtettek, újságokat adtak ki, sőt még a víz- és áramellátást is sikerült ideig-óráig helyreállítaniuk.

A meglepetés erejét kihasználva a Honi Hadsereg és szövetségesei egészen augusztus 4-éig támadásban maradtak, ekkor azonban Erich von dem Bach SS-tábornokot nevezték ki a német erők parancsnokává, miközben számos jól felszerelt SS- és Wehrmacht-egység is a helyszínre érkezett. Megindult a felkelők lassú visszaszorítása, de ehhez a németeknek házról házra, szobáról szobára haladva kellett felszámolniuk az utolsó erejükig harcoló lengyelek ellenállását. „Ez a leghevesebb ütközetünk a háború eleje óta. Összehasonlítható a sztálingrádi utcai harcokkal" – mondta szeptember végén Himmler a német tábornokoknak.

Hiába volt azonban a lelkesedés, a fölényben lévő németek augusztus végétől szeptember közepéig fokozatosan visszafoglalták a várost, egymás után vonva ellenőrzésük alá a kerületeket. A lengyelek ugyan a város kiterjedt, labirintusszerű csatornahálózatát használva fenn tudták tartani egységeik között a kapcsolatot, a további harc külső segítség hiányában egyre ➤

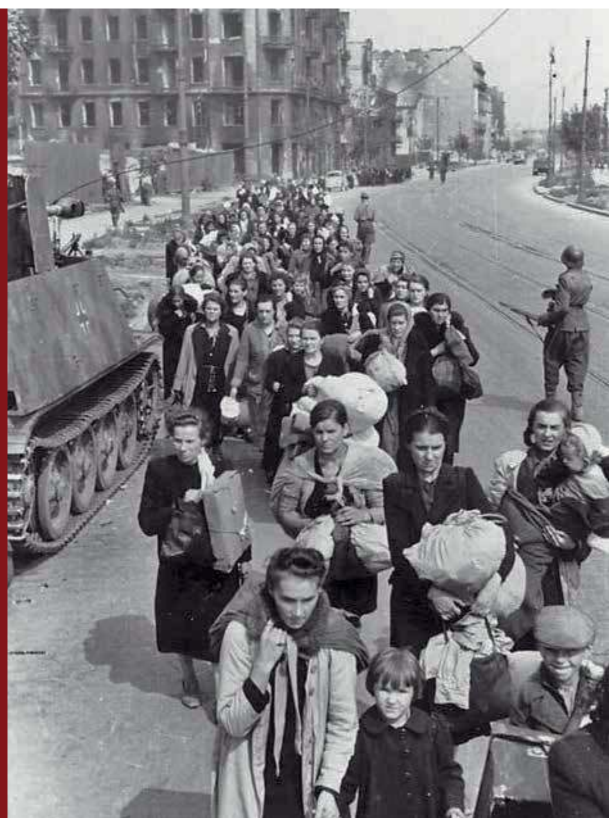

A Wola kerületben végrehajtott tömeggyilkosságok áldozatai. Válogatás nélkül végezték ki a fegyveresek mellett a civileket, nőket és gyerekeket is

reménytelenebbnek tűnt. A hónap utolsó heteiben már csak az Óváros néhány kerületében tartották magukat a felkelők, és mivel a németek a harcok lezárása érdekében hajlandónak mutatkoztak az ellenállókat hadifoglyoknak tekinteni, a Honi Hadsereg parancsnokai október 2-án aláírták a kapitulációt. Varsó újra elesett, és csak 1945. január 17-én került szövetséges, pontosabban szovjet fennhatóság alá.

Rettenetes bosszú

Jóllehet a felkelés végén magukat megadó lengyel katonák többségét a németek valóban hadifogolytáborokba szállították, korábban iszonyatos kegyetlenséggel léptek fel mind a fegyveresek, mind a civilek ellen. A náci vezetők a háború végére még jobban elhatalmasodó őrületét jól mutatja, ahogy Himmler a felkelés kitörésének

Német lángszórós alakulat a kiürített városban
LENT: **Kitelepített varsóiak menete az átmeneti tábor felé**

hírét Hitlerrel közölte. „Nehéz pillanat ez. [De] történelmi szempontból a lengyelek tette áldás. Most végezni fogunk velük… Varsót likvidáljuk, és ez a város, amely annak a tizenhat–tizenhét milliós nemzetnek a szellemi fővárosa, amelyik az utolsó hétszáz évben, az első tannenbergi csata óta elzárta utunkat kelet felé, megszűnik létezni. Sőt ezenkívül még maguk a lengyelek sem fognak többé gondot okozni gyermekeinknek…"

Nem a levegőbe beszélt. Az augusztus elején a németek által visszafoglalt Wola és Ochota kerületekben a harcoló csapatok mögött különleges alakulatok fésülték át a házakat, és válogatás nélkül mindenkivel végeztek, korra és nemre való tekintet nélkül. Néhány nap alatt csak itt legalább 30–40 ezer, de a legmagasabb becslések szerint közel 100 ezer civilt mészároltak le az SS szervezte különítmények. Később aztán valamelyest enyhült a terror, de az utcai csatákban, bombázásokban továbbra is számolatlanul hullottak a varsói civilek is. Összességében a 63 napig tartó harcokban körülbelül 18 ezer fegyveres és nagyjából 150–200 ezer civil vesztette életét. A német erők a bevetett irreguláris csapatokat is figyelembe véve közel 16 ezer halottat és 9 ezer sebesültet vesztettek.

A megadás után a németek a város teljes kiürítését rendelték el, több mint félmillió embert telepítettek ki Varsóból átmeneti táborokba. Ezután következett a bosszú beteljesítése: a varsói gettólázadás és a felkelés alatt is már félig romba dőlt várost a német műszaki alakulatok szisztematikusan lerombolták. A háború végére a varsói épületek mintegy 85 százaléka semmisült meg, a megszállók különös figyelmet szenteltek mindarra, aminek kulturális vagy történelmi jelentősége volt.

Az utókor szemében

Joggal merülhet fel a kérdés, volt-e értelme ennek a borzalmas véráldozatnak. Ha a puszta tényeket nézzük, nem sok. A felkelőknek nem sikerült kiűzniük a megszállókat sem Varsóból, sem az országból, a háború utáni Lengyelország sorsa pedig a szövetséges nagyhatalmak jaltai konferenciáján dőlt el, és a főváros utcáin életüket áldozóknak nem sok hatásuk volt a döntésre. A lengyel emigráns kormány helyett a PKWN és a kommunisták vették át a hatalmat, az ország további sorsát pedig jól ismerjük: a német megszállás után negyven évre a másik ősi ellenség szállta meg Lengyelországot, ahogy a többi közép- és kelet-európai államot is.

Azonban igazságtalanság lenne azt állítani – amivel a felkelés vezetőit egyesek vádolják –, hogy teljesen értelmetlenül halt meg ez a rengeteg ember. Először is ne felejtsük el, hogy a felkelés nélkül Varsó valószínűleg Budapest sorsára jutott volna: erőddé nyilvánítva, az utolsó golyóig igyekeztek volna tartani a németek.

Ráadásul a kommunista rendszer idején a felkelés emléke is segített a rezsimmel szembeni ellenállás megalapozásában, a független és szabad Lengyelország vágyképének fenntartásában. Nem véletlen, hogy szinte tilos volt a felkelés történetének kutatása, sőt azok is letartóztatásra, de legalábbis zaklatásra számíthattak, akik gondozták az elesettek sírjait, vagy a romok alatt igyekeztek meghalt bajtársaik nyomára bukkanni. A hősies és véres gesztus nyugaton is sokat javított Lengyelország megítélésén.

Az elmaradt segítség

A náci rémtettek árnyékában azért arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy

WIKIMEDIA

A Varsó környékére vezényelt magyar katonák nem voltak hajlandóak harcba szállni a felkelők ellen. A magyarok magukat „jóindulatúan pártatlannak" nyilvánították, az általuk ellenőrzött terület határaira pedig a képen látható háromnyelvű táblákat helyezték el

Látogató nézegeti a felkelők fegyvereit a 2004-ben megnyitott, a hitelesség mellett a látványosságra is nagy hangsúlyt fektető Varsói Felkelés Múzeumában
LENT: **A hazánk felett lelőtt egyik repülőgép szentesi emlékművének avatása**

a szövetségesek sem legjobb arcukat mutatták a varsói harcok idején. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok természetesen pártolta a felkelők ügyét, ám a szovjetekkel való jó viszony fenntartását fontosabbnak értékelték annál, mintsem hogy minden erejükkel igyekeztek volna rávenni Sztálint a közbelépésre.

A szovjet vezér pedig igazán kimutatta a foga fehérjét. Soha nem kedvelte a lengyeleket, és esze ágában sem volt megadni nekik a lehetőséget, hogy a háború után maguk döntsenek a sorsukról. Valójában igencsak kapóra jött neki, hogy páholyból nézhette végig a Honi Hadsereg szinte teljes pusztulását és a lengyel ellenállás összeomlását. Hadserege néhány kilométer távolságból szemlélte a felkelés eltiprását, Varsó elpusztítását.

Sztálin már a felkelés tervének ismertetésekor arra hivatkozott, hogy a lengyeleknek rosszul felfegyverzett katonáikkal esélyük sincs a németek ellen, ő pedig „nem hajlandó támogatni egy ilyen veszélyes kalandot".

A harcok idején Churchill, Roosevelt és diplomatáik sürgetése ellenében is erre, illetve katonáinak a hosszú offenzíva utáni kimerültségére, az utánpótlás hiányára hivatkozott, amikor megindokolta, hogy miért nem próbálja felmenteni a várost. Szeptember közepén azután a szovjet hadseregben szervezett lengyel hadtest, a Berling-hadsereg engedélyt kapott, hogy átkeljen a Visztulán, de miután sikerült összeköttetést létesítenie a felkelőkkel, a túlerő hamar felmorzsolta.

Az angolszász légierők ugyan több száz bevetésben próbáltak utánpótlást ledobni a varsóiaknak, ezek egy része azonban nem érte el a célját, a hatékonyságot pedig erősen korlátozta, hogy a pilóták arra sem kaptak engedélyt, hogy a szovjetek által elfoglalt területeken szálljanak le utántölteni gépeiket a repülések után – Sztálin megint csak arra hivatkozott, hogy ilyen módon sem akar „belefolyni" az eseményekbe. Amikor az utolsó napok előtt a Honi Hadsereg a Lengyelország más részein állomásozó egységeit Varsóba akarta irányítani, a Vörös Hadsereg körbevette és fegyverletételre szólította fel a katonákat, vezetőik pedig gyorsan az NKVD kihallgatói előtt találták magukat.

WIKIMEDIA

Magyar vonatkozások

Hazánk több szempontból is szerepet játszott az 1944-es eseményekben. Magyar területen lőttek le legalább három, lengyel személyzettel repülő szövetséges gépet, amelyek Varsónak igyekeztek utánpótlást szállítani, az áldozatok emlékére pedig később három szobrot is emeltek a helyszíneken (Rúzsa, Szentes és Bácskobod) a budapesti Lengyel Nagykövetség kezdeményezésére.

Német kérésre a magyar vezérkar közel 40 ezer katonát vezényelt Varsó közelébe. A Lengyel Béla altábornagy parancsnoksága alatt álló egységek azonban nem voltak hajlandóak harcolni a felkelők ellen, sőt „hajlamosak fraternizálni a helybeliekkel és nem jósolható meg, meddig maradnak meg tisztjeik irányítása alatt. A felszerelésük minimális, s emiatt harcértékük nulla" – állapítja meg a német 9. hadsereg egy tisztje. Az is felmerült, hogy a magyarok egyszerűen átállnak a felkelők oldalára, azonban erre végül nem került sor, mindenesetre ez a több könyvben és filmben is feldolgozott történet is hozzájárult a lengyel–magyar „örök barátság" eszméjének továbbéléséhez. ■

A Varsói Felkelés Múzeumának honlapja:
www.1944.pl

A felkelésről szóló filmek előzetesei is megtekinthetők az interneten:
www.youtube.com/watch?v=DHBtxwE_bQ0
www.youtube.com/watch?v=tbBfsUX9O9g

A város elpusztításának látványos vizualizációja:
www.youtube.com/watch?v=tbBfsUX9O9g

Gorée – 1782

Julian Humphrys társaságában fedezhetjük fel a pillanatnyilag brit uralom alatt álló atlanti-óceáni szigetet, amely messze nem az a trópusi paradicsom, aminek képzelnénk

ILLUSZTRÁCIÓ: JONTY CLARK

KEVESEN SZERETNÉNEK vakációzni Gorée szigetén. Ha mégis arra vetemednénk, hogy itt éjszakázunk, jól vigyázzunk: részeg, fegyelmezetlen katonák, kórokozókat terjesztő rovarok és egy erőszakos kormányzó vár bennünket tárt karokkal. A rabszolgaság ellenzői se legyenek meglepődve, ha mindenütt az emberkereskedelem nyomaira bukkannak

MIKOR MENJÜNK?

Az óceánról érkező szelek egész évben elviselhető klímát varázsolnak a szigeten, nyugat-afrikai mércével kifejezetten egészséges helynek mondanánk. Nem valószínű, hogy előre le tudjuk szervezni ideérkezésünk időpontját – valószínűbb, hogy csak kényszerpihenőként ejtjük útba a szigetet, egy másik úticél felé igyekezve –, ám ha lehet, kerüljük a júliustól októberig tartó esős évszakot, amikor a nehéz, nyirkos levegő halálos malária- vagy sárgalázjárványok tetőzésével fenyeget.

VESZÉLYEK ÉS KELLEMETLENSÉGEK

Miként Nyugat-Afrikában mindenütt, Gorée szigetén is több armadányi rovar áll készenlétben, melyeknek láthatólag csak egyetlen céljuk van az életben: annyi vért szívni, amennyi csak beléjük fér. Az előrelátó utazó mindig tart magánál valami védőhálót – a sajtkészítéshez használt laza pamutszövet pont megteszi –, hogy távol tartsa a vérszívókat. Ha szeretjük a könyveket, óvakodjunk a termeszektől: hamar felfalnak minden betűt, amit hozzáférhető magasságban lelnek.

De a kockázatok nem csupán a mindenféle rendű és rangú ízeltlábúakra korlátozódnak Gorée szigetén. A brit kaszárnya helyőrsége tele van fegyelmezetlen katonákkal, illetve bűnözőkkel, akiknek az afrikai szolgálatot a korbácsolás vagy valami ennél is súlyosabb büntetés elkerülésére ajánlották fel. Zsoldfizetés napján ki se mozduljunk a négy fal közül – az utcákat ilyenkor elözönlik a bajkereső, illuminált állapotú katonák.

Persze nem sokkal jobb náluk a brit gyarmati kormányzó sem, a híhedt Joseph Wall ezredes. A szálas, mocskos szájú ír vérrel és vassal, és persze korbáccsal igazgatja a parányi szigetet. Ha lehet, ne kerüljünk az útjába: már Angliában is hallani pletykákat durva természetéről és katonákkal, civilekkel szemben egyaránt tanúsított minősíthetetlen viselkedéséről.

ENNI- ÉS INNIVALÓK

Számítsunk arra, hogy zömmel a szárazföldről érkező rizst fogunk enni a lenyűgöző változatosságban rendelkezésre álló halak mellé, melyeket a helyi halászok fatörzsből kivájt csónakjukkal, a piroggal fognak ki.

A helyi kaszárnya lakóinak sokszor szánalomra méltó állapotából kiindulva alkoholban nem szenvedhetünk hiányt. Ugyanez nem mondható el az ivóvízről. A szigeten csak két kicsiny forrás fakad, az ivóvíz nagy részét így az esős évszak idején gyűjtik össze, és ciszternákban tartalékolják a szárazabb időszakokra.

SZÁLLÁSLEHETŐSÉGEK

Gorée szigetén nem válogathatunk a jobbnál jobb fogadók között. Bár ma már néhány kétszintes kőépület is található rajta, nagy valószínűséggel csak egy szalmakunyhóban hajthatjuk nyugalomra a fejünket.

LÁTNI- ÉS TENNIVALÓK

A sziget a jelentőségét az északi csúcsán található védett kikötőnek köszönheti – hiszen a neve is a holland „jó kikötő” kifejezésből származik. 1779-ben a britek ismét visszaszerezték a kormányrudat a franciáktól, s fontosságának tudatában is vannak: e bázisról az egész atlanti parti afrikai kereskedelmet ellenőrizni tudják.

A kereskedelem nagy része a rabszolgapiacra épül; Gorée szigetén lépten-nyomon összebilincselt rabszolgák csoportjaiba botolhatunk, akiket hajókra terelnek, hogy nyomorúságos útjukra indítsák őket az Újvilágba.

Számos afrikai rabszolgát azonban nem szállítanak tovább. Inkább háziszolgaként vagy a kereskedelmi szövetségek munkásaiként dolgoztatják őket. Sok szövetséget félvér, részben európai, részben afrikai szülővel rendelkező nők *(signares)* vezetnek, akik a kereskedelemből profitálva sajátos, bár korlátozott társadalmi-gazdasági hatalomra tettek szert.

Megfigyelhetjük, mennyi gumiarábikummal teli kosarat pakolnak a hajókra. A főzésre,

WWW.JONTYCLARK.COM

Rabszolgák Háza
GORÉE SZIGETE
Szent Mihály-erőd
Kaszárnya
ATLANTI-ÓCEÁN
Megerősített falak
Szent Ferenc-erőd
Kertek
Ágyúsor
Kikötő
ÉSZAKI-FOK
A kegyetlen Wall ezredes

a nyomdákban, ruhakészítésre, valamint festésre használt alapanyag talán Gorée legfontosabb kiviteli cikke. De nem az egyetlen: bőröket, elefántcsontot, szöveteket és a londoni divatszalonokba óriási köteg strucctollat szállítanak innen külföldre.

LÉPTEN-NYOMON RABSZOLGÁK CSOPORTJAIBA BOTOLHATUNK, AKIKET AZ ÚJVILÁGBA INDULÓ HAJÓKRA TERELNEK

SZÓRAKOZÁS

A közösségben betöltött nélkülözhetetlen szerepük, kapcsolati hálójuk miatt a társasági érintkezés középpontjában is a félvér nők állnak. Nem kerülhetjük el, hogy úton-útfélen szemünk elé ne kerüljenek színes köntösükben parádézva. Próbáljuk meghívatni magunkat az egyik újonnan épült házban rendezett alkalmi bálra – ezek az élénk, életerőtől duzzadó rendezvények igencsak távoli rokonai az óhazában megszokott formális társasági esteknek.

KÖZLEKEDÉS

A kevesebb mint kétharmad angol mérföld hosszú, egyharmad mérföld széles szigetet gyalog is könnyűszerrel bejárhatjuk. A sziget déli végén található sziklás domb s a rajta lévő Szent Mihály-erőd megmászása igencsak megterhelő, de mindenért kárpótol a csodálatos kilátás.

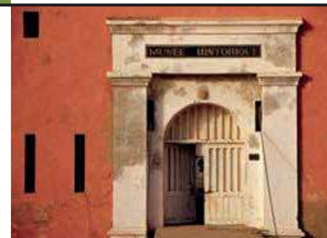
Ha megfizetjük az árát, a helyi halászok örömmel átszállítanak bennünket a jó három tengeri mérföldre, nyugatra található Madeleine-szigetekre. A nagyobbik szigeten a híres majomkenyérfákban gyönyörködhetünk, melyeknek a törzsébe sok európai utazó belevéste már a nevét; a nevek gazdái között olyan is akad, akit még a 15. vagy a 16. században fújt ide a szél. **H**

Julian Humphrys a brit harcmezőket gondozó szervezet, a The Battlefield Trust munkatársa

Fordította Győrffy Iván

ALAMY

A MAI GORÉE

Gorée múzeuma, melyben a sziget történetét ismerhetjük meg

A sziget manapság nyugodt, kiegyensúlyozott, autómentes vidék – messze nem olyan nagy a nyüzsgés, mint fénykorában. Persze a mai látogatók előbb-utóbb rájönnek, hogy a híresztelések ellenére viszonylag kevés rabszolgahajó kelt innen útra. Ennek ellenére Gorée továbbra is a gyarmatosítás brutális szégyenfoltjának a szimbóluma, és jártunkban-keltünkben sokat megtudhatunk az afrikai rabszolga-kereskedelemről. A kevés zavaró körülmény közé tartozik a jegyárusok és alkalmi idegenvezetők rámenős közeledése, akik igyekeznek némi bevételhez jutni a Szenegál fővárosából, Dakarból (amelynek Gorée hivatalosan az egyik kerülete) érkező rendszeres kompjáratok utasai révén.

Ám nélkülük is felfedezhetjük a sziget látnivalóit: a **Rabszolgák Házát,** s annak a közvetlenül a tengerre nyíló folyosóját és kapuját, melynek beszédes neve van: „a kapu, ahonnan nincs visszatérés".

A **történelmi múzeum** és a **vár** (azaz a régi Szent Mihály-erőd) szintén érdekes látványosság. Innen elláthatunk egészen **Dakarig,** amelynek ugyanolyan pezsgő és élettel teli a jelene, mint amilyen Gorée múltja volt. Szenegál fővárosa pedig jó kiindulópont Nyugat-Afrika bebarangolásához.

HA TETSZETT...

Amennyiben élünk-halunk a nagy múltú afrikai szigetekért, érdemes felkeresnünk **Zanzibárt** is, amelyet a **tanzániai Dar es-Salaamból** repülőn vagy komppal érhetünk el. Az izgalmas gyarmati előélettel rendelkező, gyorsan fejlődő városok közül pedig **Sanghaj** ragadhatja meg a figyelmünket.

Az Erzsébet kori társadalom kereszt-metszete

A brit nemzeti arcképcsarnok nyolc tárgya segítségével **Tarnya Cooper** enged bepillantást az Erzsébet kor hétköznapjaiba, az otthon, a munka és a szórakozás világába

Joris Hoefnagel 1569–1570 körül festett műve, az *Ünnepség Bermondseyben*. A festmény „a királyi udvar szűk körén túl is bepillantást enged az Erzsébet kori emberek hétköznapjaiba”

Munka

A színész felesége kérkedik a vagyonával

Ez a festmény a 22 éves Joan Alleynt, Edward Alleyn színész feleségét ábrázolja. Ő Philip Henslowe színháztulajdonos mostohalánya volt. A kép az Erzsébet kori középosztály gyarapodásának látható bizonyítéka.

Anglia gazdasága virágzott, amikor Joan 1596-ban modellt állt ehhez a képhez. Az árusok és kereskedők egyre nagyobb haszonra tettek szert, következésképpen egyre jobb körülmények között éltek. Idővel portréfestőket alkalmaztak – és nemcsak a maguk, hanem a feleségük arcképét is megfestették. Ezek az asszonyok nemegyszer fontos szerepet játszottak a család gyarapodásában is; ők vezették a könyvelést, és más adminisztratív feladatokat is elláttak.

Joan portréja valószínűleg a házaspár házában függött, ami jelezte a család emelkedő társadalmi pozícióját. Jellegzetes középosztálybeli öltözetet visel, ideértve a (valószínűleg nemezből vagy bársonyból készült) magas fekete kalapot, valamint a hímzett kesztyűt is.

Munka

Egy dolgozó szegény ember ruhája

Ezt a rendkívüli öltözetet egy tengerész vagy egy halász viselte a 16. század végén, a 17. század elején. Értékét növeli, hogy alig maradt ránk olyan tárgy, ami a szegény sorsú, dolgozó osztályhoz köthető. Az ilyesfajta ruhát viselő emberek a hadseregben vagy a haditengerészetnél szolgáltak, utcát söpörtek, ruhát mostak vagy vizet hordtak – vagyis olyan férfiak és nők voltak, akikről nem maradtak fenn festmények, illetve portrék.

Ez a bő ruházat kátrányfoltos és rendszeresen foltozták. A térdnadrág nem gátolta a szabad mozgást, a hajók kötélzetén való közlekedést. Az öltözék fennmaradása annak köszönhető, hogy festők örökítették nemzedékről nemzedékre és őrizték meg jelmeztárukban.

Munka

Egy képzett sebész a tanítványait oktatja

Az 1581-ben készült kép egy orvost ábrázol: John Banister anatómiaórát tart a tanítványainak a londoni Surgeon's Hallban.

A társadalmi változások hatására egyre jobban elterjedt az írás-olvasás tudománya és az általános műveltség is nőtt, ami jelentős hatást gyakorolt a „középrétegekre". Megerősödött az ügyvédek, lelkipásztorok és orvosok társadalmi presztízse, és néhányan úgy döntöttek, hogy olyan portrét rendelnek, ami a tudományukra irányítja a figyelmet.

Ez a kép bizonyítja, hogy a tudásszomj komoly szerepet játszott a művelődés fejlődésében. A téma egyre sűrűbben fordul elő a 17. századi arcképek sorában.

Az Erzsébet kor eredményeit rendszerint a jól ismert személyek – mint Shakespeare és Sir Walter Ralegh – munkásságával fémjelzik. A gazdaság felvirágzását és a tudomány előrehaladását azonban sok más, kevésbé híres férfi és nő is elősegítette.

Szórakozás

Az egész társadalom felvonul Bermondseyben

A cikkünk nyitólapján látható nagyon részletes kép, az *Ünnepség Bermondseyben* egy a Temze folyó partján tartott falusi ünnepet ábrázol. Valószínűleg Joris Hoefnagel festette 1569–1570 körül, és úgy tűnik, szándékosan jelenítette meg rajta az Erzsébet korabeli társadalom jellegzetes figuráit – bepillantást engedve a királyi udvaron kívül élők mindennapjaiba is.

Itt a festmény két részletét mutatjuk be: egy elegáns nemesembert hosszú, világos kabátban (balra) és két pirosba öltözött zenészt (jobbra), feltehetőleg a művész oldalán. A képen szakácsok, szolgálók, szorgoskodó asszonyok, kereskedők, libériás inasok, egy távoli szélmalom munkásai láthatók, valamint játszadozó gyerekek, sőt egy kalodába zárt férfi is.

Az Erzsébet korban nagyon is tudatában voltak a társadalmi különbségeknek; Thomas Smith író 1583-ban megjelent, *De Republica Anglorum* című könyvében ennek kapcsán így fogalmazott: „Mi itt Angliában négy csoportra osztjuk az embereket: polgárokra vagy városlakókra, kisbirtokosokra, kézművesekre és bérmunkásokra." A Smith által felsorolt társadalmi rétegek képviselői csaknem mind szerepelnek Joris Hoefnagel ünnepséget ábrázoló festményén.

Szórakozás

Egy vidéki birtokos szépen művelt földjén

Ez az elbűvölő festmény egy norfolki földbirtokost, John Symondsot ábrázolja 1595–1600 körül lóháton, a karján ülő sólyommal. A háttérben szépen megművelt földeket látunk, de a főalak és a lova közötti arány elég furcsa, ami azt jelzi, hogy valószínűleg helybéli festő készítette a képet.

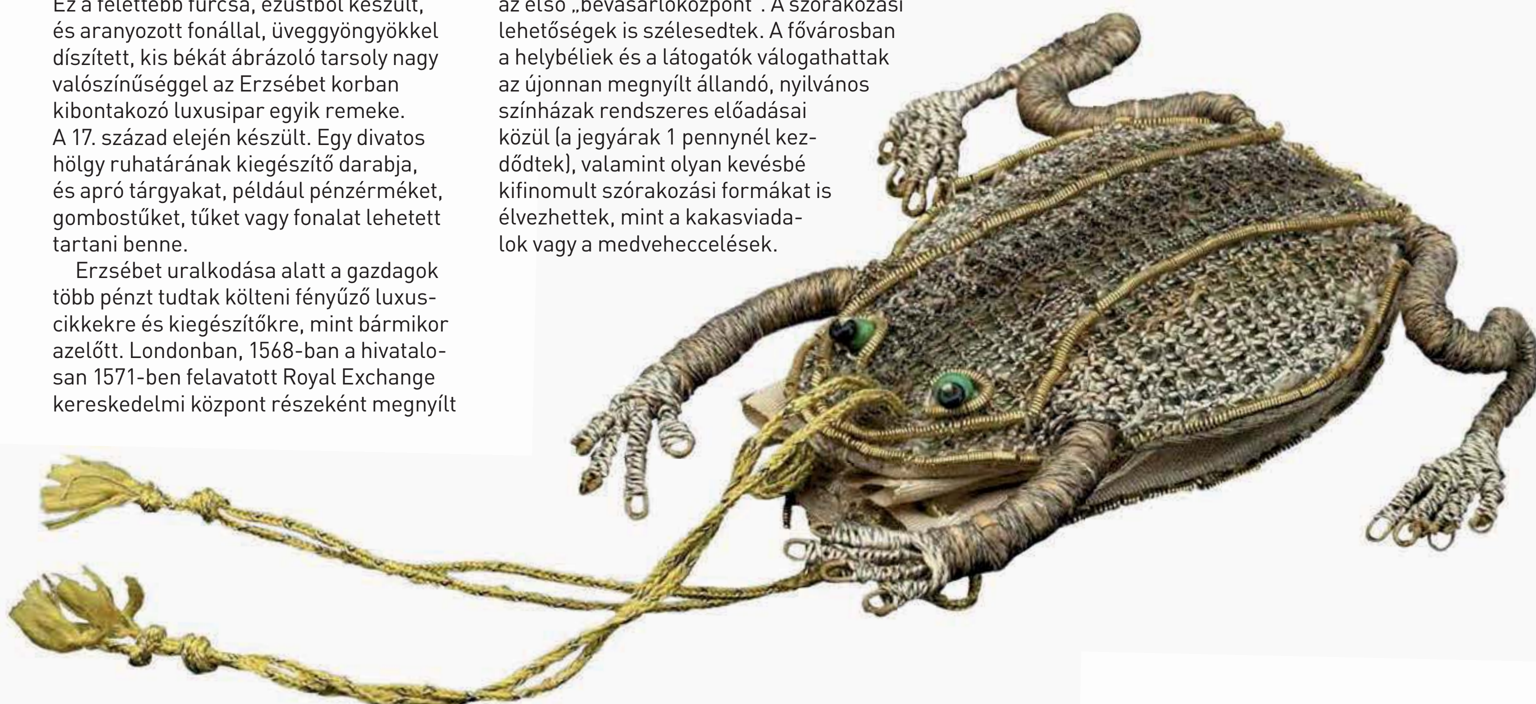
Ahogy a bermondseyi ünnepet ábrázoló képen is látszik, a vidámság és a testmozgás az Erzsébet kori városokban és falvakban gyakran az olyan közösségi események köré összpontosult, mint például a piacnapok, vásárok, ünnepségek, esküvők vagy a polgári mulatságok. Bár a többség kétkezi munkásként dolgozott a földeken, a vidéki gentry megtalálta a lehetőségét, hogy eddzen, és olyan vidéki sportokban gyakorolja magát, mint a vadászat és a solymászat.

Szórakozás

Mire költötte a pénzét a mániákus vásárló?

Ez a felettébb furcsa, ezüstből készült, és aranyozott fonállal, üveggyöngyökkel díszített, kis békát ábrázoló tarsoly nagy valószínűséggel az Erzsébet korban kibontakozó luxusipar egyik remeke. A 17. század elején készült. Egy divatos hölgy ruhatárának kiegészítő darabja, és apró tárgyakat, például pénzérméket, gombostűket, tűket vagy fonalat lehetett tartani benne.

Erzsébet uralkodása alatt a gazdagok több pénzt tudtak költeni fényűző luxuscikkekre és kiegészítőkre, mint bármikor azelőtt. Londonban, 1568-ban a hivatalosan 1571-ben felavatott Royal Exchange kereskedelmi központ részeként megnyílt az első „bevásárlóközpont". A szórakozási lehetőségek is szélesedtek. A fővárosban a helybéliek és a látogatók válogathattak az újonnan megnyílt állandó, nyilvános színházak rendszeres előadásai közül (a jegyárak 1 pennynél kezdődtek), valamint olyan kevésbé kifinomult szórakozási formákat is élvezhettek, mint a kakasviadalok vagy a medveheccelések.

ANCIENT HOUSE, THETFORD NORFOLK MUSEUMS AND ARCHAEOLOGY SERVICE/ ASHMOLEAN MUSEUM, UNIVERSITY OF OXFORD/ THE BUCCLEUCH COLLECTION, BOUGHTON HOUSE/ PRIVATE COLLECTION, BELGIUM

Otthon

Egy udvarhölgy, gyöngysorok és függők között

Ez a figyelemre méltó portré I. Erzsébet egyik udvarhölgyét, Elizabeth Vernont ábrázolja az öltözőszobájában. Vernon 1598-ban lett Southampton grófnéja. Feltehetően ekkor készült ez a festmény, amelyen öltözés (vagy vetkőzés) közben látható, ahogy a haját fésüli. A grófnő mellett álló asztalon gyöngysorok, ékköves karkötők és függők hevernek.

A kép alapján fogalmat alkothatunk arról, hogy a felsőbb osztályok mennyi pénzt és időt fordítottak az öltözetükre. A kép valószínűleg Vernon új férjének, Southampton hivalkodó grófjának, Henry Wriothesleynek, William Shakespeare egyetlen ismert pártfogójának megrendelésére készülhetett.

Otthon

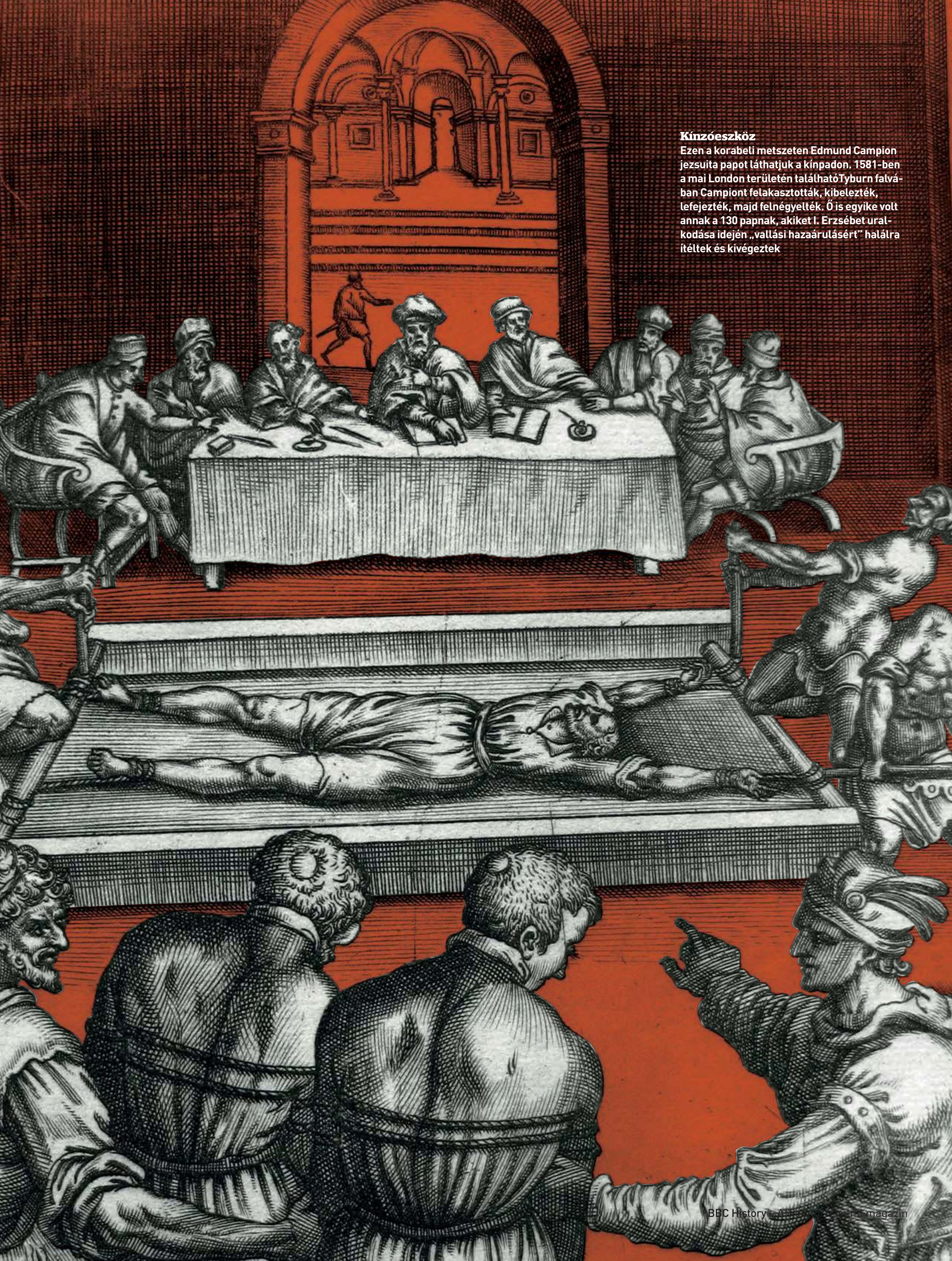
Dajka, kezében egy tragikus véget ért gyermekkel

Ez a gyöngéd és megindító kép egy jómódú háztartás életébe enged betekintést. A dajka egy jól öltözött fiút tart a karján. Vélhetőleg kötődtek egymáshoz, hiszen a szolgák és urak gyakran bizalmas viszonyban álltak, ami a gyerekkel foglalkozó alkalmazottak esetében nem meglepő. A korszakkal foglalkozó kutatók szerint a kép John Dunchot, Edmund és Anne Dunch kisgyermekét ábrázolja. Dunchék a berkshire-i Little Witterham köznemességéhez tartoztak. 1589-ben, nem sokkal a kép elkészülte után John meghalt. A dajka valószínűleg Elisabeth Field lehet, aki hosszan szolgálta a családot, és Anne Dunch a végrendeletében is megemlékezett róla.

Tarnya Cooper a londoni National Portrait Gallery vezető kurátora

Fordította Rindó Klára

Kínzóeszköz
Ezen a korabeli metszeten Edmund Campion jezsuita papot láthatjuk a kínpadon. 1581-ben a mai London területén találhatóTyburn falvában Campiont felakasztották, kibelezték, lefejezték, majd felnégyelték. Ő is egyike volt annak a 130 papnak, akiket I. Erzsébet uralkodása idején „vallási hazaárulásért” halálra ítéltek és kivégeztek

A szűz királynő háborúja a katolikusok ellen

I. Erzsébet uralkodása idején a katolikusok számítottak az első számú közellenségnek Angliában. Miséiket betiltották, papjaikat kivégezték. **Jessie Childs** mutatja meg, milyen sors várt a katolikus „ellenszegülőkre" és a „templomi pápistákra" egy protestáns államban ➢

BRIDGEMAN/NATIONAL PORTRAIT GALLERY

I. Erzsébet a külsőségekben megnyilvánuló engedelmességet várt el alattvalóitól – ez az istentiszteletek látogatására is vonatkozott

A NORTHAMPTONSHIRE-I RUSHTON HALL rezidencia felújítása során, 1828-ban a munkások az egyik ajtó szemöldökfájának bontása közben meglepődve tapasztalták, hogy a törmelékkel együtt egy gyönyörű kötésű ódon könyv is a földön landol. Úgy döntöttek, hogy alaposabban feltárják a helyszínt, ezért átütöttek egy vastagabb elválasztófalat, amely mögött egy másfél méter hosszú, 40 centiméter széles rést tártak fel. A rejtekhelyen egy nagy lepedőbe bugyolálva hatalmas iratköteget és rengeteg könyvet találtak, egy I. Erzsébet korabeli katolikus úriember, Sir Thomas Tresham hajdani tulajdonát.

Az ország más megyéiben is felbukkantak ehhez hasonló leletek: 1894-ben Kidderminster közelében a Harvington Hall egyik elhagyatott szárnyában egy ott játszadozó kisfiú talált rá véletlenül egy titkos kamrára; 1959-ben a berkshire-i Lyford Grange padlásán dolgozó villanyszerelő fedezett fel egy födémgerendához szögelt dobozt, amelyben egy kis viaszkorongot talált, s azon egy feszület és egy bárány lenyomata volt látható (*Agnus Dei* –„Isten báránya", a húsvéti gyertya maradványából készített viasztábla, Krisztus feltámadásának jelképe); a lancashire-i Samlesbury Hallban pedig egy házaló utazóládáját találták meg befalazva, benne miseruhákat, kelyhet és egy hordozható oltárt. Mindegyik lelet arról tanúskodik, hogy leleményességre és bátorságra volt szükségük annak idején a katolikus nőknek és férfiaknak, ha meg akarták tartani hitüket a protestáns Angliában.

I. Erzsébet uralkodása idején a katolikusok rendkívüli rejtőzködési képességekkel vértezték fel magukat. A misézést a királynő betiltotta. Aki megszegte a tilalmat, pénzbüntetést és börtönt kockáztatott. Ezért is volt szükség titkos misekellékekre és olyan kicsi oltárkövekre, amelyeket el tudtak süllyeszteni a zsebükben. Papjaik – akik az áldozás nélkülözhetetlen szolgáltatói voltak – szintén törvényenkívülivé váltak.

Törvényt hoztak arról, hogy felségárulást követ el mindenki, aki áttérít valakit a római katolikus hitre, és – kell-e külön említeni? – minden „áttért" is ugyanúgy árulást követett el. 1585 után minden papot – akit 1559-et követően külföldre száműztek, de később mégis visszatért angol földre – automatikusan árulónak nyilvánították, világi szállásadóját pedig bűnrészesnek; mind a kettőért halálbüntetés járt. Ezért is volt szükség paplakok helyett „paplukakra" – ahhoz hasonlóakra, mint amit Harvington Hallban vagy Hindlipben találtak. Mindkét esetben egy vékony csövet is befalaztak, ezen keresztül táplálni tudták a bújtatott papot.

Törvényellenes cselekedetek Katolikus angol nőket tartóztatnak le illegális misén való részvételért. Richard Verstegan 1582-es metszete a *Campion vértanúsága (Martyrology of Campion)* című kötetből

BRIDGEMAN ART LIBRARY

1585 után minden papot – akit 1559-et követően külföldre száműztek, de később mégis visszatért angol földre – automatikusan árulónak nyilvánították

Még a személyes vallási tárgyakat – mint például a rózsafüzért vagy a lyfordi *Agnus Dei* viasztáblát – is gyanakvással szemlélték, mivel egy 1571-es jogszabály betiltotta azokat a „babonás kegytárgyakat", amelyeket a pápa vagy bármelyik katolikus pap megáldott, ezek birtoklását bűncselekménynek nyilvánította, s teljes vagyonelkobzással büntette.

Még megbecsülni is nehéz, pontosan hány katolikus élhetett Erzsébet idején Angliában, mivel kevesen voltak hajlandóak elismerni, hogy közéjük tartoznak, és még kevesebben vállalták volna, hogy nyilvántartásba vegyék őket. John Bossy – aki úgy definiálta a katolikusokat, mint akik néhanapján, de nem feltétlenül rendszeresen igénybe veszik egy pap szolgálatait – az 1603-as esztendőben mintegy 40 ezer főre tette a létszámukat, ami az akkori lakosság kevesebb mint egy százalékát jelentette.

Korántsem mondhatjuk, hogy homogén csoportról lett volna szó: képviselőik kifejezetten széles társadalmi skálán mozogtak. Sokukat „templomi pápistának" bélyegeztek: ők voltak, akik a törvény betűjének megfelelően részt vettek a hivatalos istentiszteleteken, igaz, olyanok is voltak, akik csak alkalmanként vagy csak részben gyakorolták az anglikán hitet. William Flanstead a saját imakönyvét olvasta istentisztelet közben, mivel „lenézte és megvetette a hirdetett igét", Sir Richard Shireburn pedig több évtizednyi istentiszteletre járás során következetesen gyapjúval tömte be a fülét.

Az egyházközségeknek olyan tagjai is voltak, akik megtagadták a protestáns úrvacsorát, és a kenyeret elrejtették kabátujjukban, hogy később szabaduljanak meg tőle. Mrs. Kath Lacy, a yorkshire-i East Ridingból például a szó szoros értelmében „lábbal tiporta" a kenyeret. Voltak olyan feleségek is, akik egyáltalán nem jártak templomba, és – mivel földbirtokos férjük volt – ezt büntetlenül megtehették, hiszen nem kellett bűnvádi eljárástól tartaniuk. „Van is erre egy helyi kifejezés – ekképp zsörtölődött egy northamptonshire-i hivatalnok 1599-ben –: a hitetlen férjet megmenti hívő felesége."

A spektrum egyik végpontján azok helyezkedtek el – közülük 1603-ban 8590-et számláltak meg –, akik a körülményekkel

dacolva kitartóan ragaszkodtak a katolikus egyház álláspontjához, miszerint az engedelmesség a saját hitük megcsúfolásával egyenértékű. Ők „ellenszegülők”, „vonakodók” (rekuzánsok) néven váltak ismertté – a nevük a latin *recusare,* megtagad, elutasít szóból ered –, és busásan megfizettek a makacsságukért. 1559-ben az istentiszteleteken való részvétel elmulasztásáért 12 penny bírságot róttak ki. 1581-ben a pénzbüntetés mértéke már elérte a bénító 20 fontot. [Akkoriban ez egy iskolai tanár egész évi fizetésének felelt meg. – *A ford.*] 1587-től kezdve a végrehajtás jóval szigorúbbá vált, bevezették a halmozott büntetést, illetve a bírság befizetésének elmulasztását az illető kétharmad tulajdonának elkobzásával büntették. Lord Vaux of Harrowden odáig jutott, hogy még a parlamenti talárját is zálogba kellett adnia ahhoz, hogy ki tudja fizetni a pénzbüntetést. A szegényebbeknek azonban nem adatott meg ez a luxus.

És mit követeltek az „ellenszegülők”? Szabad vallásgyakorlást, s hogy ne legyen kötelező a hivatalos istentiszteleken való részvétel. Nos, a követeléseik elsőre nem hangzanak a földtől túlságosan elrugaszkodottnak, azonban azt se felejtsük el, hogy mindez az inkvizíció, a konkvisztádorok és a vallási háborúk időszakában történt, illetve – ha Erzsébet féltestvérét és elődjét a trónon, I. Mária angol királynőt vesszük kiindulási alapul, akkor – arról a korszakról van szó, amikor a máglyahalál egészen hétköznapi eseménynek számított. Erzsébet azonban „Istentől elrendelt jogon” volt királynő, aki felesküdött arra, hogy megtartja az „egy igaz hitet”, és ellentétben Máriával, már annak uralkodása idején konfirmált. A királynő nem szándékozott „ablakot nyitni az emberek szívére és titkos gondolataikra”, ahogy – a gyakran pontatlanul idézett – Francis Bacon megjegyezte, de a látszólagos engedelmességet elvárta, úgy az egyház, mint az állam berkein belül.

Törvénytelen trónbitorló

1570. február 25-én V. Piusz pápa bullát adott ki, amelyben kiátkozta I. Erzsébetet. Ez egyben az 1569-es északi felkelés megkésett támogatása is volt, amelyet a northumberlandi és a westmorlandi katolikus grófok vezettek. A próbálkozást könyörtelen hatékonysággal tiporta el az uralkodó – az óvatosabb becslések 450 főre teszik azoknak a számát, akiket hadbírósági ítéletet követően kivégeztek. A pápai irat deklarálta, hogy Erzsébet „törvénytelen trónbitorló”, az alattvalóit pedig a királynő elleni engedetlenségre szólította fel, egyházi kiközösítés terhe *(anatéma)* mellett.

Egy későbbi határozat Piusz utódjától, XIII. Gergely pápától származik; ebben ➢

Katolikus merényletek I. Erzsébet ellen

A királynő tanácsadói számos, Erzsébet meggyilkolására szőtt összeesküvést hiúsítottak meg

1571 Spanyolország inváziót tervez

A Ridolfi-összeesküvés a nevét egy firenzei kereskedőről kapta, aki a közvetítő szerepét töltötte be Norfolk hercege, Stuart Mária, II. Fülöp spanyol király, valamint a pápa között. Célja Anglia spanyol inváziója, illetve Stuart Mária trónra juttatása volt. Roberto Ridolfit az angol kormány is ismerte, sőt I. Erzsébettel személyesen is találkozott, még mielőtt Róma felé vette volna útját. Az összeesküvést azonban leleplezték. A tervre akkor derült fény, amikor Doverben fülön csíptek egy küldöttet. Norfolk hercegét kivégezték, Stuart Mária azonban túlélte az incidenst. Ridolfi pedig később egészen a pápai nagykövetségig vitte – nem kérdéses, hogy szenvedélye volt a cselszövés.

1583 Throckmorton szomorú sorsa

Francis Throckmortonra akár úgy is tekinthetünk, mint arra a láncszemre, amely összeköti a szüntelen merényletsorozatot, amit a katolikus európai hatalmak intéztek Anglia ellen az 1580-as években. A terv célja – csakúgy, mint a Ridolfi-összeesküvés esetében – Erzsébet hatalmának megdöntése, valamint a katolicizmus visszaállítása volt Angliában. Stuart Mária rokona, Guise hercege invázióra készült Arundelnél, a terv azonban Throckmorton 1583. novemberi letartóztatásával idejekorán meghiúsult. Throckmortont „egy cseppet megcsiklandozták” – azaz megkínozták –, majd a következő év júniusában kivégezték.

1583 A magányos merénylő felfedi szándékát

Nem mindegyik Erzsébet elleni merénylethez kellett megerőltetnie magát Európa minden besúgójának és szalonspiclijének. John Sommerville például, aki házassága révén szegről-végről William Shakespeare rokona is volt, a legenda szerint mindössze „őrjöngő lélekkel” felvértezve, s egy pisztollyal a felöltője alatt vágott neki az útnak warwickshire-i otthonából, hogy a királynő életét vegye. Ő azért vallott kudarcot, mert útja során boldog-boldogtalannak elhíresztelte, mire készül. Egy másik esetben azonban látni fogjuk (lásd az 71. oldalt), hogy untig elegendő egyetlen szélsőséges elem – aki egyrészt beteges vonzódást érez a mártíromság iránt, másrészt nem képes felfogni tettének evilági következményeit – ahhoz, hogy véghezvigyen egy merényletet.

1586 Walsingham tőrbe csalja Stuart Máriát

Stuart Máriát, az 1542 és 1567 között uralkodó skót királynőt ábrázoló metszet

Az a kísérlet, amely végül Stuart Mária bukását okozta, eredetileg szintén egy Erzsébet meggyilkolására szőtt összeesküvésnek indult. Ugyan eredetileg nem Anthony Babington volt a főkolompos, mégis az ő 1586. július 6-án kelt és Máriához eljuttatott levele volt az, amely bogarat ültetett a skót királynő fülébe, hogy „a trónbitorlótól meg kellene szabadulni”. A merénylet leleplezéséhez három dolog kellett: egy besúgó, egy lefülelt levélváltás – a leveleket egy söröshordóban rejtették el –, valamint némi turpisság. Ráadásul valószínűleg az egészet előre kitervelte Erzsébet kémfőnöke, Walsingham. Maga az összeesküvés viszont valódi volt, papok is részt vettek benne, és Mária is személyesen tudott a tervről. A skót királynőt 1587. február 8-án kivégezték.

1594 A jezsuiták támadásba lendülnek – vagy mégsem?

Erzsébet uralkodásának utolsó évtizede során az udvaron belüli versengés már kezdett átragadni a hírszerzésre is, ez azzal az eredménnyel járt, hogy – olykor, igaz, nem mindig – némiképp torzult a szereplők tisztánlátása, és gyakran szem elől tévesztették a valóságot, sőt arra is akadt példa, hogy szándékosan. Azt követően, hogy Essex grófjának mérgezési terve kudarcot vallott, a királynő egyik főtanácsadója, William Cecil lépéselőnybe került, mivel leleplezett egy jezsuita összeesküvést, amelybe néhány ír katona is belekeveredett; terhelő vallomásuk azonban végül meglehetősen zavarosra sikeredett. Cecil a merényletre készülők közül kettőt is ismert személyesen. Egyiküket nem nyilvánította különösebben veszélyesnek, a másik pedig informátor volt, de az se kizárt, hogy beépített emberként vett részt a tervben.

Nevezetességek, látványosságok

Katolikus lelemény az angliai építészetben

Rushton Triangular Lodge, Northamptonshire

● *english-heritage.org.uk*

A Szentháromság emlékműve, az „ellenszegülők" ellenállásának szimbóluma, egyben Sir Thomas Tresham egójának kézzelfogható bizonyítéka: ez az 1590-es években épített „bérkaszárnya" egész Nagy-Britannia egyik legkülönösebb építménye, amely misztikus feliratoktól és tárgyaktól hemzseg. A közelében található Rushton Hall „papluka" és – jelenleg szállodaként működő – kápolnája is, valamint a kísértetjárta és befejezetlen lyvedeni New Bield (National Trust); a kereszt alaprajzú épületet Tresham a Passió emlékére emeltette.

Bar Convent, York, North Yorkshire

● *bar-convent.org.uk*

Anglia legrégebben alapított, máig működő kolostora Anglia északi részén emlékeztet a katolikus örökségre, valamint a kolostor alapítójának, Mary Wardnak az életére (1585–1645). A jelentős felújítás előtt álló múzeum nevezetességei közé tartozik az ágykeretnek álcázott oltár (a képen), illetve egy Margaret Clitherow-tól származó ereklye is. Margaret egy yorki hentes felesége volt, akit 1586-ban halálra „szorongattak", mert tagadta bűnösségét a paprejtegetés vádjában.

A papok gyakorta házalónak álcázva ingáztak a misék helyszínei között. Ez a csíkos miseruha egy köteg szalagnak álcázva lapulhatott egy poggyász mélyén

Harvington Hall, Worcestershire

● *harvingtonhall.com*

Az „ellenszegülő" Humphrey Pakington hajdani otthona. Angliában Harvington büszkélkedhet a legtöbb máig fennmaradt rejtekhellyel. A látványosságok közé tartozik egy olyan „papluk", ahová a könyvtár egyik zsanérozott gerendájának az elmozdításával lehet bejutni, valamint egy álkémény is, amelyet a hatás kedvéért feketére kormoltak. A rejtekhelyek feltehetően Nicholas „Little John" Owen oxfordi ács leleményességét dicsérik, aki az angol missziót szolgálta, majd 1606-os toweri kihallgatását követően távozott az élők sorából.

Baddesley Clinton, Warwickshire

● *nationaltrust.org.uk*

A feltételezések szerint 1591. október 19-én hét pap bújt el ennek a korabeli katolikus menedékháznak a pöcegödrében, ahol négy órán keresztül álltak bokáig a szennyvízben, miközben a királynő pribékjei „fékevesztetten" ízekre szedték a házat a fejük felett. „Ebben az időszakban mutatkozott meg leginkább a katolikusok bátorsága és hitbuzgósága", írta Henry Garnet, a jezsuita rend vezetője, aki ezzel házigazdája, Anne Vaux, másnéven „a szűz" szívósságát magasztalta.

A londoni Tower

● *hrp.org.uk/toweroflondon*

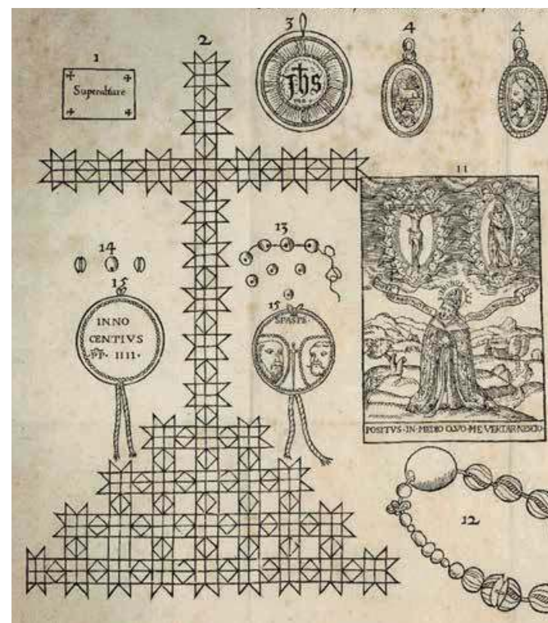
Kevés fogoly mondhatta magát annyira szerencsésnek, mint a jezsuita John Gerard, aki önéletrajzában részletgazdagon meg is írhatta a Cradle Towerből 1597-ben véghezvitt szökésének történetét, csakúgy, mint az azt megelőző kínzások gyötrelmes pillanatait. A Towerben ma is meg lehet tekinteni a korabeli kínzóeszközök másolatait, valamint ezt a megrendítő korabeli graffitit, amelyet az egyik fogoly készített (lent). Azt azonban nem tudhatjuk, mi vezette a vésésre: a remény, avagy hitének elvesztése.

a dekrétumban átmeneti jelleggel, „figyelembe véve a kialakult helyzetet", elismerte az „engedelmesség" szükségességét, az eredeti üzenet azonban ettől függetlenül változatlan maradt. Lehetetlen – jegyezte fel Robert Beale, az Államtanács hivatalnoka –, „fel nem fogható, hogyan lehetne szeretni azt, akinek a pápa fennhatóságának értelmében nemcsak a vallása, hanem a születése, valamint a rangja is törvénytelen alapokon nyugszik".

És valóban, tagadhatatlan, hogy sokan tápláltak ellenszenvet a királynő iránt. 1591-ben például az egyik „ellenszegülő", Swithin Wells frappáns visszavágással kontrázott egy akkori bevett gúnyolódásra, amely szerint a pápistákat bikák nemzették: „ha a mi apáink bikák voltak, akkor a ti anyáitok biztosan tehenek". Nem sokkal később, a sűrű bocsánatkéréseken túl még a szerencsés körülményekre is szüksége volt, és végül így is csak egy hajszálon múlt, hogy Wellset nem lógatták fel paprejtegetés bűntette miatt. És még a Sir Thomas Treshamhez hasonló önjelölt lojalistáknak is megvolt a magánvéleményük, kifejezetten ellenséges nézeteket vallottak a „zabigyerek" Erzsébetről. (Anyja, Boleyn Anna kivégzése után ugyanis törvénytelennek nyilvánították származását.)

A belső érdekellentétek jelentős gyötrelmet okoztak, erről tanúskodik a 24 évesen áttért Robert Markham kétségbeesett és szomorú levele is, amelyet a szüleinek írt 1594-ben. „Minden egyes óra újabb pokol számomra… Éjszakánként csak forgolódom az ágyban, és nem jön álom a szememre, nem tudok pihenni, oly borzalmas gyötrelmet okoz a lelkiis-

meret." Felesküdött arra, hogy sosem száll szembe Erzsébettel, illetve arra is, hogy soha nem vesz részt összeesküvésben, semmilyen formában. „Most is – jelentette ki levelében – és a jövendőben is legalább olyan jó alattvalója leszek Őfelségének, mint bárki más angol földön." Ugyanakkor figyelmeztetéssel is szolgált: „A lelkiismeretemet azonban megtartom magamnak, mivel ezen múlik a megváltásom."

Markham más katolikusokhoz hasonlóan a száműzetést választotta, s közülük sokan az átélt események hatására radikalizálódtak. Az otthon maradt katolikusok többféle módszert is bevetettek, hogy megőrizhessék hitüket, a felolvasásoktól az imádkozáson, meditáción át egészen a rózsafüzérek vagy egyéb relikviák birtoklásáig. A józanabb katolikusok javasolták nekik, hogy hitüket tartsák mélyen magukban. Voltak, akik kertjük egyes részeit különböző szentekhez rendelték, így alakult át egy egyszerű kerti séta „zarándoklattá". De a szentségeket semmi nem helyettesíthette, és – annak ellenére, hogy néhány, még Mária idején szolgáló pap titokban továbbra is misézett – a katolikus remények csak akkor kezdtek ismét éledezni, amikor 1574-ben William Allen szeminaristái elkezdtek partra szállni, amivel párhuzamosan természetesen a kormányzati félelmek is új erőre kaptak.

Az első angol misszionáriusok a flandriai Douaiból érkeztek, ahol William Allen – az oxfordi St. Mary Hall korábbi iskolaigazgatója – 1568-ban kollégiumot alapított. 1580 júniusában, Angliában csatlakoztak hozzájuk a jezsuiták.

„Mi csak a lelkekért tettük meg ezt az utat – kötötte az ebet a karóhoz kivégzése napján, Tyburnben 1581. december 1-jén Edmund Campion –, az államot és a politikát érintetlenül hagytuk." És valóban, a jezsuita misszionáriust és társát, Robert Personst is ezzel a konkrét utasítással indították útjára Rómából. A teljes igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy könyvnyomtatásra alkalmas eszközökkel érkeztek, és anonim műveket készültek kiadni, ragaszkodtak „ellenszegülő" mivoltukhoz, és nyilvános vitára hívták ki az állam képviselőit. Campion arcátlan kérkedése tényleg hidegzuhanyként érte ellenfeleit:

„Ami a szövetségünket illeti, közhírré tesszük, hogy alapítottunk egy társaságot – amelynek tagja a világ összes jezsuitája, kiknek megannyi követője egész biztosan felülkerekedik Anglia valamennyi erőfeszítésén –, és mindannyian vígan és dalolva hordozzuk azt a keresztet, amelyet a vállunkra helyeztetek, és sosem csüggedünk amiatt, hogy felülkerekedhettek, mindaddig, amíg marad még egy közülünk, aki Tyburnben [a londoni kivégzések fő helyszínén] lelheti örömét, vagy akit megkínozhattok, vagy akad még egy közöttünk, akit felemészthet a börtönötök. Számot vetettünk azzal, hogy mekkora árat kell fizetnünk érte, de kezdetét vette vállalkozásunk, amely Istentől ered, és semmi sincs, ami feltartóztathatná. A hit magjai elvetettnek, hitünk visszaállíttatik."

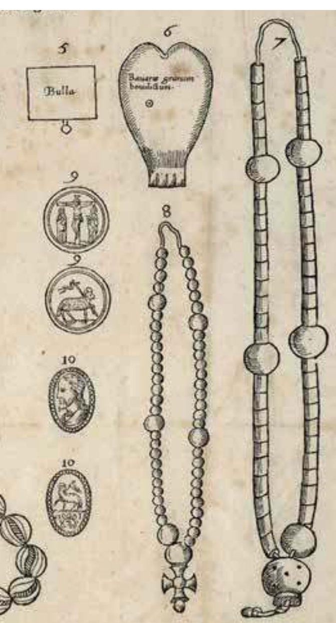
Anglia 1588-as győzelmét Krisztus Antikrisztus felett aratott diadalaként ünnepelték

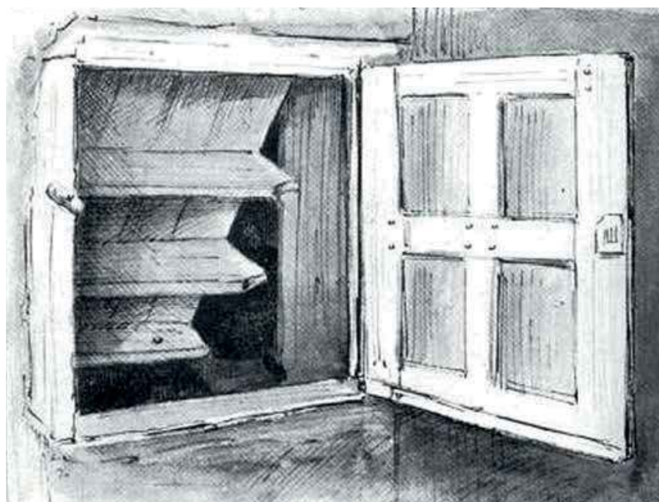
Campion is egyike volt annak a nagyjából 130 papnak, akit Erzsébet uralkodása idején kivégeztek. További 60 világi követőjüknek szintén életét vették. Erzsébet uralkodása idején több embert kínoztak meg, mint bármelyik másik angol király vagy királynő regnálása alatt. Margaret Ward – aki szintén akasztófára jutott, mert megszervezte egy pap szökését – tiltakozásképpen azt találta mondani, hogy „maga a királynő – ha csakugyan női zsigerei vannak – is ugyanezt tette volna a helyemben, ha neki is tudomása lett volna azokról a kegyetlenkedésekről, amelyeken az a szerencsétlen pap keresztülment". Anglia megvédelmezéséhez azonban a jó gyomor mellett királyi szívre is szükség volt.

Gyilkossági kísérletek

Mivel I. Erzsébetnek nem született gyermeke, és nem nevezett meg trónörököst, ezért a feltételezett trónörökös, egy katolikus királynő – Stuart Mária, avagy I. Mária skót királynő – szárnyaszegetten ugyan, de szárnyalásra készen várta, hogy reászálljon a korona. [Stuart Mária fordulatos politikai és magánéleti hányattatásairól lásd előző, 2014. júliusi számunk cikkét. – *A szerk.*] Nem meglepő tehát, hogy Erzsébet összeesküvések és merényletek egész sorát hívta ki maga ellen. A birodalom biztonsága teljes mértékben az ő életétől függött, ráadásul egy olyan időszakban, amikor a kortárs uralkodókat rendre golyó, illetve penge által érte a halál. 1584-ben I. Vilmos orániai herceget, a németalföldi protestáns szabadságharcosok vezetőjét egy fanatikus katolikus lőtte mellbe. A gyilkosságot az elkövető II. Fülöp spanyol király megbízásából, vérdíj fejében teljesítette. A fejlemények aligha tűnhettek megnyugtatónak Erzsébet számára. A következő évben az angol parlament törvényt hozott arról, hogy a merénylőket, valamint a merénylők tettestársait is megtorlásképpen ki kell végezni, amennyiben sikeres merényletet hajtanak végre, és a királynő életét veszik.

Erzsébetre több irányból is leselkedett veszély: egyrészt Spanyolország, a pápaság, a francia Guise uradalom, valamint Stuart Mária skót királynő ügynökei mind valódi és szűnni nem akaró veszélyt jelentettek az életére. A száműzetés biztonságából William Allen Anglia inváziója mellett lobbizott, és gyakran eltúlozta annak mértékét, hogy odahaza mekkora tömeg támogatására számíthatnak. 1585-ben megnyugtatta a pápát, hogy csakis a félelem vezeti az otthoniakat arra, hogy engedelmeskedjenek a királynőnek, de „ez a félelmük azonnal elillan, amint megpillantják a külföldi erők érkezését". Még azt is hozzátette, hogy „amikor eljön az ideje", a papok a megfelelő irányba fogják terelni nemcsak híveik lelkiismeretét, de cselekedeteit is.

Azonosítási segédlet **1579-ben adták ki, ezzel segítve a tisztviselők munkáját, hogy könnyebben felismerhessék a betiltott kegytárgyakat. Balra több olyan tárgyat is láthatunk, amelyeket megpróbáltak Angliába csempészni, köztük rózsafüzéreket, feszületeket és *Agnus Dei* viasztáblákat is**
FENT: **A salfordi Prior Hallban található, konyhaszekrénynek álcázott „papluk"**

Fájdalmas halál
Ez az 1583-as rézmetszet két katolikus pap kivégzését ábrázolja Írországban

A spanyol katonáknak azt mondták, számíthatnak az angol lakosság legalább egyharmadának támogatására

A valóságban azonban nagyon kevés olyan ember élt Erzsébet korában, aki kész lett volna olyan tettet véghezvinni, amelyet ma a terrorizmus szóval illetnénk. Ugyanakkor volt egy hatalmas szürke mezsgye is, amely mindenféle gyanús tevékenységet felölelt: a királynő ellenségeivel való érintkezést, a fennálló uralmat bíráló szövegek birtoklását és terjesztését, bizalmas információk elhallgatását, valamint a papok bújtatását és anyagi támogatását is. Még a tétlen többség is félhetett attól, hogy az ilyen tetteket elkövetők hogyan cselekszenek majd akkor, amikor I. Erzsébet és a pápa között komoly konfrontációra kerül sor.

Amikor feltették nekik a „vérfakasztó kérdéseket", hogy a kényszer hatására feltétlen hűséget esküdjenek, a katolikusok legalább annyira „adósok maradtak a válasszal", mint királynőjük. Kémeket és besúgókat is bevetettek ellenük, beépített embereket helyeztek el a nagykövetségeken és rendszeresen átkutatták az „ellenszegülők" házait, hogy papokra vagy „pápista szemét" nyomára bukkanjanak. Megesett, hogy a királynő ügynökei túlzott lelkiismeretességüknek köszönhetően elvetették a sulykot, mások pedig kifejezetten erkölcstelenül jártak el, természetesen szigorúan a nemzetbiztonság megőrzése céljából. Francis Walsingham, a királynő kémfőnökének intelme ekképp hangzott: „Mindenképpen az jelenti a kisebb veszélyt, ha túlzásba viszszük a félelmet, mintha nem félnénk kellő mértékben."

1588-ban, amikor a spanyol Armada fenyegetően közeledett a La Manche csatornához, az „ellenszegülők" „legcsökönyösebb és legismertebb" alakjait begyűjtötték és bebörtönözték. Sir Thomas Tresham könyörgött, hogy bebizonyíthassa, „igaz angol szív dobog a keblében", és harcolhasson királynőjéért. Hangosan tiltakozott az állítás ellen, miszerint „a királynő addig nincs biztonságban, amíg mi életben vagyunk, és az uralma sem szabadul meg az invázió fenyegető veszélyétől".

A *Rosario* fedélzetén a spanyol katonáknak azonban azt mondták, hogy az angol lakosság legalább egyharmadának támogatására bizton számíthatnak. Erzsébet Államtanácsa „bizonyos" volt afelől, hogy az inváziót „soha" nem kísérelnék meg, „hacsak nem számíthatnak" belső segítségre. Könnyen lehet, hogy mindössze hiú ábrándról volt szó, amely rendkívül ingatag lábakon állt, mivel csak az emigrációban élők reményeire támaszkodhatott, hogy hazájukban visszaállíthatják a régi rendet. Mindaddig, amíg voltak, akik hittek ebben a csalóka jövőképben, és ennek megfelelően cselekedtek, illetve olyanok is felkarolták a kezdeményezést, akik kellő befolyással bírtak ahhoz, hogy jelentős károkat okozzanak, addig Tresham és társai – függetlenül attól, hogy a „leghűségesebb, igaz angol alattvalók" voltak-e vagy sem – mindenképpen komoly biztonsági kockázatot jelentettek a koronára.

Anglia 1588-as győzelmét Krisztus Antikrisztus felett aratott győzelmeként aposztrofálták, „az igaz egyház" győzelmének „a talmi egyház" felett, a napnak, amikor „a szabadság legyőzte a zsarnokságot". I. Erzsébetet Glorianának, Szűz Királynőnek titulálták, aki „a szárnyai alatt nevelt fel egy olyan nemzetet, amely szinte az uralkodása alatt fogant és született, amely soha senki másnak nem mondott 'üdvözlégyet', és csak az ő nevét magasztalta". Az angol történelemnek ebben az eleve protestánsnak elrendelt korszakában nem sok keresnivalója akadt a rózsafüzéreknek.

És még II. Fülöp spanyol király is – aki egyébként megingathatatlanul hitt a saját különleges és egyedülálló helyzetében – meghökkent egy pillanatra azon, hogy Isten útjai mennyire kifürkészhetetlenek. Döbbenetéből villámgyorsan magához tért, újabb armadákat állított hadrendbe, és indított útjára, amelyek a korábbiakhoz hasonlóan szintén vereséget szenvedtek.

Ha bárki, bárhol, akár csak suttogva kiejtette az invázió szót, akkor „még egyet csavartak a kártékony elemek kínpadjain", vagyis még jobban megszorongatták azokat, akikről tudvalevő volt, hogy „ellenszegülők". Az 1593-as, háziőrizetről szóló jogszabály kikötötte, hogy az „ellenszegülők" írásbeli engedély nélkül 5 mérföldnél, azaz 8 kilométernél messzebb nem merészkedhetnek lakhelyüktől.

A felügyeletük persze foghíjas volt, és a törvény végrehajtása is erélytelennek bizonyult. Hiába, a katolicizmusellenesség elméleti síkon szinte mindig jóval magasabb hőfokon égett, mint a gyakorlatban. Ennek ellenére kifejezetten megterhelő és pszichésen is kimerítő lehetett, hogy folyton kémkedtek utánuk, házukat bármikor átkutathatták, ráadásul úton-útfélen „természetellenes személynek" titulálták őket. Tresham mindezt a „szégyentelen vádaskodások tengerén való hánykolódáshoz" hasonlította.

Tresham két évvel élte túl I. Erzsébetet. Ha abban reménykedett, hogy legalább Erzsébet utódja, I. Jakab angol király alatt – aki Stuart Mária fia volt, és VI. Jakab néven uralkodott Skóciában – némi toleranciában lesz része, akkor csalatkoznia kellett. Ráadásul akkorra már összesen 7717 font sterling [mai értéken számítva mintegy másfél millió font, azaz több mint félmilliárd forint – *A ford.*] „ellenszegülési bírságot" is megfizetett, úgyhogy 1605. szeptember 11-én alighanem megtört emberként távozott az élők sorából. A következő hónapban feleségének unokaöccse, 'Robin' Catesby megpróbálta beszervezni a fiát, Francist a híres lőpor-összeesküvésbe. Francis Treshamet november 12-én tartóztatták le, és életét vesztette, még mielőtt bíróság elé állhatott volna. November 28-án vagy nem sokkal azt követően pedig valaki egy nagy lepedőbe belecsavarta a családi iratokat és könyveket, és befalazta Rushton Hallban. A papírok háborítatlanul pihentek több mint két évszázadon át, míg a munkások meg nem érkeztek 1828-ban. H

Jessie Childs történész, író

Fordította Gether Dénes

A történelem egyes folyamatai nehezen magyarázhatók az emberek és állatok egymásra kölcsönösen gyakorolt hatásának megismerése nélkül. Sorozatunk ezt szemlélteti néhány példával

A természet mérnöke: a hód

A FÖLD EGYIK legnagyobb rágcsálója, az észak-amerikai vagy kanadai hód *(Castor canadensis)* s az emberhez hasonlóan úgy alakítja át a környezetét, hogy az leginkább alkalmas legyen igényeinek. Élletterének formálásához egész fákat dönt ki, gátakat épít, hogy megfelelő vízellátást biztosítson odújának, a hódvárnak. Így cselekedvén akaratlanul is nagy hasznot hajt egész életközösségek fenntartásában, ökológiai rendszerek működésében: nem véletlen, hogy a tudósok úgynevezett kulcsfajként tartják számon. Környezetmegtartó szerepét azonban egészen addig nem értettük meg, míg eredeti élőhelyéről, Észak-Amerikából szinte teljesen ki nem irtották. Az eredeti hódpopuláció, melynek számát 100–200 millió egyedre becsülték, mára 6–12 millió példányra csökkent; bár történtek európai áttelepítések, az Óvilágban inkább nagyobb rokona, a hódvárakat nem építő, őshonos eurázsiai hód az uralkodó hódfaj.

Tökéletesen adaptálódtak sajátos ökológiai környezetükhöz, első és hátsó lábuk például eltérő morfológiájú; úszóhártyás hátsó lábuk sokkal nagyobb, és a vízben való előrehaladást segíti, a második lábujjukon egy módosult karom nőtt, mely bundájuk rendezésére szolgál. Ugyanakkor a mellső lábak rövidebbek, úszóhártya nélküliek, hasonlóak egy kicsi kézhez, melyen éles karmok nőttek.

A hód testét bőr alatti zsírréteg és vastag bunda védi, mely kétféle hosszúságú szőrzetből áll: a két réteg között megrekedő levegő biztosítja a hőszigetelést a hideg vízben. Kicsi fülei vannak, melyeket úszás közben képes lezárni. Az orrát is ehhez hasonlóan, egy belső lebeny segítségével zárja be. Ajka a fogai mögött található, és szőr borítja; ez teszi lehetővé, hogy úszás közben ágakat és gallyakat cipeljen, miközben nem nyel vizet. Kétrétegű szemhéja van, a belső, vékony hártya úgy takarja el a szemét, mintha búvárszemüvege lenne. Bőrszerű, széles farka segít az egyensúlyozásban fára mászás közben, illetve ha hátsó lábaira áll, a vízben pedig egyfajta kormánylapátként szolgál. Ha megzavarják, a hód a farkával csapkodja a vizet, így figyelmezteti a többieket a veszélyre.

1844-ben keletkezett színes litográfia a Brooklyn Múzeum gyűjteményéből

Fogai a folyamatos rágás következtében éles vésőkké csiszolódnak, melyek állandóan növésben vannak, s a 6,5 centiméteres hosszúságot is elérhetik.

A hódok kis családokban élnek, és erősen területvédő állatok. Ágakból és más növényi részekből a kisebb-nagyobb tavakba hódvárakat építenek, melyeket sárral tapasztanak össze. A hódvárak bejárata a víz alatt található, így védett a szárazföldi ragadozóktól. Ha nem áll rendelkezésükre megfelelő vízmennyiség, a hódok kidöntött fákból és ágakból építenek gátat, a lyukakat sárral és kövekkel tapasztják be. A hódvárban két odú található, az egyikben úszás után szárítkoznak, a másik, száraz odúban pedig laknak.

A kanadai hódot az indiánok már évezredek óta vadászták húsáért és szőrméjéért. Ők ismertették meg az európai telepeseket is a hóddal, mikor hódprémet cseréltek mindenféle európai árura. A hódprém vízhatlan, így igen népszerű anyaga lett a felsőruházatnak, kabátnak, sapkának. Az észak-amerikai telepesek olykor meg is ették a hódhúst, de csak különleges helyzetben, és nem vált a mindennapos táplálkozás részévé. A 17. században évtizedeken keresztül évente akár 80 ezer hódot is elpusztítottak a prémvadászok a Hudson-folyó környékén, s ahogy a keleti parton ritkult az állomány, az angol, francia és amerikai vadászok egyre nyugatabbra nyomultak a vadonban – az ismeretlen tájak felfedezésének jelentős része a hódprém utáni hajszának köszönhető. A híres kaliforniai aranyláz megelőzően például a 19. század elején lezajlott a „kaliforniai prémláz", amelynek során számos új települést hoztak létre a nyugati parton. Csak a 19. század végétől kezdték tudatosan védeni a csaknem kiirtott kanadaihód-populációt.

De nem csupán a prémje miatt volt értékes a hód a helyiek számára: a 17. században a québeci püspök azzal érvelt, hogy a hód, mivel vízben él, valójában „négylábú hal", ezért nagybőjt idején is ehető. A hód értékét az európaiak számára emellett a faggyúmirigy is emelte, melyet a hód területének megjelölésére és bundájának vízhatlanná tételére használ. A hódherének is gyógyászati jelentőséget tulajdonítottak. Évszázados legendák szólnak arról, hogy a hód inkább leharapja saját heréjét is, csakhogy megszabaduljon üldözőjétől. A 13. századi skolasztikus, Albertus Magnus az eurázsiai hód kapcsán így ír: „A hód olyan állat, melynek lábai a liba úszólábaihoz hasonlatosak. Első fogai pedig olyanok, mint egy kutyáé. Latin neve, *castor* a kasztrálás szóból eredeztethető, de nem azért, mert – miként Szent Izidor mondja – saját magát kasztrálja, hanem mert ilyen célokra is szolgálhat." Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a hód heréi a testén belül helyezkednek el, így az állat saját magát kasztrálni a legkevésbé sem lenne képes.

Az indiánok a hódfaggyút egyébként fájdalomcsillapításra használták, s erre Európában igen nagy volt a kereslet: elsősorban fejfájást, lázat, hisztérikus rohamokat kezeltek vele. Ma a hódfaggyút a kozmetikai és élelmiszeripar hasznosítja, „markáns" illata miatt parfümhöz adagolják, illetve az Egyesült Államokban és Skandináviában időnként ételízesítésre is bevetik. ■

Forrás:
Eric Chaline
Ötven állat, amely megváltoztatta a történelmet
(Kossuth Kiadó 2014)

WIKIMEDIA

Várva várt világháború?

Évtizedeken át cáfolhatatlannak látszott az a hamis kép, mely szerint 1914 nyarán mind a döntéshozók, mind az átlagpolgárok hazafias érzésektől felbuzdulva, lelkesen fogadták a küszöbön álló „nagy háborút". Az utóbbi időkben egy másik, úgyszintén félrevezető véglet vált elfogadottabbá a történészek körében: a rettegő, bizonytalan tömeget a politikusok és a tábornokok terelték a vágóhíd felé. ***Bihari Péter*** *esszéjében korabeli források, nyilatkozatok és naplóbejegyzések felidézésével a középutat igyekszik megtalálni*

A CÍMBEN FELTETT KÉRDÉSRE a válasz *nem:* a legtöbb ember nem várt, még kevésbé remélt nagy háborút, európai háborút vagy világháborút 1914 nyarán. Elvétve akadtak olyan forrófejű ifjak (futurista művészek, alanyi költők stb.), akik az apák megunt polgári világa elleni lázadásukat harcias képekké formálták. Egy 22 éves német költő, Georg Heym például ilyenformán: „Nagyon kívánom, hogy végre történjék valami. Bárcsak végre megint barikádok épülnének – én lennék az első, aki kiállna rájuk, és golyóval a szívemben érezném a lelkesedés delíriumát. Bárcsak végre kitörne a háború, akár egy igazságtalan ügyért. Ez a béke annyira pocsék, undorító és unalmas, mint a politúr egy ósdi bútoron" – írta 1910-ben. Az általa vágyott háború azonban inkább valamilyen elvont, már-már esztétikai kategória, nem valóságos konfliktus lehetett. Érdemes hangsúlyozni, hogy az efféle nézetek kivételszámba mentek, és csak a „szent és hősi augusztusi napok" idején váltak szinte kötelező nemzeti hitvallássá 1914-ben – elsősorban a Német Birodalomban.

Azért a helyzet mégsem ennyire egyszerű: egy újabb balkáni háború, s valamilyen abból kibontakozó nagyhatalmi konfliktus egészen közeli lehetőségnek tűnt – az 1908-as boszniai krízis óta gyakorlatilag bármikor. Amikor megkíséreljük a döntéshozók, illetve az „egyszerű emberek" szemszögéből érzékeltetni 1914 végzetes nyarának hangulatait, bizonyos dolgokat célszerű elválasztani egymástól. Egyrészt a korlátozott (balkáni), illetve a nagyhatalmak bekapcsolódásával számoló európai háború lehetőségét, másrészt azt, hogy a szarajevói merénylet előtti vagy utáni, az osztrák–magyar ultimátum előtti vagy utáni, a Monarchia hadüzenete előtti vagy utáni pillanatról beszélünk-e: az időtényező döntő fontosságú lehet.

1914 békés júniusát az utókor csodássá varázsolta. Nyáron a nemzetközi politika szélcsendesnek ígérkezett, a nagyhatalmak közötti feszültségek – különösen a brit–német és francia–német kapcsolatok – lényegesen enyhültek a korábbi évek viharai után. Mégis: két olyan távoli szereplő, mint Ferenc József császár-király és az amerikai Edward House ezredes (Wilson elnök bizalmasa) egyformán rendkívül súlyosnak, fenyegetőnek ítélte az európai helyzetet. Aggodalmaikat a tapasztalt magyar külpolitikai szakértő, Thallóczy Lajos is osztotta, aki egy magánlevélben, pontosan két hónappal Szarajevó előtt írta: „A külügyi helyzetre nézve is bizonyos aggodalom fogja el az embereket, mintha élet-halál harcra [!] kellene készülnünk." (1914. április 28.)

1913-ban még együtt vonult fel a két unokatestvér: az angol király és a német császár

WIKIMEDIA

A nagy európai háború kirobbanásával leginkább a haditerveket készítő tábornokok számoltak. Várták, esetleg kívánták is az elkerülhetetlennek ítélt összecsapást. A két szövetséges vezérkari főnök, a német Helmuth von Moltke és az osztrák Conrad von Hötzendorf utolsó háború előtti tárgyalásukon, 1914 májusában négy dologban egyetértettek: a háború hosszabb távon elkerülhetetlen, de a következő hónapokban még nem fog kirobbanni, habár az adott pillanatban még lenne esély annak győzelmes befejezésére, csak éppen

Frontra induló német katonák 1914 nyarán. Egyik oldalon sem hitték, hogy négyévnyi borzalom várja a lelkes bevonulókat

WIKIMEDIA

a politikai vezetők alkalmatlanok. Egy idő óta Erich von Falkenhayn tábornok, a porosz hadügyminiszter is feladta a közeli háborúba vetett reményét, mert főnökét, II. Vilmos császárt túlságosan engedékenynek tartotta. A brit Lord Charles Beresford tengernagyról pedig feljegyezték, hogy „a háború kezdete előtt éveken át azzal üdvözölte tisztjeit a reggeli pirítós kenyér elfogyasztása előtt: »Nos, uraim, megint egy nappal közelebb vagyunk a német háborúhoz.«"

Lássuk a Ferenc Ferdinánd életét kioltó merénylet utáni reakciókat! (Sajnos itt az utókor komoly hitelességi problémával szembesül: kevés az egykorú feljegyzés, és sok az utólagos, olykor évtizedekkel későbbi visszaemlékezés. Mégis: a háborúval és a békével számoló kortársak száma mintha egyensúlyban lenne.) Érdekesen reagált a szarajevói drámára az orosz Alekszej Bruszilov tábornok, a cár legsikeresebb hadvezére: „Senki sem sejtette, hogy a merénylet ürügyet kínál a rettenetes világháborúra, amelynek bekövetkezésére mindenki számított, de amelytől mindenki rettegett." Ő tehát várta, de nem kívánta a háborút, a merényletet pedig nem érezte sorsdöntőnek. Honfitársa, Paul Miljukov, a Duma liberális képviselője a merénylet hírére állítólag azonnal felkiáltott: „Ez háborút jelent!" – de nem részletezte, milyen háborúra gondol. (Amikor 1914. július 24-én Szergej Szazonov orosz külügyminiszter az osztrák–magyar jegyzék követeléseit elfogadhatatlanoknak nevezte, inkább tudatosan, mint spontánul felkiáltott: „C'est la guerre europóenne! – Ez az európai háború!") Ugyanígy emlékezett a merénylet utáni érzéseire Habsburg József főherceg: „Kistapolcsányban ért a hír, hogy Ferenc Ferdinánd unokaöcsémet Sarajevoban [a] több helyen rá leselkedő orgyilkosok meggyilkolták. Első gondolatom az volt, hogy ez politikai gyilkosság, amelynek következménye sajnos csak háború lesz." Sir Edward Goschent, Nagy-Britannia berlini nagykövetét egy kieli flottaparádén érte a merénylet híre. Naplóbejegyzése szerint nem volt derűlátó: „Rettenetes ügy, és csak az Ég tudja, hová vezethet – hiszen az osztrákok már évek óta ürügyet keresnek, hogy eltiporják és megbüntessék a szerbeket, amiért azok folyvást ellenük uszítanak." H. G. Wells, aki a *Világok harca* című sci-fijével vált híressé (1898), egyik barátjával közölte, hogy szerinte a merénylet „az egész világot lángra lobbantja".

A nagy európai háború kirobbanásával leginkább a haditerveket készítő tábornokok számoltak. Várták, esetleg kívánták is az elkerülhetetlennek ítélt összecsapást

Ám nagyjából ugyanennyi szkeptikus véleményt gyűjthetünk össze ebből az időszakból. Európa legnagyobb tekintélyű szocialista politikusa, a francia Jean Jaurès még július 30-án (két nappal a Monarchia hadüzenete után) is bízott a békés kibontakozásban: „Minden olyan lesz, mint Agadirnál volt [1911-ben, a »második marokkói válság« idején]. Lesz némi fel-le hullámzás, de lehetetlen, hogy a dolgok végül ne a békés irányba forrják ki magukat" – írta július 30-án belga elvtársának, Émile Vanderveldének. Hozzá hasonlóan vélekedett Alfred Knox, az Oroszországba akkreditált brit katonai attasé: „Tudtuk persze, hogy a helyzet kritikus, de hiszen kritikus volt 1908-ban és 1912-ben is [ti. a Balkánon], amikor semmi baj sem történt. Tízből kilenc tiszttársamhoz hasonlóan hittem a német fenyegetés komolyságában, ám ezeket az aggodalmakat bölcs vezetőink állandó megvetéssel kezelték, így lassan remélni kezdtük, hogy mi bolondultunk meg, és hogy a németek alighanem visszariadnak attól, hogy kenyértörésre vigyék a dolgokat." Az optimisták többnyire abban bíztak, hogy a nagyhatalmak diplomatái – a korábbi válságokhoz hasonlóan – megoldják a helyzetet; a Balkánon lehetséges az erőszak, de a nyugati nagyhatalmak között nem, és főleg nem egy távoli, boszniai tűzfészek miatt.

Azzal mintha nem számoltak volna, hogy a korábbi válságok egyik tanulsága az is lehet – s éppen a közvélemény nyomására hivatkozva –, hogy eljön az a pillanat, amikor már senki sem akar engedményt tenni. Erre utalt bécsi jelentésében E. J. Dillon, a londoni *Daily Telegraph* tudósítója: „Szinte mindenki azt remélte, hogy a régen érlelődő vihar ki fog törni – nem a nemzeti érzések hirtelen harciassá válása miatt, hanem mert az embereknek elegük van az ismétlődő válságokból, amelyek megbénítják a kereskedelmet, az

Ferenc József és vezérkara hadgyakorlaton, 1908-ban. Az uralkodó mögött Frigyes főherceg és Ferenc Ferdinánd trónörökös

üzletet, és kilendítik a dolgokat normális menetükből […], azután pár hónapra minden elrendeződik, hogy azután egy év múlva megint elölről kezdődjön minden." A közvetlenül érintett bécsiek eszerint rövid, lokális háborúra számítottak. Mindenesetre a legtekintélyesebb brit lap, a cseppet sem németbarát *The Times* július 29-i számában vészterhes jóslatot közölt: „Immár a legcsekélyebb kétség sem fér hozzá, hogy a brit faj történetének legsúlyosabb válságával kell szembenéznünk." Csakhogy a cikkben említett súlyos krízis nem a balkáni, hanem az írországi volt!

A civilek, az „átlagemberek" várakozásairól még kevesebbet tudunk. A naplóíró Victor Klemperer július 30-án is bízott a békében: „Még mindig azt hiszem, hogy végül a béke fennmarad ott, ahol az igazi Európa van. Mindenki mozgósítani fog, aztán megáll, és azután majd valahogy tovább küszködnek egymással, nagy morgások közepette." Számára az „igazi Európa" nyilván a Balkántól nyugatra terült el. A hétéves német Sebastian Haffner 1914 júliusában remélte, hogy a fenyegető hírek ellenére a családi nyaralás nem ér véget idő előtt. „Nem sokat értettem persze" a beszélgetésekből, „megmaradt viszont emlékezetemben, hogy mennyi nyugalom és biztonság volt a hangjukban. […] A beszélgetés előrehaladtával minden egyre világosabbá, meggyőzőbbé és biztatóbbá vált. Igen, a napnál világosabb, hogy a háború kizárt dolog, nem hagyjuk magunkat ijesztgetni, és maradunk a szünet végéig – körülbelül ez volt a végkövetkeztetés." Majd másnap már csomagoltak, és indultak vissza, Berlinbe.

A francia katonák is ünneplő tömegtől kísérve indultak a német géppuskák és ágyúk felé

Érdemes idézni a Franciaországban időző amerikai Herbert A. Gibbonst, aki július 31-én (az orosz mozgósítás napján) írta egy barátjának: „Huszonöt éve várok az európai háborútokra. Sokszor már éppen küszöbön állónak látszott, de nem jött, és nem is fog jönni! A diplomaták ügyködnek és üzengetnek majd, de több eszük van annál, semhogy olyan borzalmas harcba hajtsák bele országaikat, amely lerombolja Európát és visszaveti az egész civilizációt." Honfitársa, Mildred Aldrich már két nappal korábban sötétebben látott: „Most már úgy látszik, hogy a szerbiai ügy európai üggyé válik. […] Úgy tűnik, hogy a vészmadaraknak végül igazuk lesz. […] Nehéz elhinni, hogy a nagy háború elkerülhetetlen, de most mégis minden arra mutat." (Aldrich is Franciaországból írt: július utolsó napjaiban a francia közvélemény egy része már elhitte, hogy „nagy háború" fenyeget, miközben sem a brit hivatalos politika, sem a közvélemény nem számolt országa részvételével. A neves francia középkortörténészt, Marc Blochot Jaurès július 31-i meggyilkolása győzte meg a háború elkerülhetetlenségéről.)

Stefan Zweig visszaemlékezései méltán a legtöbbet idézettek közé tartoznak; az író a művelt bécsi polgárság érzéseinek adott hangot. Memoárja kiemeli a biztonság század eleji „aranykorának" és a világháború utáni zűrzavar éles ellentétét, s leszögezi, hogy a haladás és a ráció korában „senki sem tartott" erőszaktól, háborútól, felfordulástól. Művének egy másik helyén azonban nem pontosan így fogalmazott: „Gondoltunk hébe-hóba a háborúra, de csak úgy, ahogy a halálra is gondol néha az ember – eljön, persze, hogy elkerülhetetlen [!], de még alkalmasint oly messze van." Továbbá: „Bíztunk Jaurès-ben, a Szocialista Internacionáléban, hittünk benne, hogy a vasutasok inkább felrobbantják a síneket, de nem engedik, hogy testvéreiket vágóhídra

WIKIMEDIA

vigyék, és számítottunk az asszonyokra, hogy megtagadják férjeiket, fiaikat a szörnyeteg Molochtól, meggyőződésünk volt, hogy Európa szellemi ereje diadalmaskodni fog a végén. […] Közös idealizmusunk, a haladás által meghatározott optimizmusunk volt az oka, hogy a kölcsönösen fenyegető veszélyt nem ismertük fel, lekicsinyeltük." Zweig köreiben tehát nagyon is gondoltak a háborúra, sőt hosszú távon elkerülhetetlennek vélték, ám ezzel együtt távolinak és – valamiképpen – végül mégis elkerülhetőnek gondolták. George F. Kennan utólagos történészi vélekedése szerint „a háború valószínűségének alaptalan feltételezése végül elkerülhetetlenségének okává vált". Holger H. Herwig kanadai történész formulájával pedig: „az ellentétes várakozásoknak veszélyes kombinációjából alakult ki az a gyorsan változó elegy, amely elvezetett a világháborúhoz". Vagyis sokan mintha egyszerre érezték volna „elkerülhetetlennek", ugyanakkor „elképzelhetetlennek", s ez bénítóan hatott.

Adolf Hitler a háború kitörését ünneplő tömegben a müncheni Odeonsplatz mellett

Összegezve: a várható európai háború egészen július legutolsó napjaiig a tábornokok, miniszterek és diplomaták ügye maradt, az újabb balkáni válság nemigen érte el a nyugati polgárok ingerküszöbét. Egy Szerbia és a Monarchia közötti konfliktus belefért a világképükbe, de egy emiatt kirobbanó nagy európai háború semmiképp. Így még inkább érthető, hogy mindazt, ami július 28. és augusztus 4. között, egyetlen hét alatt történt (a két szövetségi rendszer tagjainak hadba lépése), égszakadásnak, földindulásnak érezték; a világ egyszeriben a másik oldalára fordult. Ez a döbbenet, hitetlenség és álmélkodásérzés tükröződik Thomas Mann Heinrich bátyjához írt levelében, 1914. augusztus 7-én: „Még mindig úgy érzem, mintha álmodnék – de most mintha szégyellnünk kellene magunkat, amiért nem gondoltunk arra, hogy ez megtörténhet, és amiért nem láttuk, hogy a katasztrófa ilyen közel van. Micsoda sorscsapás! Vajon hogy fog Európa kinézni, belülről és kívülről, ha egyszer vége lesz?" (Thomas Mann egyébként – bátyjával ellentétben – hamarosan a háborúért lelkesedők tekintélyes táborát gyarapította.)

A várható európai háború egészen július legutolsó napjaiig a tábornokok, miniszterek és diplomaták ügye maradt

Az augusztus elejei drámai napokban a nyugat-európaiaknak is meg kellett tapasztalniuk, hogy a háború immár nem elvont, távoli jelenség, hanem befurakszik az életükbe. Az oxfordi tanulmányaira készülő ifjú Vera Brittain teniszezésből jövet meglátta a bátyját egyenruhában, amitől rossz érzése támadt: „Hirtelen borzongás oszlatta el az önelégültségemet, ahogy megláttam Edwardot jóképűen, fitten, bevetésre készen; ez a rövid balsejtelem volt az első tudomásulvétele annak, hogy a küszöbönállónak mondott nagy háború nem fog izgatóan, de biztonságosan a lapok hasábjaira korlátozódni." (*Testament of Youth,* 1914. augusztus 3-i bejegyzés. Vera Brittain ezután oxfordi tanulmányok helyett ápolónőként dolgozott, és mindenkit elvesztett a háborúban, aki közel állt hozzá. Edward bátyja az olasz fronton esett el, 1918. június 15-én.)

Érdemes lenne végül megvizsgálni Európa nagyvárosi lakosságának háborús lelkesedését, ám ebben a rövid írásban erre nincs mód. Jelzésképpen talán annyit, hogy e sorok szerzője szerint az utolsó 10–15 évben a kutatók egy része túl alaposan szabadult meg a korábbi „narratívától" – amely szerint a lelkes tömegek boldogan, zászlót lengetve vonultak hadba 1914 augusztusában. Ez a kép biztosan egyoldalú volt, ám ami a helyébe került – az ártatlan, naiv, kormánypropaganda által elvakított emberek képe, akik zömmel bizonytalanok vagy kétségbeesettek voltak –, éppoly egyoldalúnak tűnik. („A hadüzenetek tényleges bekövetkezése mintha valóban a lelkesedéshez hasonlatos valamit keltett volna bizonyos körökben" – vélekedett a „háborús lelkesedés mítoszát" lerombolni akaró egyik történész, a brit Adrian Gregory 2008-ban.)

A reakciók rendkívül sokfélék lehettek, és valószínűleg ma már (az egykorú sajtó alapján) lehetetlen megállapítani „az igazságot". Számomra meggyőzőek Stefan Zweig sorai, aki szerint „először riadalmat keltett a háború, hiszen senki sem akarta […], de amikor már nem volt visszaút, az iszonyat hirtelen átcsapott mérhetetlen lelkesedésbe. […] Százezrek érezték azt, amit békeidőn kellett volna érezniük: az összetartozást." Zweig akkor tapasztalt lelkesedést, amikor minden eldőlt: ez pszichologiailag teljesen érthető, sőt természetes reakció – az elviselhetetlen feszültség és bizonytalanság végre megszűnt. Ismét fontos az időtényező: a 8–10 napig tartó háborús válság elég hosszú idő ahhoz, hogy az emberek életét teljesen összezavarja, hiszen – éppen a zavar és a bizonytalanság miatt – úgy érezték, hogy hirtelen támadt orkán cikázik a fejük fölött, amelyet irányítani nem képesek, amelynek kimenetelét nem látják. A nagy nemzeti összeborulással járó „megoldás" hatalmas, de csupán átmeneti megkönnyebbülést hozott. ■

A szerző történész, gimnáziumi tanár. Az *1914. A Nagy Háború száz éve* című műve szeptemberben jelenik meg a Kalligram Kiadónál

1914

Miért érte készületlenül a háború Nagy-Britanniát?

Frissen bevonult brit újoncok masíroznak tisztjeik kíséretében a háború kitörése utáni napokban

Az országot annyira lefoglalták belső problémái, hogy az első világháború kitörése szörnyű meglepetésként érte, állítja Mark Bostridge

RENGETEG BRIT számára felfoghatatlannak látszott, hogy 1914. augusztus 5-ének reggelén arra kellett ébredniük, hazájuk hadban áll Németországgal, és belecsöppentek a nemzetközi események félelmetesen sebes forgatagába, amely Belgium német lerohanásához vezetett. „Megsemmisítő a hír – a hirtelensége, a borzalmassága" – jegyezte fel David Robson, malverni lakos.

„Minden úgy szakad ránk, mint egy hirtelen lecsapó nyári vihar" – élte meg az eseményeket a cornwalli Penrynben élő Elsie Stephens. Az essexi Mrs. Purbrook soraiból az általános megdöbbenés hangulata szűrődik át: „Csupán egy hete, hogy a riasztó újsághírek ellenére sem hittem, ahogy a gyanútlan emberek közül egyikünk se, hogy háború lesz, és el sem tudtam képzelni, hogy Anglia is benne lesz. A végkifejlet oly' gyorsan jött."

A sokkhatást jól mutatja azon nők nagy száma, akiknek a hadiállapot kihirdetésének másnapján, idő előtt indult meg a szülésük. Tetten érhető azokban a hírekben is, amelyek számos – a külhoni piacokon uralkodó pánik, illetve a tőzsde bezárása miatt már addig is óriási nyomás alatt álló – londoni üzletember „a dolgok rettenetes állása miatt" elkövetett öngyilkosságáról számoltak be. Egyikőjük, egy negyvenéves bróker saját fürdőkádjába fojtotta bele magát.

A háború, amelyet oly régóta elképzeltek és megjósoltak – például a német kémek beszivárgásáról és a szigetország inváziójáról szóló történetektől hemzsegő olyan könyvekben, mint Erskine Childers *A homok titka* című nagy sikerű krimije vagy William Le Queux melodrámái –, mégis teljesen váratlanul érte az embereket, „mint egy veremből előtűnő szörny", ahogy Henry James író lefestette az események drámai fordulatát.

A lakosság nagy része kétségtelenül Németországot tekintette hazája természetes ellenségének egy eljövendő háborúban. Jól mutatja ezt például az anglikán egyház férfitársasága egyik délnyugat-angliai falusi szervezetének 1914. januári ülése. A helyi lelkész által előterjesztett javaslat, amely szerint „a Németországgal való háború elkerülhetetlen", elsöprő szavazattöbbséget kapott. Idővel a várható titáni konfliktustól való félelem csökkenni kezdett. Ahogy H. G. Wells bölcsen megjegyezte: „egy fenyegetés, amely túl sokáig tart, megszűnik fenyegetésnek lenni".

Az év elején a brit–német kapcsolatok javulásáról szóló beszámolók töltötték meg az újságokat, amikor a pénzügyminiszter, Lloyd George liberális pártjának radikális békepárti szárnyával szövetkezve a flotta költségvetéséről szóló vitában magabiztosan kijelentette, hogy Nagy-Britannia és Németország „minden jel szerint felismerték, aminek már régóta felettébb nyilvánvalónak kellett volna lennie… miszerint semmi sem nyerhető, de minden elveszthető egy esetleges összetűzés során".

Júniusban aztán a német nagykövet, Lichnowsky herceg az Oxfordi Egyetemen, egy díszdoktori cím átvétele ügyében tett látogatása újabb alkalmat szolgáltatott, hogy a sajtó a Nagy-Britannia és Németország között uralkodó, „az elmúlt években tapasztalhatónál sokkal jobb hangulatról" írjon. Az egyetemi hallgatók lapja, az *Oxford Magazine* beszámolójában kitér arra, hogy az európai nagyhatalmak között küszöbön álló háborúról annyira sokat beszéltek, hogy már nehéz hinni benne, és gúnyosan megjegyezte: „talán a hadseregek 2913-ban is még mindig »az elkerülhetetlen háborúra« fognak készülődni".

Belső elégedetlenség

Miközben az emberek nagy részén úrrá lett ez a hamis biztonságérzet, az ország belső problémái is elterelték a figyelmet a „nemzetközi helyzet fokozódásáról". Amikor a yorki érsek, Cosmo Gordon Lang újévi prédikációjában arról beszélt, hogy 1914 talán „végzetes évnek bizonyulhat hazánk történetében", akkor nem a háború lehetőségére gondolt, hanem három, a fennálló rendre leselkedő veszélyre. „Sötét fellegek gyülekeznek ipari termelésünk békéje felett" – jelentette ki Lang, és mások is osztották azt a nézetét, hogy az országot meg fogják bénítani a már szinte folyamatosan egymást követő sztrájkok.

A női szavazójogért küzdő szüfrazsettek a jelképes tiltakozástól egyre inkább az erőszakos akciók felé fordultak. Végül pedig ott volt Írország problémája, amelyet Lang a legsúlyosabbnak tartott „1914 veszedelmei" közül. Az Asquith vezette brit kormány szorgalmazta Home Rule Bill (a brit vezetés által még 1910-ben előterjesztett, az Ír-szigetnek csak korlátozott önállóságot biztosító, és éveken át viták és tiltakozások kereszttüzében álló törvényjavaslat) nem talált kedvező fogadtatásra Ulsterben, és egyre többen tartottak attól, hogy Írországban kitörhet a polgárháború.

Az ipari munkásság körében uralkodó elégedetlenség az 1910–1912 közötti nagyszabású, sokszor erőszakba torkolló akciók óta nem csökkent érdemben. 1914 első fele alapján úgy tetszett, hogy ez az év még több sztrájkot hozhat, mint az előző. Közel ezer, kisebb-nagyobb sztrájkra került sor július végéig, és nem telt el úgy hét, hogy ne érkezett volna hír valamilyen újabb munkahelyi konfliktusról.

A leedsi közszolgáltató vállalat dolgozóinak újévi sztrájkja sötétbe borította a város utcáit, és a december 31-i éjféli misét is mécsesek fényénél kellett megtartani. Egy rettenetesen hideg januári héten Londonban sokan alig tudtak fűteni, mivel 7 ezer, a szénkereskedelemben dolgozó munkás sztrájkolt a nagyobb fizetésért, két nappal később pedig 3 ezer, a szén terítéséért felelős teherautó-sofőr követte a példát. Öt hónapra leálltak a londoni építkezések egy bérvita miatt, a yorkshire-i szénbányákban állandó össze-

A háború előtt ezek az események uralták az újságok címlapjait

1914. március 10.
Vénusz végveszélyben
Mary Richardson szüfrazsett aktivista egy szekercével többször felhasítja Velázquez *Vénusz a tükörrel* (fent) című képét, tiltakozásul az ellen, hogy Emmeline Pankhurstöt újra a Holloway börtönbe zárták

1914. március 20.
A parancs ellenében
A curragh-i katonai támaszponton szolgáló 58 tiszt azzal fenyegetőzik, hogy inkább leszerelésüket kérik, mintsem erőt alkalmazzanak az ír Home Rule végrehajtásának érdekében. A karikatúra Asquith miniszterelnököt egy unionista és egy nacionalista fegyveres között ábrázolja

1914. április 1.
Tovább nem tanulók
Burston falusi iskolájának diákjai sztrájkba lépnek, miután tanítóikat elbocsájtják állásukból. A fent látható kép egy 1985-ben bemutatott *BBC*-filmből származik, amely a brit történelem leghosszabb sztrájkának történetét dolgozta fel

tűzések voltak, a liverpooli dokkokban pedig a hajóépítő munkások követelték a nyolcórás munkaidő bevezetését.

De nem csak a nagyiparban voltak mindennaposak a hasonló gondok. A High Wycombe-i székkészítő munkások elhúzódó sztrájkja zavargásokhoz és erőszakhoz vezetett, amikor a munkások elállták a kerekedők boltjainak bejáratát. Még a sport sem maradt érintetlen: Warrington rögbicsapata nem volt hajlandó kiállni a Hull Kingston Rovers elleni meccsére, miután a játékosok nem kaptak meg egy beígért jutalmat.

Az év legkülönösebb sztrájkja áprilisban kezdődött a kelet-angliai Norfolk megye Burston nevű településén. A helyi gyerekek egy 66 fős csoportja megtagadta az iskola látogatását, miután tanítóikat, Kitty és Tom Higdont elbocsátották egy bosszúhadjárat miatt, amelyet a falu erős emberének számító igazgató, Charles Eland tisztelendő atya folytatott ellenük. Miután a tanítókat nem tudták visszahelyeztetni állásukba, a falusiak felállítottak egy „sztrájkiskolát", amelyet a Higdonok vezettek. A burstoni gyermeklázadás híre gyorsan túlterjedt a falu határain, és hamarosan a közvetlen demokrácia erejének jeleként ünnepelték. (Az ügy egyébként végül a brit történelem leghosszabb sztrájkja lett, a külön iskolában egészen Tom Higdon 1939-es haláláig folyt az oktatás.)

Női erőfitogtatás

Közben a szüfrazsettek is egyre aktívabbak lettek. Március 10-én ügyük egyik sokat szenvedett veteránja, Mary Richardson [az ő és szüfrazsett társainak megpróbáltatásairól lapunk 2013. júliusi számában olvasható összeállításunk] besétált a londoni National Gallery épületébe, és egy szekercével hat vágást ejtett Velázquez *Vénusz a tükörrel* című képén. Akciójával Emmeline Pankhurst előző napi ismételt letartóztatása, illetve a sok nőmozgalmi aktivistán végrehajtott kényszeretetés barbár gyakorlata ellen tiltakozott. Richardsonnak hamarosan számos követője akadt.

A következő hónapok divatja a szekerce lett, miközben műalkotások az ország minden szegletében támadások áldozatai lettek. Közben egy gyújtogatóosztag a középületekben okozott károkat, és az egyházi ingatlanok elleni támadások is egyre gyakoribbá váltak. Egy fülsiketítő robbanás júniusban, a westminsteri apátságban pánikba ejtette a látogatókat, és kicsit megrongálta az 1308 óta minden angol király koronázási trónjaként szolgáló, I. Eduárd által készíttetett trónust.

A szüfrazsettek vezetői nyilvánosan mindig kiálltak az emberi élet szentsége mellett. Azután is, hogy egyre militánsabb akciókat követtek el, a szabály megmaradt: az egyetlen ember, aki veszélybe kerülhet, csak maga az aktivista lehet. Azonban az egyre erőszakosabb cselekmények azt sugallták, hogy a mozgalom vezetői egyre nehezebben tudják megfékezni legfanatikusabb követőiket. Két szüfrazsett például ostorral támadt a Holloway börtön igazgatóhelyettesére, míg egy kénsavat tartalmazó robbanószerkezet súlyos égési sérüléseket okozott egy vasúti dolgozónak, miután működésbe lépett a Blackpoolból Londonba küldött szerelvényen elhelyezett postazsákok között.

Februárban a liberális párti Lord Weardale-t fizikailag bántalmazta egy szüfrazsett, aki összetévesztette a miniszterelnökkel. Félő volt, hogy ha Mrs. Pankhurstot

1914. április 11.
„Francos” szenzáció
G. B. Shaw korábban már Bécsben és New Yorkban játszott *Pygmalion*jának londoni bemutatója (képünkön). A színpadon Liza Doolitle szerepében feltűnő Mrs. Patrick Campbell kiejti a „bloody” jelzőt (tükörfordításban „véres”, Mészöly Dezsőnél „franc nyavalyát”, mai nyelven talán „rohadt” -nak fordíthatnánk), a közönség megdöbbenésére és elragadtatására

1914. május 21.
Leszámolás a palotánál
A szüfrazsettek Emmeline Pankhurst vezette, a királyhoz, a Buckingham Palotába igyekvő menetét több brutális támadás is éri útközben, sokukat pedig letartóztatják. Képünkön Pankhurstöt kísérik be a rendőrök

TOPFOTO

hagyják belehalni az éhségsztrájkba, egy forrófejű aktivista előáll a legrettegettebb rémálommal: a politikai merénylettel.

Az ír önrendelkezés kérdése okozta a legtöbb fejfájást a liberális kormány tagjainak. Asquith és miniszterei végzetesen alulbecsülték a protestáns ulsteriek ellenállását a korlátozott önállóságot biztosító dublini parlament felállítását előíró (harmadik) Home Rule törvényjavaslattal szemben.

Az északkeleti tartomány szociálisan, gazdaságilag és kulturálisan is teljesen különbözőnek tartotta magát Írország többi részétől. Edward Carson, a brit parlament ír unionista képviselőcsoportjának vezetője társaival együtt késznek látszott akár a fegyveres lázadás kirobbantására is. Az 1912-ben alapított Ulsteri Önkéntes Erő taglétszáma 1914 elejére elérte a 80 ezer főt, és a szervezet legalább 25 ezer fegyvert is felhalmozott.

Márciusban a Dublin közelében található curraghi katonai tábor 58 tisztje kijelentette, hogy inkább a leszerelést választja, mintsem hogy részt vegyen „Ulster ellen irányuló, támadó jellegű katonai műveletekben”. A hír nyilvánvalóvá tette, hogy a kormánynak nem

> Félő volt, hogy ha Mrs. Pankhurstot hagyják belehalni az éhségsztrájkba, egy forrófejű aktivista előáll a legrettegettebb rémálommal: a politikai merénylet gondolatával

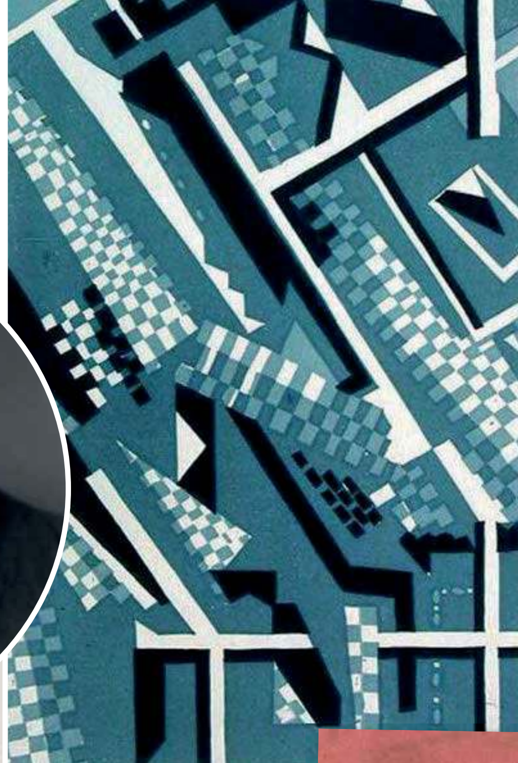
áll módjában a Home Rule-t erővel rákényszeríteni Ulsterre. Az alkudozás hosszú hónapjai következtek, amely során Asquith, Carson és az ír nemzeti szárnyat képviselő John Redmond megpróbált egy olyan kompromisszumot találni, amely Ulstert valamilyen formában mentesítette volna a törvény hatálya alól.

A közgondolkodásba beleégett a kép, hogy 1914 nyara varázslatos, idilli időszak volt, amely ragyogásával a Brit Birodalom aranykorának végét jelezte, de ez inkább az emlékeket megszépítő nosztalgián, mintsem a tényeken alapul. Először is az időjárás sem volt olyan kiemelkedően jó, mint mondani szokták. Ha megnézzük a feljegyzéseket, láthatjuk, hogy június meleg és napos volt, de gyakran esett az eső; július felhős és elég száraz volt, a hőmérséklet pedig nagyjából átlagosan alakult; augusztusban aztán elég változékonyra és hűvösre fordult az idő.

A szórakoztatóipar és a kulturális intézmények viszont tényleg igyekeztek elterelni az emberek figyelmét a problémákról. Országszerte rekord nézőszámokat könyveltek el a zenei előadások és a „képszínházak”. ➤

1914. június **Égi zene**
Gustav Holst brit zeneszerző befejezi *Mars, a háborús-kodó* című művének első vázlatát, amely majd híres szvitjének, *A bolygók*nak egyik darabja lesz

1914. május 23.
Egy repülő zseni halála
Gustav Hamel (lent), az egyik leghíresebb brit pilóta és repülőgéptervező – barátja, Churchill leírása szerint három rész madár, egy rész zseni keveréke – életét veszti, amikor a La Manche felett repülve igyekszik a hendoni légi-bemutatóra

1914. július 2.
Kemény kinyilatkoztatás
Megjelenik a *Blast*, a vorticista művészeti mozgalom kiáltványa. A modernista művészek hidegség, a keménység, és „az acél és kő a művész szellemében létrejövő tükröződései" mellett törtek lándzsát. Fent Edward Wadsworth *A nyitott ablak* című fametszete látható

A londoni közönség a nevetéstől és a megdöbbenéstől rázkódva figyelte, ahogy Shaw áprilisban bemutatott *Pygmalion*jában a Lizát alakító Mrs. Patrick Campbell e botrányosan erőteljes szavakkal vet véget a társalgásnak a harmadik felvonásban: „Sétálni? Franc nyavalyát!" (Mészöly Dezső fordításában; az eredeti szövegben: „Walk! Not bloody likely.")

A repülés őrülete is a tetőfokára hágott, mind művelői, mind a mutatványokat szemlélő bámészkodók körében. Az új szenzáció központjának számító hendoni repülőtéren minden társadalmi osztály tagjai képviseltették magukat a tömegben, amely rendszeresen összegyűlt, hogy az olyan híres pilóták lélegzetelállító trükkjeit figyelje, mint Claude Grahame-White vagy B. C. Hucks.

Az admiralitás első lordja, Winston Churchill maga is a repülés szerelmese volt, több mint 140-szer emelkedett a magasba, és 1914 júliusában elérte, hogy a Királyi Haditengerészetnek saját légiereje legyen: megalakult a Royal Naval Air Service.

De a felszín alatt nem túl mélyen lappangó feszültség megjelent például az új avantgárd, modernista művészeti mozgalomban, a vorticizmusban. Az alapelveiket lefektető kiadvány, az 1914 júliusában először megjelenő *BLAST* erőszakos, dühös és parancsoló stílusban íródott, mintegy előre jelezve a jövő véres konfliktusait.

> Lloyd George a belpolitikára térve úgy fogalmazott, hogy az ország problémái „a legsúlyosabbak, amelyekkel e nemzet bármely kormányának az elmúlt évszázadokban szembe kellett néznie

A szexuális, társadalmi és polgárháború tehát ott volt a láthatáron. Lloyd George a londoni polgármesteri rezidencián július 17-én, három héttel Ferenc Ferdinánd meggyilkolása után tartott hagyományos beszédében biztosította a City befolyásos pénzembereit, hogy „a gyülekező fellegek" ellenére a békét meg lehet őrizni. Ezzel ellentétben a belpolitikára térve úgy fogalmazott, hogy az ország problémái „a legsúlyosabbak, amelyekkel e nemzet bármely kormányának az elmúlt évszázadokban szembe kellett néznie".

Apokaliptikus rémálom

Az utca népe kezdett egyre erőteljesebben a szüfrazsettek ellen fordulni, erőszakos akcióik hatására mind több aktivistát támadtak meg a felháborodott polgárok, és a parla-

1914. július 24.
Felhők gyűlnek Írország felett
A brit és ír politikusok részvételével megrendezett tárgyalások (képünkön két képviselő érkezése) nem találnak megoldást a Home Rule bevezetése kapcsán kiéleződött ellentétek elsimítására. Küszöbön áll a polgárháború az Ír-szigeten

1914. augusztus 2. Az utolsó békefelhívás
A munkáspárti Keir Hardie (képünkön) is azok között volt, akik a tömeghez beszéltek a munkáspárti és szocialista tiltakozók szervezte háborúellenes gyűlésen a Trafalgar Square-en. Országszerte nagyjából százezren vesznek részt az utolsó békebeli vasárnapon szervezett rendezvényen

TOPFOTO

mentben is jó néhányan követelték, hogy hagyják meghalni az éhségsztrájkolókat.

Az iparban a vasúti dolgozók, a közlekedési alkalmazottak és a bányászok szervezeteinek küszöbön álló szövetsége azzal fenyegetett, hogy ősszel egy általános sztrájk béníthatja meg az országot. Egyesek egyenesen a forradalom végítélethez hasonlatos képeivel riogattak.

A legsúlyosabb az ír helyzet volt: az unionista és a nemzeti oldal olyan fegyverkezési versenybe kezdett, amelynek hatására harcosaik száma a becslések szerint már meghaladta a bevethető brit katonákét. A július 24-én a Buckingham palotában tartott, a patthelyzetet feloldani szándékozó egyeztetések teljes kudarcot hoztak. A várható következményekről kérdezett Churchill csak ennyit mondott: „Vér, vér."

Aztán, az események hihetetlen forgatagában a belső gondok helyébe hirtelen a nemzetközi válság került. A Monarchia Szerbiának küldött ultimátuma Asquith helyes felismerése szerint a nagyhatalmakat „mérhető, elképzelhető távolságba hozta egy olyan Armageddonhoz, amely mellett eltörpülnek az ulsteriek és a nacionalisták".

A dolog egyetlen jó oldalának az látszott, hogy a háború réme elhomályosította a belső problémákat, a nemzetet egy mindent elsöprő hazafias felbuzdulásban egyesítve – bár, ahogy Venetia Stanley, a miniszterelnök legközelebbi bizalmasa tréfásan megjegyezte, ez olyan volt, mintha egy fejfájástól úgy próbálnál megszabadulni, hogy levágod a fejed.

A hadüzenet augusztus 4-i bejelentése után a Home Rule végrehajtását a háború végéig felfüggesztették, az acsarkodó ír vezetők pedig egymást túllicitálva igyekeztek minél látványosabb hazafias gesztusokat tenni. A szakszervezetek vezetői „ipari fegyverszünetet" hirdettek, és a sztrájkok száma azonnal a töredékére csökkent: 1914 végéig mindössze 161 437 munkanap esett ki ilyen okból, ez az egész évinek mindössze 1,6 százaléka.

A szüfrazsettek pedig azt az utasítást kapták, hogy függesszenek fel minden erőszakos akciót a háború végéig. „Ugyanazzal a hazafiassággal, amely képessé tette a nőket a börtönök végtelen kínjainak elviselésére, hevesen vágyjuk hazánk győzelmét" – mondta követőinek Mrs. Pankhurst. A szüfrazsettek hamarosan már fehér tollakat osztogattak azoknak a férfiaknak, akik nem vonultak be önként, válaszolva az ország és a király hívó szavára.

A brit kormány Németországnak küldött ultimátumának lejárta előtt egy nappal Edward Grey külügyminiszter (az újságírók figyelmét szinte teljesen elkerülve) optimistán nyilatkozott: „Ha belépünk a háborúba, szenvedni fogunk, de nem sokkal inkább, mint akkor tennénk, ha félreállunk."

Asquith egy a béke utolsó perceiben írt magánlevelében tetten érhető előérzetei sokkal borúsabbak és előrelátóbbak voltak: „Borzalmas dolgok várnak ránk." **H**

Mark Bostridge író, több életrajzi kötet szerzője. *A végzetes év: Anglia, 1914 (The Fateful Year: England 1914)* című könyve idén januárban jelent meg angol nyelven

Fordította Litván Dániel

Egy épület – egy történet: sorozatunkban **Gedeon Péter** építész nevezetes és kevésbé ismert, de a magyar történelemben egykor fontos szerepet betöltő épületeket mutat be grafikáin és a hozzájuk kötődő históriákon keresztül

Árva Bethlen Kata olthévízi kastélya

ERDÉLYBEN, a Déli- és Keleti-Kárpátok találkozásánál, a Persányi-hegységen túl, a valamikori Brassó vármegyében fekszik egy hőforrásairól nevezetes apró település, amelyet először 1312-ben említenek az oklevelek „Calida Aqua" néven. Az akkori település közelében, de időben ezer esztendővel korábban létesült római *castrum* maradványait tárta fel a régészek ásója. A kis falu református templomát 1730 körül Árva Bethlen Kata építtette a Haller család kastélyának közelében. A település korábbi, unitárius temploma a 15. században épült. Árva Bethlen Kata sorsa különleges sors: igen nehéz, testi-lelki csapásoktól sújtott élete 1700-tól 1759-ig tartott. Udvarában két nagynevű, kálvinista lelkész szolgált: Ajtai Abod Mihály és felső-csernátoni Bod Péter. Utóbbi az, aki meghatóan szép sorokkal emlékezik gondokkal, betegségekkel, sorozatos halálesetekkel sújtott nagyasszonyára.

„Tudományokat igen szerető nagy kegyességű tudós Uri Asszony. Ez igen szép Magyar Bibliotékát állított fel magának, mindenfelől egybeszedetvén oda könyveket, mellyet még életében általadott a' N. Enyedi Kollégyiom könyves-Házába. Vonatott kivált az orvosi Tudományokra, tudta is azt az Tudományt alkalmasint, megtanulván Köleséri Sámuel, Simoni Márton és Borosnyai Márton Medicinae Doktoroktól, nevezetesen a' Füveknek természeteket, erejeket, hasznokat, mellyekkel a' szegényeknek felette sokat használt." Bod Péter szavaiból mélységes tisztelet árad úrasszonya, egyben kenyéradó gazdája felé. Nem véletlenül: ő maga számos, elmélyült kutatást igénylő történelmi munkáját írta ebben a valaha oly gyönyörű, leromlott – de mára felújított és átalakított, Bethlen–Haller–Kálnoky – kastélyépületben (amelyben már nyomokban sem ismerhetőek fel az épület eredeti formái). De olvassuk tovább Bod Péter visszaemlékezéseit a kastély gazdag lelkületű asszonyáról:

„Férjhez ment volt nem annyira maga, mint édes annya tetszéséből Római Valláson való Urfihoz, Gróf Haller Lászlóhoz. Ez nemsokára elhalván pestisben, negyed fél esztendei özvegység után a' Római Sz. Birodalombéli Gróf Széki Teleki József Ur-hoz, ezzel is tsak tiz esztendőket töltvén, özvegységre maradott 1732-dik eszt., a' mellyben töltött el szép hirrel névei, 's mindenek előtt való kedvességgel XXVII esztendőket. Leirta a' maga bajoskodásait 's kisértéseit, formált maga állapotjához alkalmazott Könyörgéseket, mellyeket ki-is nyomtatott illy titulussal: *Védelmező erős Pais, mellyel a' kisértetek tüzes nyilai ellen óltalmazhatja magát a' Keresztyén ember*. Múlt ki e' világból terhes nyavalyái után nagy Istenben való bizodalommal és a ' Kristus érdeméhez való ragaszkodással 1759-dik esz., életének is ötvenkilencedik esztendejében."

Amint a fentiekből egyértelműen kitűnik, e kastély Bod Péter életének is méltó keretet ad azokban az esztendőkben, amelyekben Árva Bethlen Katát szolgálta. E tudós férfiú 1712-ben, Felső-Csernátonban látta meg a napvilágot. Súlyos, nehéz gyermekkort követően, szolga-diákként tanult az enyedi Kollégiumban és végezte el azt. Eleinte tanítói munkából élt, majd 1732-ben visszament Enyedre filozófiát és teológiát tanulni. Kitűnő eredményeket ért el, amelyek jutalmául a Kollégium könyvtárosa lett. Tanulmányait nem hagyta abba, három éven keresztül a leideni egyetem ösztöndíjas hallgatója volt. Számára addig elképzelhetetlen szellemi gazdagsággal találkozott, érdeklődési köre egyre tágult, s minden korábbinál szélesebb területre terjedt ki. Hazatérve Árva Bethlen Kata udvari lelkésze lett. Orbán Balázs, Erdély történelmének krónikása így ír erről az időszakról:

„Bod Péter Erdély Kazinczyja volt, sőt még annál is több, ő a nagy és méltán ünneplett Kazinczynak mestere, előfutója volt, mert Kazinczy még gyermek volt, midőn Bod Péter egy csomó könyvet összeírt, éspedig írt magyarul, szabatos szép tiszta nyelven akkor, midőn Mária Terézia mindent eldeákosító és németesítő korszakában édes anyanyelvünk csaknem a holt nyelvek sorában jutott volt… […] Szent azért az ő emléke minden magyar előtt, nagy ő, oly nagy, minőt keveset tud felmutatni irodalomtörténetünk, egy fénycsillag ő nemzetünknek borús egén."

Bod Péter életének főműve az 1767-ben megjelent *Magyar Athenas*, irodalomtörténetünk kincsestára, amely lényegében magyar írók és nevezetes emberek írásműveinek, cselekedeteinek, tevékenységének lexikona.

Árva Bethlen Kata olthévízi kastélyának korabeli rajzát Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című munkája örökíti meg. Az e kötetben szereplő, számos, különböző minőségű, de szebbnél szebb rézkarc egyikén a kastély 1868. évi, leromlott állapotát láthatjuk. Sajnálatos módon a könyvet illusztráló művészek neve nem maradt fenn. Közölt rajzunk e rézkarc alapján készült. ■

A művész grafikái megtekinthetők a *pgedeonart.blogspot.hu* honlapon

ÁRVA
BETHLEN KATA
KASTÉLYA
OLTHÉVÍZ
AD 1808

Ki gondolná?

Kalifornia „szigete” egy harcias amazonról kapta a nevét?

John Speed 1626-os keltezésű Amerika-térképe az elsők között tüntette fel – igaz, szigetként – a Kaliforniai-félszigetet. A keret illusztrációi a kettős kontinens őslakosait mutatják be

Sok mai félszigetről hitték sokáig a felfedezők, hogy egy különálló földdarabot találtak az óceán közepén, amelyet természetesen sosem látott lények, paradicsomi körülmények között élő, csodálatos emberek népesítettek be. Az Újvilág európai meghódítása idején egy ideig Floridáról is hajmeresztő meséket terjesztettek a gyarmatosítók, és persze a Kaliforniai-félsziget sem kerülhette el ezt a sorsot. Utóbbi ráadásul partvonalának teljes feltérképezése után is több évszázadon át a szóbeszédekre hagyatkozó térképészek mostohagyereke lett; még 1745-ben is napvilágot láttak olyan munkák, amelyek az észak-amerikai kontinenstől elszakítva ábrázolták.

A ma Mexikóhoz tartozó félszigetnek és az Egyesült Államok felette húzódó, legnépesebb tagállamának egyaránt egy képzeletbeli amazon volt a névadója. 1510-ben jelent meg Garci Rodríguez de Montalvo *Las Sergas de Esplandián*, azaz *Esplandián kalandjai* című lovagregénye, amely hamar hihetetlen népszerűségre tett szert – nem csoda, hogy a *Don Quijoté*ban egyike lesz azoknak az ártalmas könyveknek, amelyeket máglyahalálra ítélnek. A kalandos történet egyebek mellett leír egy sötétbőrű amazonok lakta szigetet az Újvilág nyugati partjai mentén:

Tudd meg, hogy az Indiáktól jobb kéz felől van egy sziget, Kalifornia nevezetű, igen közel a földi paradicsom széléhez. Fekete asszonyszemélyek lakják, egy fia férfiember nélkül, akik úgy élnek, mint az amazonok. Tagbaszakadt testfelépítésűek, erős és szenvedélyes szívűek, és bővelkednek erényekben. Szigetük a legvadabbak közé tartozik a világon, merészen égbetörő szirtekkel. Karjukat színaranyba foglalják, de aranyból vannak ama vadállatok kantárszárai is, amelyeket megszelídítve meglovagolnak. A szigeten szabadon hever az arany és a drágakő. Más fém nem is található ezen a tájon.

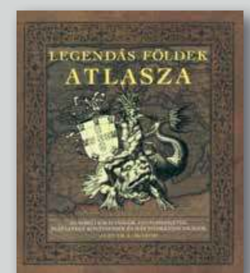
Nem csoda, hogy ez a leírás lángra lobbantotta Hernán Cortés fantáziáját is, akinek legkedveltebb olvasmányai közé tartozott a Konstantinápoly moszlim ostromában a keresztények ellen harcoló Califia vagy Calafia amazon-királynő históriája. A királynő állítólag ötszáz griffből álló sereget irányított, ám legyőzetése után felvette a keresztény vallást, és visszatért szülőföldjére. A „fenséges idomokkal megáldott királynő, aki asszonyisága virágában valamennyi társnőjénél szebb” volt Montalvo szerint, nevét minden bizonnyal a *kalifa* arab megfelelője nyomán kapta, amivel a szerző a rekonkviszta dicsőségére kívánta emlékeztetni olvasóit. Cortés, aki az azték birodalom véres megdöntésével írta be nevét a történelembe, Új-Spanyolország kormányzójaként a feljegyzések szerint kijelentette: a mai Mexikó északnyugati partjai mentén találhatók az amazonok szigetei. Az 1530-as években felfedezőutakat szervezett Acapulcótól északra, 1536-ban maga vezette azt a kalandozást, amelynek során partra szálltak a Kaliforniai-félszigeten. Az ő utasítására térképezte fel a mai Mexikó nyugati partjait Francisco de Ulloa 1539-ben. Egyéb feladatai mellett célja az Aniáni-szoros, a legendás Északnyugati-átjáró megtalálása volt. Az indulást követően hat hétbe tellett, míg Ulloa elérte a Kaliforniai-öblöt, amelyet pártfogója iránti hálából Cortés tengerének nevezett el. Eljutott a Colorado folyó torkolatához is, majd megkerülve azt a félsziget óceán felőli oldalán hajózott észak felé, mielőtt visszafordult volna. Hiába bizonyította azonban be, hogy Calafia királynő mesebeli birodalma voltaképpen félsziget, a térképészek sokáig nem hitték neki.

A legendát ébren tartotta Juan de Fuca is: a görög származású felfedező ugyanis kijelentette, a mai Mexikó nyugati partjai mentén elért egészen a Vancouver-szigetig, és megtalálta az Aniáni-szorost. Kalifornia sziget volta mellett kardoskodott Don Juan de Oñate y Salazar, Új-Spanyolország 1598 és 1608 közötti kormányzója, aki 1604–1605-ben felhajózott a Coloradón, és meggyőződésében osztozott Antonio de la Ascensión karmelita atya is, aki hajónaplójában rögzítette e közkeletű melléfogást.

Isten nem minden szolgáját sikerült azonban meggyőznie: a kételkedők közé tartozott Eusebio Francisco Kino jezsuita misszionárius, aki szárazföldi felderítő utakat vezetett a missziós telepek közötti leggyorsabb összeköttetés megtalálása érdekében, de meg akarta cáfolni a sziget-teóriát is. Sonorából indulva bejárta a Colorado és Gila folyók vidékét, és biztos volt abban, egyszer s mindenkorra bebizonyította, hogy félszigetről van szó. Az összesen 24 missziós állomást alapító atya térképét 1705-ben nyomtatták ki Párizsban, egyik útitársa azonban továbbra is vitatkozott vele.

Az egészen a 18. század közepéig tartó vita bővelkedett a vizuális baklövésekben, ezek közül kiemelkedik John Speed díszes térképe (balra), amely ettől eltekintve többé-kevésbé pontosan rajzolta meg Közép- és Dél-Amerikát, ugyanakkor mintapéldája lett a legendagyártás és az újkori térképészet egyik legmakacsabb tévedésének. ■

Forrás: Judyth A. McLeod: *Legendás földek atlasza* (Kossuth Kiadó, 2011)

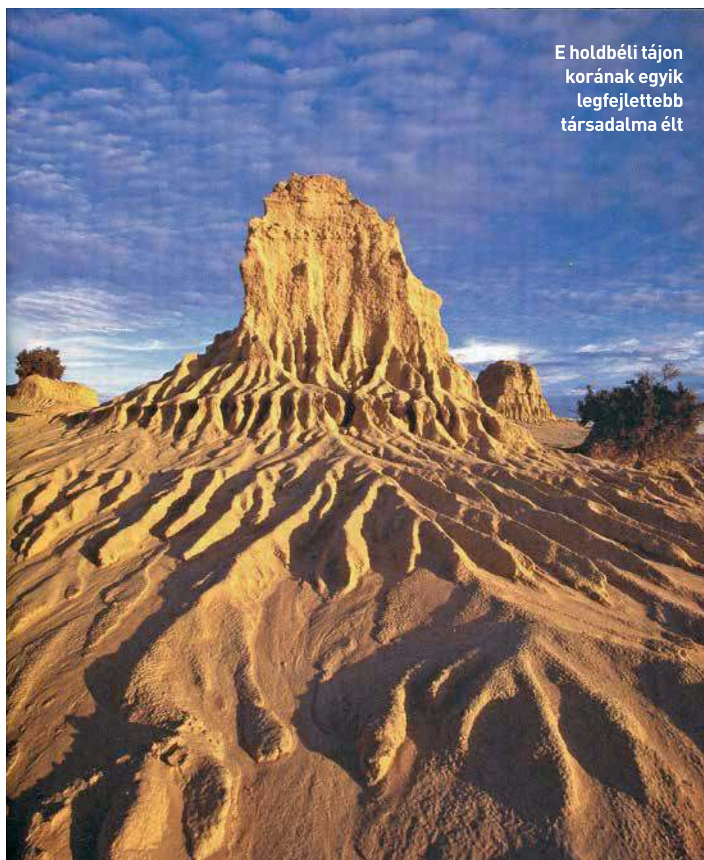
A FÖLDRAJZI FELFEDEZÉSEK alternatív története ismerhető meg e gazdagon illusztrált kötetből: amilyennek az elmúlt évezredek legendákra, szóbeszédekre, széles körben elterjedt tévedésekre hagyatkozó térképkészítői látták a világot. Szigetek, földrészek és elzárt birodalmak elevenednek meg lapjain Avalontól Eldorádóig, Atlantisztól Lyonesse-ig, s azok az erőfeszítések, amelyeket az írók, felfedezők, kartográfusok tettek, hogy hosszú időn át ébren tartsák az emlékezetüket.

Mióta hamvasztjuk a halottainkat?

A temetkezési rítusok megjelenése az emberré válás egyik fontos lépcsőfoka volt. Az antropológia azért is szentel különös figyelmet a fennmaradt őskori síroknak, mivel ezek páratlan lehetőséget teremtenek arra, hogy bepillantást nyerhessünk távoli őseink hitvilágába.

Ezért is volt óriási jelentőségű az a felfedezés, amelyet 1968-ban Jim Bowler geológus tett az ausztráliai Új-Dél-Wales tartományban, a Mungo-tó közelében. A szinte holdbéli tájat tanulmányozva a tudós megfeketedett csontmaradványokra bukkant. A leletet elszállították, a további analízist pedig egy Alan Thorne nevű régész végezte el.

Thorne megállapította, hogy a csontok egy nőtől származnak, aki az izotópos kormeghatározás szerint nagyjából 30–40 ezer évvel ezelőtt élhetett a kontinensen. Halála után testét elhamvasztották, majd csontvázát apró darabokra szedve újra elégették, majd csak ezután hantolták el. Máig is ez a legkorábbinak elismert, hamvasztásos temetésre utaló lelet a világon.

E holdbéli tájon korának egyik legfejlettebb társadalma élt

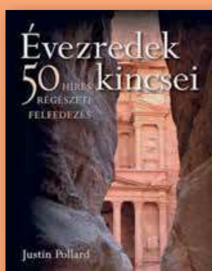
Néhány évvel később, 1974-ben aztán újabb csontvázat találtak ezen a vidéken. A Mungói Hölgy után Mungói Férfinak elnevezett ember legalább 40 ezer évvel ezelőtt élt a kontinensen, testét gondosan, láthatóan egy meghatározott pozícióba rendezve temették el, majd festékkel is meghintették.

A kutatások a fejlett kultúra további nyomaira bukkantak a területen. Kőszerszámok, vadászatra utaló leletek, halászeszközök, tábortüzek maradványai kerültek elő. Nem túlzás azt állítani, hogy a leletek a feje tetejére állították mindazt, amit addig tudni véltünk Ausztrália, sőt az egész emberiség őskori történetéről.

Amikor az európaiak felfedezték a számukra legtávolabbi és a többitől teljesen izolált kontinenst, szinte kőkori életformát folytató bennszülötteket találtak a területén, így a későbbi kutatók is azt feltételezték, hogy Ausztrália benépesedése későn következett be, az itt élők pedig mindig is évezredes lemaradásban éltek a világ többi társadalmához képest.

Ugyan a mungói leletek pontos datálása máig vitatott, az biztosnak látszik, hogy elődeink már legalább 50 ezer éve élnek a déli kontinensen, ez pedig vagy ellentmond annak az elfogadott elméletnek, hogy a mai emberiség közös ősei legkorábban valamikor 60 ezer évvel ezelőtt hagyták el Afrikát, vagy elődeink hihetetlen gyors vándorlását bizonyítja. Ráadásul az itt élő társadalom minden kétséget kizáróan korának egyik legfejlettebbje lehetett – így kimondható, hogy Ausztrália valaha a világ talán „legmodernebb" szeglete volt. Egyes vitatott kutatások szerint a mungóiak genetikailag nem is voltak teljesen azonosak az Afrikából indult ősökkel, ez pedig az egyetlen közös ős teóriáját is megdöntené. ■

Forrás: Justin Polland: *Évezredek kincsei* (Kossuth Kiadó, 2011)

A RÉGÉSZET LEGHÍRESEBB és legfontosabb felfedezéseit mutatja be a *BBC History* rendszeres szerzőjeként is ismert történész, újságíró, Justin Pollard olvasmányos, közérthető nyelven megírt kötete. Az 50 csodálatos leletet, előkerülésük történetét és tudománytörténeti jelentőségüket is bemutató, lenyűgöző felvételekkel illusztrált munkában a mindenki által ismert felfedezések mellett olyan régészeti emlékekkel is találkozhat az olvasó, amelyekről talán most hall először.

EGY GYORS KÉRDÉS

Ki volt a világ legszebb asszonya?

Joggal mondhatnánk, hogy ahány szerelmes férfi, annyi a válasz, mindenesetre Salvador Dalí szerint e megtisztelő cím az „Elchei Nő" néven emlegetett szobrot illeti meg. A műalkotást 1897 augusztusában találták meg földművesek a spanyolországi Valencia tartomány Elche nevű városkájának közelében.

A nagyjából fél méter magas szobor egy furcsa fejdíszt viselő nőt ábrázol, és valamikor az i. e. 5–4. században készült – tehát még az Ibériai-félsziget római hódítása előtti időkből származik, így értékes információkat nyújthat a terület őslakosságáról.

Az „Elchei Nő"-t megtalálása után szinte azonnal eladták egy francia gyűjtőnek, majd a Louvre-ba került, végül aztán

a Vichy-kormány juttatta vissza Franco Spanyolországának, ma a madridi Régészeti Múzeumban őrzik.

A szobor arcának enyhe aszimmetriája és egykori festésének maradványai arra utalnak, hogy valószínűleg élő modellről készítették, talán egy papnőt vagy az uralkodócsalád egyik tagját ábrázolhatja. Sztrabón *Geógraphika* című munkájának egyik utalása alapján feltételezhető, furcsa fejdíszének az a magyarázata, hogy a nő a Spanyolország területén őshonos ibérek és a benyomuló kelták keveredéséből kialakult keltiber törzsek egyikének tagja lehetett.

Ki gondolná?

Elismerte-e VIII. Henrik sajátjának valamelyik törvénytelen gyerekét?

Feltehető, hogy az inkább feleségeiről nevezetes királynak számos törvénytelen gyereke is született. Közéjük tartozott Catherine és Henry Carey, Boleyn Mária gyermekei, anyjuk Henrik szeretője volt, mielőtt a király figyelme húgára, Annára terelődött volna. Henrik azonban csak egy balkézről született utódját ismerte el sajátjának: Henry Fitzroyt, Elizabeth („Bessie") Blount gyerekét.

Az ő 1519-es születése fontos időpontban történt. Henrik akkori felesége, Aragóniai Katalin nem tudta fiúgyermekkel és örökössel megajándékozni urát. Ez aláásta a Tudor-dinasztia stabilitását – nem is beszélve a király férfiasságáról. Így aztán az uralkodó kitörő örömmel fogadta a hírt, hogy Bessie Blount szült neki „egy szépségtől sugárzó istenes férfigyermeket". Itt volt végre a bizonyíték, hogy Henrik képes egészséges fiút nemzeni.

A király nyíltan ünnepelte a születés hírét, és elfogadta magáénak a gyermeket, akinek a Fitzroy („a király fia") vezetéknevet adományozta. Főminisztere, Wolsey bíboros lett a keresztapa, aki a fiú további neveltetését is felügyelte. A hatéves Henry Fitzroyt 1525-ben a Térdszalagrend lovagjává és Richmond hercegévé nevezték ki.

Noha a törvénytelen származás jelentős akadálya lett volna a gond nélküli utódlásnak, az ifjú herceget mégis trónörököshöz méltóan nevelték. Henrik bolondult a fiáért, „földre szállt ékszereként" emlegette, és Fitzroy a trón egyik várományosának számított, egészen korai, 1536-os haláláig, amit a források szerint tüdővész okozott. **H**

Tracy Borman történész, író

EGY GYORS KÉRDÉS

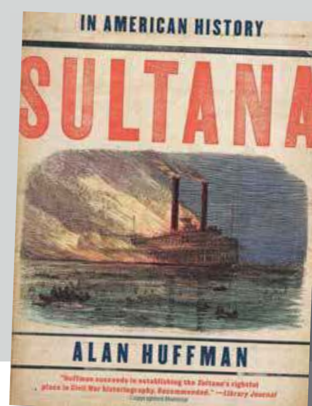
Mi volt az a *Sultana*-katasztrófa?

Amerika történetének legsúlyosabb hajóbalesetében a becslések szerint 1700 ember vesztette életét, amikor a Mississippin közlekedő *SS Sultana* fedélzetén robbanás történt, majd tűz ütött ki. Az amerikai polgárháború 1865. április 9-i lezárása után csak néhány hét telt el, amikor április 26-án a *Sultana* gőzös kifutott Memphis kikötőjéből, és elindult felfelé a folyón.

A hajó hivatalosan nagyjából 400 ember befogadására volt alkalmas, azonban a fedélzetein körülbelül 2300 utas zsúfolódott össze. A hatalmas tömeg oka az volt, hogy ekkoriban igyekeztek hazajutni a déliek fogságába esett és a háború idején táborokban őrzött unionista katonák, így az utasok nagy része is közülük került ki. A sokat szenvedett katonák persze mindent elkövettek, hogy minél előbb visszatérhessenek otthonaikba, a fejpénzt szedő és korrupt kikötői hivatalnokok pedig szintén abban voltak érdekeltek, hogy egy-egy hajóra minél több embert préseljenek fel.

A katasztrófa április 27-én, a hajnali órákban történt. A hajó négy gőzkazánja közül három is felrobbant, valószínűleg azért, mert a jármű a túlzsúfoltság miatt túlságosan dülöngélt, így nem volt egyenletes a víz eloszlása a túlerőltetett masinákban. Már a detonációk is sokakat megöltek, ráadásul a hajón felcsaptak és terjedni kezdtek a lángok is. Kitört a pánik, oltás helyett az emberek inkább a vízbe vetették magukat – a hideg és örvényekkel teli folyó szintén sok életet követelt. A balesetet körülbelül 800-an élték túl, az áldozatok becsült száma magasabb, mint ahányan a *Titanic* elsüllyedésekor vesztették életüket.

A korabeli újságok ennek ellenére alig tudósítottak az esetről.

Az *SS Sultana* pusztulásáról írt 2009-es kötet borítója

A polgárháború veszteségei után újabb 1700 halott már nem igazán rázta meg a közvéleményt, ráadásul 1865 áprilisa igen sűrű hónap volt: Lincoln elnök meggyilkolása volt a vezető hír, a merénylőt, John Wilkes Bootht pedig éppen 26-án lőtték le az elfogására küldött katonák.

Egy volt déli ügynök két évtizeddel később, halálos ágyán állítólag bevallotta, hogy ő intézett támadást a hajó ellen, de ezt megerősítő bizonyítékot néhány szemtanú vallomásán kívül azóta sem találtak. A *Sultana* roncsait 1982-ben valószínűleg megtalálta egy kutatócsoport, a hajó maradványai jelenleg is a Mississippi iszapjában nyugszanak. **H** *Nick Rennison*

GLEN MCBETH

Hogyan reagáltak az első világháborúban a frontkatonák öngyilkosságára?

Éjjeli támadás a lövészárokból, 1917-ben

Sok halálesetről legfeljebb a közeli bajtársak tudták, hogy a szerencsétlen katona tudatosan dobta el magától az életét, mivel erre a fronton számtalan mód és alkalom kínálkozott. Általában elég volt, ha valaki nem tartotta be a lövészárokban az alapvető biztonsági szabályokat, és „felkínálta" magát az ellenség golyóinak vagy gránátjainak, vagy olyan, életére fittyet hányó vakmerőséggel vetette bele magát a harcba, amit egyébként felettesei hajlamosak voltak különböző kitüntetésekkel honorálni, ha esetleg mégis túlélte az akciót. A háborúellenes megnyilatkozásairól híres angol költő és író, a haditetteiért Victoria-keresztre felterjesztett Siegfried Sassoon is így tett a beszámolók szerint – ő egyébként ennek ellenére megélte a háború végét.

Számos jelentés számol be katonákról, akik végezni akartak magukkal, de pisztolyhoz nem tudtak hozzájutni, így puskájuk csövét vették a szájukba, majd bakancsukat és zoknijukat levetve, lábujjukkal húzták meg a ravaszt.

Isten hozzád, Anglia című háborús önéletírásában egy másik író, Robert Graves is leírja, amikor egy magával ily módon végzett katonára bukkantak társaival. A katonák reakciója valószínűleg tipikus lehetett: a halott családtagjainak lelki nyugalmára tekintettel úgy jelentették az esetet, mintha az ellenség golyója végzett volna a szerencsétlennel.

A brit és a brit nemzetközösséghez tartozó, öngyilkosságot elkövetett katonákat haláluk után pontosan úgy kezelték, mint a harcban elesetteket, a betegségben meghaltakat vagy kivégzetteket, és ma is minden megemlékezés során az ő emléküket is a háború többi hősi halottjával együtt idézik fel. **H**

Julian Humphrys az Egyesült Királyság csatatereit gondozó és kutató alapítvány munkatársa, történész és író

Volt „B terv" arra az esetre, ha a D-nap kudarchoz vezet?

Egy Cromwell Mk IV típusú tank gyalogosokat tesz partra 1944. június 7-én

Amikor Frederick Morgan altábornagy – az Egyesült Szövetséges Főparancsnokság (rövidítve COSSAC) kijelölt vezérkari főnöke – és csapata 1943-ban hivatalosan is tervezni kezdte az európai kontinens invázióját, gyorsan leszűkítették a lehetséges célpontok listáját összesen kettőre: Caen és a Cotentin-félsziget, illetve Calais környéke.

Miután az 1943. augusztusi, Québecben megrendezett Quadrant kódnevű, Churchill, Roosevelt és William Lyon Mackenzie King kanadai miniszterelnök, illetve stábjuk részvételével megtartott konferencián egyöntetűen az első célpont mellett döntöttek, tulajdonképpen fel sem merült más alternatíva fontolóra vétele. Annak sincs nyoma, hogy bárki is komolyan elgondolkozott volna, mi a teendő, ha a támadást a németek visszaverik. Ugyan Morgan eredeti elképzeléseit számos tekintetben módosították a későbbiekben, a célterület kőbe vésettnek számított.

A COSSAC csapata az úgynevezett Rankin-hadművelet három változatát is kidolgozta, amelyek tulajdonképpen arra az esetre készültek, ha Németország valamilyen előre nem látható eset miatt hirtelen jelentősen meggyengülne, mielőtt megindul a fő invázió (mondjuk egy Hitler elleni sikeres puccskísérlet vagy merénylet nyomán). A Rankin A, B és C tervekben szerepeltek más lehetséges célterületek, de a siker minimális feltételének azt jelölték meg, hogy az ellenséges erők az összeomlás szélén álljanak, illetve a szövetségeseknek álljon a rendelkezésére egy olyan, a többi erőtől független flotta, amely képes gyorsan a helyszínre szállítani jelentős erősítéseket.

A helyzet az, hogy a hadművelet léptéke, a szükséges hatalmas erőforrások, illetve a számos fronton zajló háború által támasztott, egymással versengő igények miatt nem volt reális alternatívája a normandiai partraszállásnak, miután már megindult az előkészítés. Az esetleges kudarcot valószínűleg egy visszavonulás, az erők újraszervezése, majd egy újabb próbálkozás követte volna.

Viszont a szükséges felszerelés (különösen a partraszálló csónakok és vitorlázó repülőgépek) legyártása és leszállítása annyi időt vett volna igénybe, hogy a gyorsan haladó szovjet erők talán már feleslegessé is tették volna a Normandia elleni újabb támadást.

Andrew Stewart a londoni King's College munkatársa

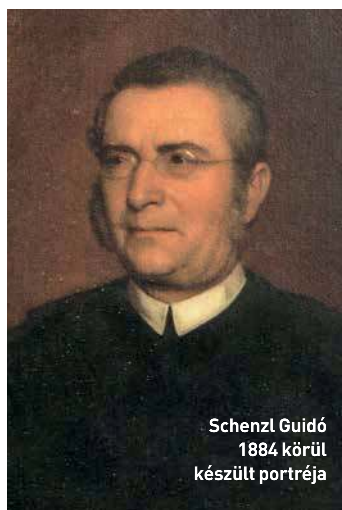
Mióta létezik magyar meteorológia?

NYARANTA MÉG az év többi szakaszában megszokottnál is elterjedtebb „nemzeti sport” az időjárás elemezgetése, és persze az időjárás-előrejelzések ócsárolása vagy éppen dicsérete. Az „időjóslás” azonban a meteorológiai adatok rendszeres felvételén és lejegyzésén alapszik, Magyarországon pedig elég sokáig, egészen a 19. század második feléig kellett várni, hogy erre sor kerüljön.

Természetesen az időjárás mindig is rendkívül fontos szerepet játszott az emberiség mindennapjaiban, de a közvetlen megfigyelésén túli vizsgálatát, pontos, összehasonlítható adatokkal történő mérését csak a 17–19. században feltalált műszerek tették lehetővé, a hőmérőtől a barométeren és a szélmérőn át a páratartalmat mérő hygrométerig. Később aztán megszületett például a szelek és felhők osztályozásának rendszere is, amely újabb adatok felvételét vezette be.

A Budai Főreáliskola 1896-ban. Udvarán működött az első magyar meteorológiai állomás

Schenzl Guidó 1884 körül készült portréja

A hírközlés fejlődésével és a távíró 19. század közepi elterjedésével a meteorológia szellemi kihívásból nagyon is gyakorlati jelentőséggel bíró terület lett, ugyanis ezután már szinte valós időben nyomon lehetett követni mondjuk a viharok mozgását, figyelmeztetéseket küldve azokra a területekre, amerre azok várhatóan haladni fognak.

Magyarországon csak 1861-ben kezdődött meg a meteorológiai adatok tudományos igényű felvétele. A kezdeményezés úttörője egy osztrák származású bencés szerzetes, az 1823-ban született Schenzl Guidó volt. A természettudományok iránt érdeklődő szerzetes a grazi egyetemen tanult, egyik professzora hívta fel a figyelmét az időjárási adatok gyűjtésének fontosságára.

A sors iróniája, hogy a nevét a magyar tudománytörténetbe örökre beíró Schenzlt a Bach-korszak gyűlölt, központosító és németesítő oktatáspolitikája vezette Magyarországra. A magyarul gyorsan, de tökéletesen soha meg nem tanuló szerzetes 1851-ben került a Budai Főgimnázium tanári karába, majd 1859-ben a mai Toldy-gimnázium elődjébe, a Budai Főreáliskolába helyezték.

Az iskola udvarán állította fel, majd fejlesztette kitartó munkájával „észleldéjét”, amely 1861-ben kezdett működni. „A rendes észleletek eközben az intézet eszközeivel f. é. Márczius 14-én kezdettek meg, s a légnyomat és mérséklet, gőznyomat és nedvesség, befellegezés és légmozgalmi viszonyokon kivül kiterjeszkednek még a lég ozontartalma vizsgálatára és a földdelejesség elhajlásának [azaz a mágneses deklinációnak] változásaira. A mértani szakok tanára Mikoletzky József úr szives fáradalma folytán meghatároztatott az észleleti helyiség magassága a pesti vaspályaudvar sinyei felett, a hidnáli vizállásmérő 0 pontja és a vaspálya lejtmérései nyomán az adriai tenger szine felett is.”

Az állomás kezdetben az osztrák Központi Meteorológiai Intézet „észleldéi” közé tartozott, de néhány éven belül a magyar Akadémia saját, kiépülő hálózatának első állomása lett. A kiegyezés után aztán Schenzl és Hunfalvy János geológus dolgozta ki az 1870-ben megalakult Meteorológiai és Földdelejességi Magyar Királyi Központi Intézet működési szabályzatát, amelynek első igazgatója is a bencés szerzetes lett. Schenzl Guidót a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották, és egészen 1886-ig élt hazánkban; négy évvel halála előtt rendje Admontba kérette, végül 1890 novemberében, Grazban hunyt el. ■

Hallotta már?

A legrégebbi, írásban is megörökített magyarországi gyógyfürdőt a 12. században építették. A mai Esztergom városánál, a Szent Tamás-hegy lábánál fakadó meleg vizű forrásokat a korabeli írások tanúsága szerint már a rómaiak is ismerték és használták. A forrásokból táplálkozó Hévíz-tó, illetve az oklevelekben Aque Calidal, azaz Hévíz néven emlegetett település is létezett már a 11. század végén.

Nem tudjuk, hogy korábban bárki is épített-e itt állandó épületet, vagy a korábbi fürdőzők a természet háborítatlan ölén élvezték a gyógyvíz melegségét, az mindenesetre biztos, hogy III. Béla király 1170-ben nőül vett első felesége, Châtillon Anna antiókhiai hercegnő fürdőt építtetett ide, valószínűleg 1180 körül. A korabeli írásokban közfürdőként *(balnea communia)* emlegetett intézmény létezésének legfontosabb bizonyítéka, hogy IV. Béla egy 1238-as oklevelében is szerepel, a király a létesítményt ekkor a johannita szerzeteseknek adományozta.

Az esztergomi gyógyfürdő reklámja – persze néhány évszázaddal Châtillon Anna kora után

WIKIMEDIA

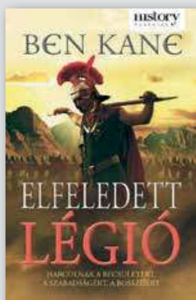
Nyereményjáték

Olvassa figyelmesen a BBC History – A világtörténelmi magazint, és nyerjen egy értékes könyvet!

Írja be a válaszokat a megfelelő sorba! A középső oszlopban egy latin kifejezést kaphat, ezt küldje el elérhetőségeinkre! Minden kérdésre megtalálhatja a választ cikkeinkben! (A szóközöknek nem, a kötőjeleknek és egyéb írásjeleknek viszont hagyunk ki helyet!)

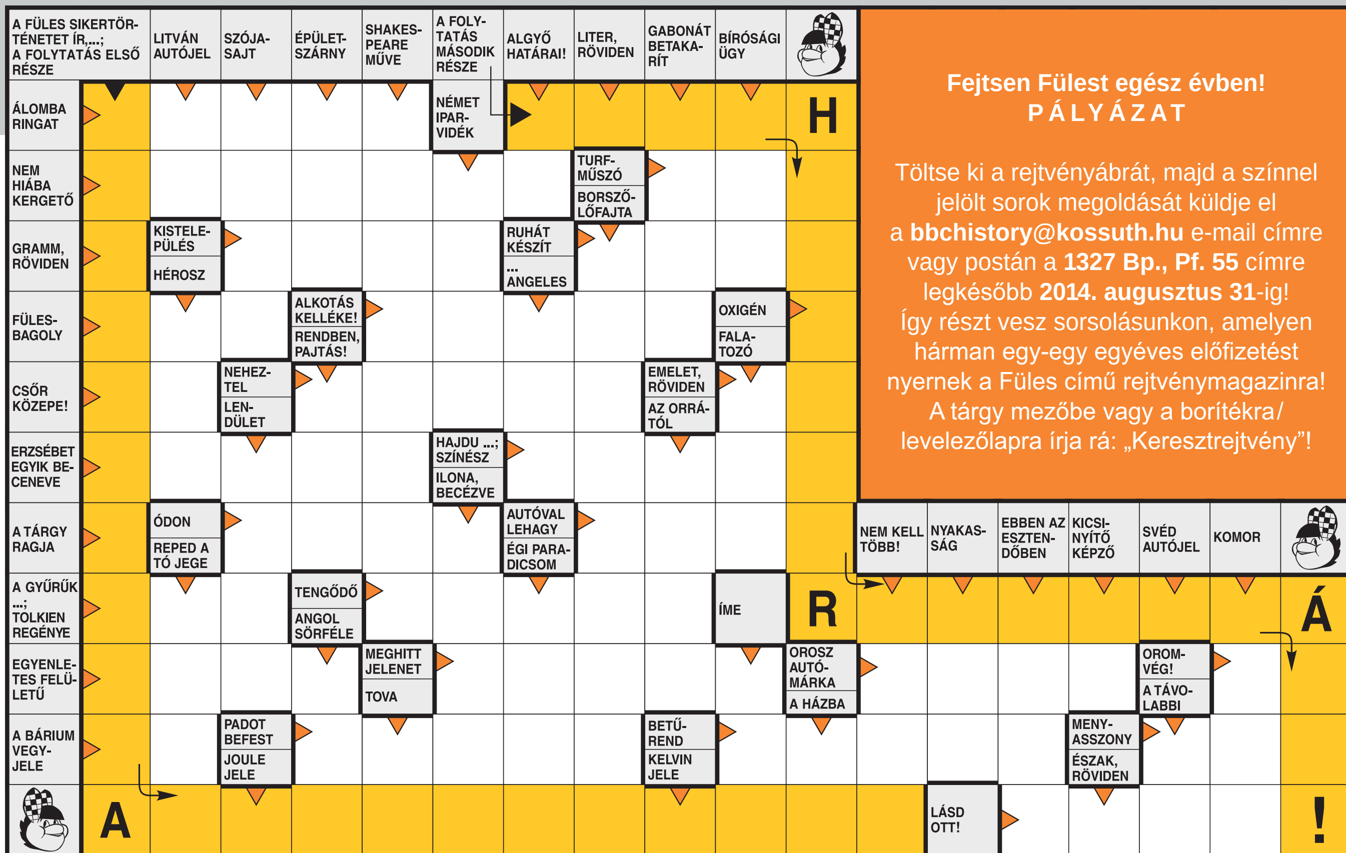
1. **Egy IV. Béla korabeli intézkedés latin neve**
2. **Ki hasonlította a szarajevói merénylet utáni helyzetet a második marokkói válsághoz?**
3. **Román külügyminiszter, aki 1940 júliusában Berchtesgadenben tárgyalt**
4. **A brit parlament ír unionista képviselőinek vezetője 1914-ben**
5. **Halászra emlékeztető kellékekkel felszerelt gladiátor**
6. **A katolikusokra használt pejoratív kifejezés**
7. **Hová hurcolta László herceget Gutkeled Joachim?**
8. **Kinek volt valószínűleg a dadája Elisabeth Field?**
9. **Gertrud Scholtz-Klink tisztsége németül**

1
2
3
4
5
6
7
8
9

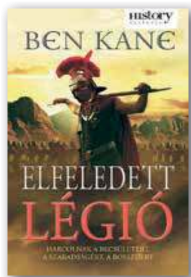

A helyes megfejtést beküldők közül hárman **Ben Kane *Elfeledett légió*** című könyvét nyerhetik meg. A megfejtéseket **2014. augusztus 31**-ig kérjük szerkesztőségünkbe beküldeni a **bbchistory@kossuth.hu** e-mail címre, vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre! A tárgy mezőbe vagy a borítékra / levelezőlapra írja rá: „Nyereményjáték”!

A júniusi számban megjelent rejtvény helyes megfejtése *Cotentin* volt, *Legendás 12* című könyvet nyertek: Floch Gábor Barnabás, Kalamasz Kata és Kunsági János László.

Róma dicstelen veresége

Ben Kane
Elfeledett légió
History regények – Kossuth Kiadó, Budapest 2014

LEGÚJABB TÖRTÉNELMI regényét Ben Kane, a Római Birodalom legkényesebb konfliktusainak avatott ismerője és jó tollú népszerűsítője a következő szavakkal vezeti be: „Idősebb Plinius *A természet históriája* című művében beszámol arról, hogy az i. e. 53-ban zajlott carrhaei csata római túlélőit Margianába vitték. Ez a terület, amely ma Türkmenisztánhoz tartozik, csaknem kétezer-ötszáz kilométerre van attól a helytől, ahol fogságba ejtették őket. A határőrként alkalmazott tízezer legionarius így messzebbre jutott el kelet felé, mint a legtöbben Róma története során. De a történet itt még nem ér véget. Pan Ku kínai történetíró feljegyezte, hogy i. e. 36-ban a selyemút mentén fekvő egyik város fejedelme, Csecse hszi-ungnu hadúr seregének katonái »halpikkely-alakzatban harcoltak«. A Pan Ku által használt kifejezés egyedülálló a kínai irodalomban, és sok történész meg van győződve róla, hogy a Nyugaton *testudo* (teknősbéka)-alakzatnak nevezett, összezárt pajzsokból kialakított formációt jelenti. Abban az időben csak a makedónok és a rómaiak harcoltak ilyen módon. A görög harci technikának egy évszázadnál tovább kellett volna fennmaradnia ahhoz, hogy mintául szolgálhasson ezeknek a katonáknak. Viszont érdekes, hogy az említett ütközet csupán tizenhét évvel követte a carrhaei csatát, és Margiana határától kevesebb mint nyolcszáz kilométerre zajlott. Ha továbbmegyünk kelet felé, Kínában találjuk Licsien települést. A név eredete bizonytalan, de a tudósok elképzelhetőnek tartják, hogy a valamikor i. e. 79. és i. sz. 5. között alapított város neve »Rómát« jelenti az akkori kínai nyelven. Mostani lakói között nagy számban élnek kaukázusi jellegű emberek, akiknek szőke a hajuk, görbe az orruk és zöld a szemük. A Lancsoui Egyetemen jelenleg is folytatnak DNS-vizsgálatokat, hogy kiderítsék: a vidék lakosai valóban annak a tízezer legionariusnak a leszármazottai-e, akik keletre masíroztak Carrhaeból – a történelembe. Ők az Elfeledett légió."

Pártus harcos bronzszobra – egyesek szerint nem mást, mint a Crassust legyőző Surenát ábrázolja, akit nem sokkal a győztes csata után saját királya öletett meg

Az *Elfeledett légió* tehát a fikció fikciója: azoknak a kitalált alakoknak és valós történelmi személyeknek a kalandjait meséli el, akiknek a sorsa akár így is alakulhatott volna, ha maradéktalanul hihetnénk az ellentmondó forrásoknak, és kiegészítenénk azokat saját képzelőerőnk teremtményeivel. Utóbbiak közé tartozik Romulus és Fabiola, a kétpetéjű ikrek, akik rabszolgának születtek. Tizenhárom éves korukban eladják őket: Romulust egy gladiátoriskolába, Fabiolát pedig prostituáltnak, akin hamarosan megakad Róma egyik legbefolyásosabb emberének a szeme. Tarquinius etruszk harcos, így Róma született ellensége, mégis a köztársaságért kell harcolnia. Brennus, a gall családját rómaiak irtották ki, belőle pedig kora egyik leghíresebb és legfélelmetesebb gladiátora lett. E szereplők története találkozik és fonódik össze a korrupt, hadjáratoktól és intrikáktól meggyengült Rómában, végül messze földön, az ismeretlen világ határán az egykor hatalmas római hadsereg megvívja reménytelennek tűnő csatáját, a három férfi pedig szembenéz sorsával.

Természetesen az ő történetük nem lenne teljes a korszak aprólékos feltérképezése nélkül, amelyben a „History regények" sorozatban immár harmadik regényével bemutatkozó Kane igen jártasan mozog. Tavaly két kötetben jelent meg a Spartacus-féle rabszolgafelkelést feldolgozó regénye a Kossuth Kiadó gondozásában: a *Spartacus – A gladiátor* i. e. 72-ig kísérte el útján a rabszolgavezért, amikor serege először győzte le a consulok által vezetett légiókat, a *Spartacus – A felkelés* pedig ettől a ponttól egészen a végső csatáig vezette az olvasók tekintetét. Ben Kane a Hadrianus falánál tett látogatás hatására kezdett el a római kori Britanniával foglalkozni, majd áttért a Római Birodalom egyetemes történetének tanulmányozására, és nem csupán a forrásokból, hanem „első kézből", történeteinek helyszínére látogatva szerezte meg lenyűgöző ismereteit. Különös vonzalom fűzi a római hadjáratokhoz: írt már regényt Hannibálról és a pun háborúkról, és erről szól *Elfeledett légió*-trilógiája is – a történet ugyanis az *Ezüst sas* és az *Út Rómába* című kötetekkel hamarosan folytatódik.

Ben Kane légiós regénye Rómát az egyik legsebezhetőbb pillanatában ábrázolja, amikor katonai dicsősége és a birodalom rendje is összeomlani látszik. Az első triumvirátus tagja, Crassus – Spartacus egykori legyőzője – dicsőségre szomjazva a Pártus Birodalom ellen vezeti csapatait, melyek a carrhaei csatában csúfos kudarcot vallanak. Maga Crassus – halála előtt, közvetlenül fia, Publius elvesztése után, akinek fejét lándzsára tűzve mutatják fel a rómaiaknak – Róma régi dicsőségére hivatkozva igyekszik feltüzelni csapatait: „Ez a gyász, rómaiak, egyedül az enyém, de bennetek Róma nagy szerencséje és híre töretlen s legyőzhetetlen, és ebben van a ti szabadulásotok. Ha szántok engem, hogy elveszítettem a világon a legderekabb fiút, mutassátok meg ezt az ellenség iránti haragotokkal (…) mert a rómaiakat nem a jó szerencse, hanem polgárainak állhatatossága és vitézsége emelte fel mostani hatalmuk magas fokára." (Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok,* Crassus 26.) A carrhaei csata után mindez elenyészik: Róma verhetetlenségének mítosza ismét kipukkad, a triumvirátus szétesésével pedig nemsokára kitör a polgárháború, amely megalapozza Caesar egyeduralmát.

Az *Elfeledett légió* a szerző legjobb írásaihoz hasonlóan a Római Birodalom fény- és árnyoldalát állítja elénk, előkelők és közemberek fordulatos küzdelmeit, igen élvezetes stílusban, látványos történelmi díszletek között. ■

ÜZLET&
PSZICHOLÓGIA
KONFLIKTUSAINK!
PUZSÉR RÓBERT- INTERJÚ
VÉGH JÓZSEF
TÚSZTÁRGYALÓ ESETEI
KONFLIKTUSKEZELÉSI
TIPPEK, TECHNIKÁK

A Művészetek Palotájának augusztusi műsorából

New Orleans Swing – tizedszer a Müpában

A Müpa tizedik évadja a **New Orleans Swing** tizedik rendezvénysorozatával kezdődik: **augusztus 29-én, 30-án és 31-én** a jazztörténet különböző irányzatainak legjelesebb hazai és nemzetközi képviselői szórakoztatják a minőségi jazzmuzsikára vágyókat.

A vendég **Denise Gordon** anyanyelve az angol, zenei anyanyelve viszont a gospel, a jazz, a blues, a soul és a spirituálék, ami kétségtelenül egzotikus színt kölcsönöz az estnek.

A sort az 1957-ben alakult **Benkó Dixieland Band,** az egyik legnépszerűbb magyar jazzegyüttes nyitja, sajátos módon nem az amerikai, hanem az öreg kontinens jazzkincseinek tolmácsolásával a kezdetektől egészen a Django Reinhardt-féle manouch jazz kibontakozásáig. Vendégei igazi világhírességek lesznek: a vonós **Deseő Csaba** és a gitáros **Gyárfás István.**

Másnap a kétszeres eMeRTon-díjas, Líra-díjas és Louis Armstrong-emlékdíjas, a franciaországi New Orleans Jazzversenyen 53 zenekart megelőző **Hot Jazz Band** játszik az amerikai standard repertoárból. Louis Armstrong, Benny Goodman, George Gershwin vagy Duke Ellington dallamai mellett megidézik a klasszikus jazzkorszak magyar művészeit, Karády Katalint, Kalmár Pált, Latabár Kálmánt, Kabos Gyulát, Eisemann Mihályt és Márkus Alfrédot is.

A sort a tizenöt éves **Budapest Jazz Orchestra** zárja, amely a kortárs bigband-szerzemények megszólaltatása mellett mindig fontosnak tartotta a műfaj gyökereit jelentő hagyományok ápolását, a zenekar tagjai igazi szvingmesterek, külön-külön és együtt is. A műsorban helyet kapnak a meghívott szólista, **Mark Nightingale** számára írt kompozíciók, valamint a kimondottan erre az alkalomra készülő új hangszerelések.

MŰVÉSZETEK PALOTÁJA

Szent István lovagjai
– 250 éves a legrangosabb magyar kitüntetés

A Magyar Nemzeti Múzeum tárlata

A 18. SZÁZADI EURÓPÁBAN abszolút hatalomra szert tett uralkodók alattvalóik szolgálatainak elismerésére a középkori lovagrendekre emlékeztető zárt testületeket, ún. rendeket hoztak létre, amelyeknek a tagjai rendi jelvényeiket viselhették kitüntetésként. Mária Terézia magyar királynő először egy katonai kitüntetést, a Mária Terézia Katonai Rendet alapította meg 1757-ben, majd pár évvel később, 1764-ben Szent István Rend elnevezéssel háromfokozatú polgári kitüntetést alapított a civil érdemek megjutalmazására. A rend jelvényeit a kitüntetett halála után vissza kellett szolgáltatni a rendi kancelláriának.

A rendi jelvény kereszt alakú volt, és a három fokozathoz eltérő méretben készítették. A nagykeresztet vállon átvetett szalagon, a középkeresztet nyakban, míg a lovagkeresztet mellre tűzhető szalagon viselték. A nagykereszthez mellen viselhető csillag és díszes lánc is tartozott. A Rend nagykeresztjével számos államfőt kitüntettek, mivel a Habsburg Birodalomban ez a kitüntetés szolgált az uralkodók közötti reprezentáció eszközéül is.

Magyarországon a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi a legtöbb rendjelvényt és a kitüntetettekről számos festményt, metszetet és fényképet. A relikviák között a legbecsesebb darab Mária Terézia saját, egyedi viselésű jelvénye, amely aranyba foglalt drágakövekből készült. Ez a rendjelvény – amely szerepel a királynő szinte minden portréján – az Osztrák–Magyar Monarchia közös örökségéről döntő 1932-es velencei egyezmény alapján került Magyarországra.

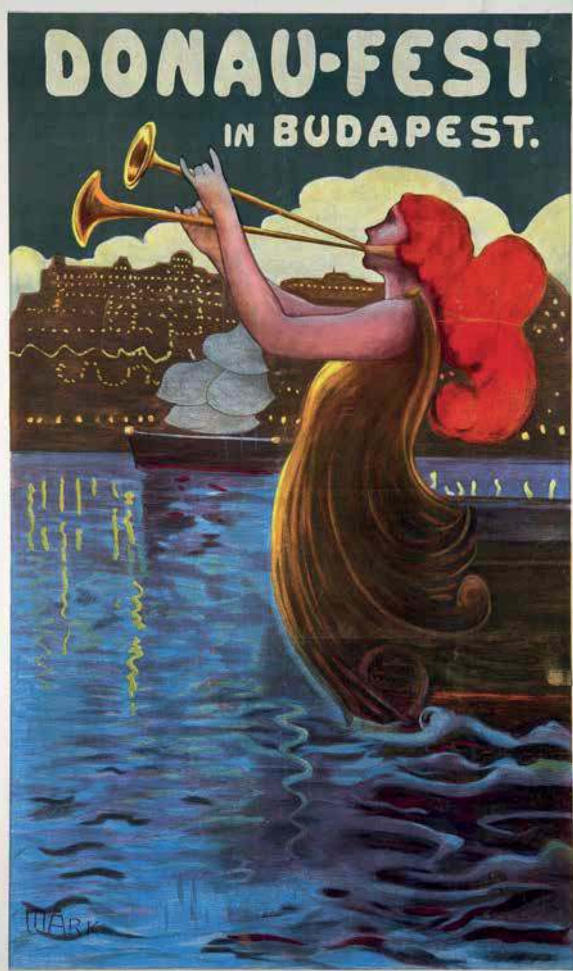
A kiállítás bemutatja Munkácsy Mihály festőművész kiskeresztjét, amelynek érdekes a története: a festő szerette volna, ha valamennyi kitüntetése a Magyar Nemzeti Múzeumba kerül. Halála után özvegye kérésére az uralkodó hozzájárult ahhoz, hogy a művész kiskeresztjét ne kelljen visszaadni a rendi kincstárba.

Számos hazai és külföldi köz- és magángyűjtemény kölcsönzött értékes anyagot a kiállításra. A bécsi Kunsthistorisches Museum például, ahol Budapesten kívül a legbecsesebb rendi anyagot őrzik, egy Mária Teréziát rendi díszruhában ábrázoló festménnyel, egy középkeresztes díszruhával és egy rendi lánccal járult hozzá a kiállításhoz. Különlegesen értékes rendi jelvényeket láthatunk a németországi Bismarck Múzeum jóvoltából, amelyben a Bismarck család emlékeit őrzik. Otto von Bismarck 1864-ben lett a rend nagykeresztese, majd 1872-ben, Ferenc József hivatalos berlini útja alkalmával megkapta a nagykereszthez a gyémántokat is. A gyémántdíszítményes jelvények a különleges uralkodói kegy kifejezésére szolgáltak, és a kitüntetett halála után nem kellett azokat visszaszolgáltatni. Bismarck kancellár hagyatékából kölcsönkapta a Nemzeti Múzeum a nagykereszt szalagját, amely az eredeti, visszaküldött nagykereszthez tartozott, valamint a gyémántokkal ékesített rendjelvényeket.

A kiállítás 2014. augusztus 31-ig látogatható a Magyar Nemzeti Múzeumban.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

Örkényi István: ***Trencsénteplicz*, 1920 körül**
BALRA: **Basch Árpád: *KÜHNE E.*, Magyarország legrégebbi gazdasági gépgyára, 1899**
KÖZÉPEN: **Bér Dezső: *Borsszem Jankó*; Szerkesztik: Molnár Jenö és Bér, Munkatárs: Karinthy Frigyes 1910 körül**
BALSZÉLEN: **Márk Lajos: *Donau Fest in Budapest*, 1910 körül**

Hazatérő remekművek

Plakátok a Julius Paul-gyűjteményből

***A Hazatérő remekművek. Plakátok a Julius Paul-gyűjteményből* című kamaratárlat 10 plakátritkaságot mutat be, melyek nemrég kerültek a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményébe. A tárlatot további plakátok, rajzok és sokszorosított grafikák egészítik ki a múzeum grafikai gyűjteményének anyagából. A kiállítás nemcsak becses műtárgyakat mutat be, hanem betekintést enged a múzeumi munka kulisszái mögé is.**

Julius Paul temesvári származású bécsi gyűjtő (1867, Temesvár – 1938, Bécs) több ezer darabos nemzetközi plakátkollekciót hozott létre, amelyben hatszáz magyar plakát is volt. A berlini alapítású Plakátbarátok Egyesülete *(Verein der Plakatfreunde)*, amelynek Paul is tagja volt, a plakát szerelmeseit tömörítő nemzetközi csoport volt. Tagjaik műtárgyakat adtak, vettek, cseréltek, és szívesen folytattak eszmecserét a plakátművészetről írásban vagy személyesen. Saját folyóiratuk, a *Das Plakat* 1911 és 1921 között jelent meg. Paul felvette a kapcsolatot az egyesület magyar tagjaival is, többek között Bedő Rudolffal.

Paul halála után az örökösök eladták a gyűjteményt, amely a bécsi Albertinába került. 2008-ban egy kárpótlási eljárás során a művek Paul leszármazottaihoz kerültek, akik egy New York-i galériát bíztak meg a plakátok értékesítésével. A galéria képviselője a Magyar Nemzeti Galéria honlapján lett figyelmes Biró Mihály egyik plakáttervére, amelynek kinyomtatott változata része volt Paul magyar anyagának is, s ennek nyomán kereste meg 2011 januárjában a múzeumot, mintegy ötszáz magyar plakátot ajánlva fel megvételre. Több kísérlet után végül a Nemzeti Kulturális Alap 2012-ben meghirdetett, a magyar kulturális örökség külföldre került darabjait hazasegítő Ithaka-programja tette lehetővé, hogy tíz plakátritkaság kerülhessen vissza Magyarországra, és gazdagíthassa a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria plakátgyűjteményét.

Biró Mihály plakátterve most együtt látható a Paul-gyűjteményből idekerült, kinyomott, nagyméretű plakáttal. A kiállításon Julius Paul magyar plakátjai találkoznak Bedő Rudolf plakátgyűjteményének darabjaival. Bedő kollekciója vetette meg 1957-ben a Magyar Nemzeti Galéria plakátgyűjteményének alapját. Igen ritka, hogy a plakátok nem történeti, iparművészeti vagy könyvtári gyűjteményben, hanem egy képzőművészeti múzeumban, jelen esetben a Magyar Nemzeti Galéria találhatók. Így egy intézményben lehet tanulmányozni a nagy festők képei, vázlatai mellett plakátjaikat, reklámterveiket, valamint a plakáttervezők kiváló rajzait, sokszorosított grafikáit, karikatúráit és illusztrációit.

A kiállítás 2014. szeptember 21-ig, látogatható a Magyar Nemzeti Galériában (C épület, I. emelet, Grafikai kabinet).

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA

Miként lehet megmászni az éj leple alatt, kötéllétrákkal egy függőleges normandiai partfalat – úgy, hogy a meredélyt őrző német egységek ne vegyék észre? Két, stratégiai fontosságú híd elfoglalása érdekében hogyan lehet bejutni az ellenséges vonalak mögé – vitorlázó repülőgépekkel?

NATIONAL GEOGRAPHIC CHANNEL

A **National Geographic Channel**

A második világháború legnagyobb rajtaütései

című sorozata brit, amerikai és kanadai kommandós egységek vakmerő és valószínűtlen akcióit rekonstruálja korabeli dokumentumok alapján.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN olykor egy-egy kisebb, de ütőképesebb csapat leleményessége, önfeláldozása kellett az áttöréshez. A hatrészes izgalmas sorozat a brit *Különleges Légi Szolgálat (SAS)*, a *Black Devils* közös amerikai–kanadai osztag, az amerikai *Ranger Zászlóalj* és más szövetséges különleges bevetési egységek hőstetteinek állít emléket. Legyen ön is tanúja a második világháború legbravúrosabb, legvalószínűtlenebb és legveszélyesebb rajtaütéseinek, a nyaktörő olasz hegyvidékektől Normandia függőleges partfalaiig!

Amint az a **Rangerek a sziklafalon** című részből kiderül, az amerikai hadsereg *2. Ranger Zászlóaljá*nak rendkívüli feladat jutott a normandiai partraszálláskor: kötéllétrák segítségével megmászni a Pointe du Hoc függőleges partfalát, majd szembeszállni az ellenséggel, és ártalmatlanítani a szövetséges hajókra meredő ágyúkat. A feladat nagyságrendjét jól érzékeltetik Omar Bradley tábornok szavai, aki a rangerek hadműveletét a „D-nap legnehezebb missziójának” nevezte.

A *Black Devils* nevű különleges hegyi egység első komoly bevetésére készül: Olaszország déli részén egy éjszakai rajtaütés során meg kell mászniuk egy hegyet, hogy megsemmisítsék az ott kiépített német állásokat, s ezzel előkészítsék a terepet a szövetségesek itáliai előrenyomulásához. A **Mészárlás a hegyen** című epizód egy életveszélyes hadművelet krónikája. Ez a küldetés nagyban meghatározta az olasz hadszíntér későbbi eseményeit.

A Ludendorff vasúti híd stratégiai jelentőségű objektummá vált a második világháború végén, lévén ez volt az utolsó, még álló átkelő a Rajnán, melyen keresztül a szövetségesek utat törhettek Németország szíve felé. A híd elfoglalásának – a **Hitler utolsó hídja** című részben elbeszélt – nehéz feladatát a *9. Páncéloshadosztály* kapta 1945 márciusában...

Amint azt a **Csapás az égből** című részből megtudjuk, a brit könnyűgyalogság fontos küldetésben vesz részt a normandiai partraszállás idején: vitorlázó repülőgépek segítségével be kell jutnia Észak-Franciaországba, a német vonalak mögé, hogy ott elfoglaljon és ellenőrzése alatt tartson két kulcsfontosságú hidat. Ha a küldetés kudarcba fullad, a németek visszanyomhatják a partra szálló szövetségeseket a tenger felé. Ha sikerrel járnak, reális esély nyílik Normandia elfoglalására és a Berlin felé való megindulásra...

Bemutatók:

Rangerek a sziklafalon
– 2014. augusztus 5-én, kedden este 9-kor

Mészárlás a hegyen
– 2014. augusztus 12-én, kedden este 9-kor

Hitler utolsó hídja
– 2014. augusztus 19-én, kedden este 9-kor

Csapás az égből
– 2014. augusztus 26-án, kedden este 9-kor

A további epizódok szeptemberben láthatók a National Geographic Channel műsorán.

Személyes történelem

Nelson Mandela (1918–2013)

Az apartheidellenes mozgalom élharcosáról, a Dél-afrikai Köztársaság első, általános választójoggal, demokratikusan megválasztott elnökéről **York Membery** kérdéseire **Sol Campbell**, az egykori legendás futballista emlékezik meg

Nelson Mandela egy 1999-es fotón. „Megértette, hogy az egész országot maga mögé kell állítania", vallja róla Sol Campbell

NELSON MANDELA apartheidellenes aktivista, forradalmár, ügyvéd a Dél-afrikai Köztársaság elnöke volt 1994-től 1999-ig. Miután az Afrikai Nemzeti Kongresszus 1952-es ellenszegülési mozgalmának főszervezője lett, sikertelenül próbálták elítélni az 1956–1961-es hazaárulási per során. Később, 1964-ben azonban szabotázs- és terrorcselekmény vádjával életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. Huszonhét évet ült börtönben, ennek jelentős részét (18 évet) a hírhedt Robben-szigeten (Fokváros mellett) töltötte. Szabadon bocsátása és az ország első fekete bőrű elnökévé választása után a dél-afrikai kormány a hosszú évtizedeken át tartó apartheid maradékát is igyekezett felszámolni.

Már gyerekkoromban hallottam erről a nevezetes afrikai férfiről, akit bebörtönöztek hazájában. Sokan mondogatták akkoriban, hogy az apartheid bizony rossz dolog, és hogy el kellene engedni Mandelát, de az 1980-as években rengetegen még mindig terroristaként tartották számon, bármilyen furcsán is hangzik ez manapság. Gyerekként nem teljesen értettem a börtönbe zárásának hátterét, de olyan sokáig hallottam az ezzel kapcsolatos történeteket, hogy már komolyan kezdett érdekelni, és ahogy egyre több információhoz jutottam, annál jobban tiszteltem, sőt csodáltam őt. Erős egyéniség volt fizikailag és mentálisan is, és ez segítette hozzá, hogy túlélje a 27 évet a börtönben, mind a Robben-szigeten, mind pedig később a kontinensen. Intelligens volt és szerény körülmények között élt (például 76 évesen, elnökként is ő ágyazott meg magának), és óriási türelme volt. Tudta, hogy sok időbe telik, amíg változtatni lehet majd a dolgokon, és komoly bátorságra volt szüksége ahhoz is, hogy szembeszálljon a hatóságokkal. Mindent összevetve nagyszerű fickó volt.

Számomra azon elhatározása tette hőssé, hogy képes volt harcolni mindazért, amiben hitt. A dél-afrikai hatóságok brutálisan bántak vele, majdnem 30 évre börtönbe zárták. Ennek az embernek mindenért meg kellett küzdenie, és neki megvolt a kellő akaratereje, kitartása és önbizalma, hogy tovább harcoljon ennyi éven át, amíg el nem érte a célját, az apartheidrendszer felszámolását. Harcát szavakkal vívta – tisztában volt az erejükkel –, és a börtönbe zárása miatti morális felháborodás végre segített a rasszista dél-afrikai rendszert visszavonulásra bírni. Elég értelmes volt ahhoz is, hogy a jó ügy szolgálatába állítsa hatalmát, és ne éljen vissza vele, mint sok más vezető, aki hirtelen kerül a csúcsra. Végül, de nem utolsósorban a belőle áradó csendes méltóság és kiváló vezetői képességei ragadták magukkal az embereket.

Életének legfontosabb momentuma először is az a pillanat volt, amikor annyi év után végre szabadlábra helyezték – ez a pillanat örökre belém vésődött. Másodszor pedig az a felismerés, hogy a hatalomátvétel után megértette, az egész országot maga mögé kell állítania, tekintet nélkül bőrszínre vagy világnézetre. Harmadszor pedig a megbocsátás, amit azok iránt tanúsított, akik olyan aljasul bántak vele az előző évtizedekben.

Senki sem lehet tökéletes, de bármit is olvastam róla, nem változtathatja meg azt a véleményemet, hogy nagyszerű ember volt.

Kettőnk élete között nehéz lenne bármiféle párhuzamot vonni. Soha nem érhetek fel hozzá, ez képtelenség lenne! Ezzel együtt azt hiszem, hogy én is erős és megértő személyiség vagyok, és soha nem felejtem el, honnan jöttem, csakúgy, mint ő. Szeretném azt hinni, hogy a magam szerény módján én is egyfajta példakép lettem a nehéz körülmények között élő gyerekek számára, legyenek fehérek, ázsiaiak vagy afrikaiak.

Ha találkozhattam volna Mandelával, megkérdeztem volna tőle, hogy a jó életbe tudta végigcsinálni. Hogy bírt ki annyi évet a börtönben? Az a teljesítmény, amire még három évtized börtön után is képes volt, számomra szinte felfoghatatlan. **H**

Sol Campbell 73-szoros angol válogatott, két évtizedes futballkarrierje során többek között a Tottenham Hotspur, az Arsenal és a Portsmouth hátvédje volt. Ő az egyetlen angol labdarúgó, aki hat egymást követő Európa-, illetve világbajnokságon is részt vett. Életrajzát 2014 márciusában adták ki Nagy-Britanniában

Fordította Győrffy András

SEAL OF THE PRESIDENT OF THE UNITED STATES

